ДР. ВАСИЉ ПОПОВИЋ.

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНА

I. СВЕСКА.

СИНТЕТИЧАН ПРЕГЛЕД
СРЕДЊЕВЈЕКОВНОГ РАЗВОЈА
ЗЕМЉЕ И НАРОДА.

САРАЈЕВО, 1920.
КОМИСИОНАЛНО ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ Ј. СТУДНИЧКЕ И ДР.

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/istorijajugoslov00popo

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
Toronto, Ontario

42463

Uredništvu na ocjenu
od autora.

ДР. ВАСИЉ ПОПОВИЋ:

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНА

I. СВЕСКА.

СИНТЕТИЧАН ПРЕГЛЕД СРЕДЊЕВЈЕКОВНОГ РАЗВОЈА ЗЕМЉЕ И НАРОДА.

A336

САРАЈЕВО, 1920.
КОМИСИОНАЛНА НАКЛАДА КЊИЖАРЕ Ј. СТУДНИЧКЕ И ДР.

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
JAN 20 1956
Toronto, Ontario

ШПАМПАРИЈА Н. ПИЈУКОВИЋА, САРАЈЕВО.

Брату од стрица Илији, свом старатељу из ђачког доба, посвећује

Писац.

Предговор.

Написавши овај Преглед историје нашег народа и наших земаља остварио сам донекле своју давнашњу жељу и замисао, да са становишта јединства нашег троименог народа и његове историје напишем овакво дјело. Настанком јединствене државе та је идеја добила животворан потицај.

Историјско-географске прилике нијесу омогућиле нашем народу, да се уједини прије овог рата. Шта више није се ниједно појединo племе само за се никада потпуно уједнило у једну самосталну државу, и ако је било покушаја и у првом и у другом правцу. С тога се не може повијест свега нашег народа исто тако као ни повијест појединог племена за се писати као опис судбине једне државе. Па када се досада могла да поред свега тога пише повијест сваког племена за се као опис најважнијих политичких и културних догађаја у прошлости, то је за чудо да се није покушало, да се на исти начин напише и заједничка историја сва три племена заједно. Као што се може писати историја рата, који се води на неколике фронте, тако се исто могла написати историја народа, који је инстиктивно реагирао на разне притиске с поља немајући јединствену организацију и јединствено водство.

У овом Прегледу нов је не само опсег него и начин обраде. Ја нисам написао историју као збир факата и кроничарско набрајање догађаја и битака нити као генеалогију и повијест династија и територијалних промјена. Историјске

догађаје и историјски развој нијесам схватио као дјело појединих личности: владара, дипломата и војсковођа. С тога нијесам ни грађу подијелио према владарима и династијама. Опис њихове судбине као и судбине држава и државних граница нијесам сматрао као праву историју народа и његове прошлости.

Ја историју схваћам као непрекидан развој народа у политичком, државном, социјалном, економском и културном погледу. Овај се развој догађа под утицајем многих географских и историјских сила према познатим природним особито механичким и биолошким законима као по закону о акцији и реакцији, дјеловању више сила на једну тачку, о одржању најјачег типа и др. Историја треба да тај развој не само опише него по могућности и протумачи. При том не треба да се боји ни хипотеза, будући да и егзактне, природне науке с њима много и успјешно оперирају. Само тако ће моћи историја да у истину буде учитељица живота и школа за стварање здраве политичке и националне свијести, а да при том ипак ништа не изгуби од свог научног карактера.

Према тој сврси испустио сам имена и догађаје, који нијесу од битне важности за знање и за разумијевање прошлости и посветио сам пажњу историјским догађајима, творевинама и личностима према њиховој важности за знање и разумијевање народног развитка.

Утицај личности у историји спао је овдје на улогу репрезентанта неког друштвеног типа. Владари, државници и војсковође само су представници појединих струја, снага и тенденција народног развоја. У колико више одговарају историјским потребама и најјачим тенденцијама, у толико више имају утицаја на историју.

Већ по свом карактеру ова књига нема задаћу да изнесе нове до сада непознате податке него она има да на основу утврђених факата, које садрже све овеће и прегледније историје сваког нашег племена напосе, даде заокругљену цјелину, да истакне важније моменте јединствености наше

историје и да укаже на узрочну везу догађаја. Она има да даде синтезу државног и културног рада и живота средњевјековних племена и држава нашега народа.

Име југословенско употребио сам да означим сав наш народ у цјелини, који је досада у великој већини дошао до националне свијести под три племенска имена. Али није ни сада сав национално свјестан, јер ради културне заосталости и неповољног историјског развоја има још знатан проценат анационалних, национално посве несвјесних елемената, у којих је национални осјећај надомјештен вјерским. Кад знадемо тај факат из садашњости, онда ћемо лакше разумјети те прилике у средњем вијеку, у којем је неосјећање за ширу националну заједницу и за национално име било опћенито, а вјера била још јача подлога него данас, на којој се стварао осјећај о заједници. Онда је релативно још више него сада остајало народних елемената изван осјећаја о припадности било једном, другом или трећем садашњем племенском имену. Југословенска племена нијесу донијела ни из своје старе постојбине потпуно развијен осјећај о припадности једном од данашња три племенска имена, него су се та имена током времена из појединих жаришта ширила над околним племенима. По садашњој раширености тих племенских имена не можемо дијелити наш народ и наш териториј и у свима осталим периодима прошлости. Осим тога мора се узети у обзир још и то, да је национална свијест, свијест о националној, политичкој и интересној заједници свих људи, који говоре једним језиком, тековина тек новијега времена. Сјетимо се још, да је већина националних имена настала или од територијалних назива (Талијани, Шпањолци, Португалци, Низоземци, Шведи, Норвежани, Швајцарци, Американи Белгијанци ова три посљедња из сасвим различитих, народности) или од државотворних племена у средњем вијеку (Французи, Руси, Бугари), у којима су се именима утопила сва племенска имена. Тај национални назив долазио је озгор, а не оздо. Име земље или државотворног племена

употребљавало се у повељама и у књигама, у страним и у домаћим политичким и образованим круговима за цијело државно подручје и од територијалног државног имена постајало је национално, племенска су имена ишчезавала пред народним именом.

Према том да се означи сав наш народ није довољно ни за прошлост ни за садашњост ниједно племенско име нити сва три заједно. Да сав наш народ вуче поријекло од три племена са ова три садашња племенска имена и да има какве видне разлико између њих, онда би се могли несвјесни елементи додијелити, куда спадају. Али се апсолутно не може доказати почетно поријекло свега народа од та три племена. Име Срба и Хрвата споменуто нам је тек два стољећа послије њихова доселења у доба првог формирања држава изван племенских граница. Од државотворног рада добила су и своју важност и распрострањеност. Бројна снага наших трију племена стоји и сада у управном омјеру са количином државотворног рада у прошлости, то значи да су племенска имена од тога рада црпла своју распрострањеност, а не од какве почетне подјеле.

Ова садашња три племенска имена ширила су се државним, политичким и културним утицајем и миграцијом. Тако је остајало елемената, над које се тај утицај није распростро, па се нијесу придружили ниједном племенском имену, а ипак имају народне особине једнаке с осталима.

Ради наведених разлога оправдано је име југословенско, кад се хоће да означи сав наш народ било у прошлости или у садашњости.

Преглед садржаја.

ПРВИ ДИО.

Историјска статика прве половине средњега вијека.

I. Глава. Географско историјске карактеристике нашег територија. Страна 1.

Териториј настањен нашим троименим народом припада разним морфолошким, орографским, хидрографским, климатским и културним подручјима са много самосталних географских јединица. Јединствен политички, економски и културни притисак изазвао је јединствену реакцију и уједињење. Јединство наше историје види се у динамичном погледу у истом смјеру страног притиска од периферије према средишту и у реакцији народног организма у противном смјеру; у статичком погледу види се јединство у једнаким етничким и културно-економским приликама.

II. Глава. Предсловенско доба раскомаданости нашег територија на разна народна, политичка, економска и културна подручја. Страна 5.

1. Укрштање предисторијских култура на нашем територију. Камено, брончано и жељезно доба, њихова култура и насељења. Најважнија предисторијска налазишта. Предисторијски народи и њихова култура: Илири, Трачани, Грци, Келти.

2. Римско доба. Римске провинције на нашем територију. Граница између Источног и Западног римског царства иде преко нашег територија. Римски градови, културне прилике за вријеме Римљана.

III. Глава. Словенско доба слободног малопосједничког живота у економском и племенских организазација у социјално-политичком погледу. Страна 12.

Насељење југословенских племена. Жупе, покрајине и племена. Рашки државотворни, виолентни динарски и племићки тип. Мали слободни посједи и тип разбијених насеља. Настанак племства и сталешке неједнакости. Постанак и учвршћење племенско-државних имена. Страни народи на нашем територију. Задружно и жупско уређење. Задружни темељи државног уређења. Симболични обред при постављању словеначких војвода. Народна скупштина. Социјална структура: племство, слободни људи и робови. Трговина прве половине средњега вијека. Новац. Судство. Вјера: незнабожачка и хришћанска Покрштавање са Запада и са Истока. Св. Ћирил и Метод. Глаголица и ћирилица. Граница између источне и западне цркве иде посред нашег територија. Нијемци употребљују цркву за ширење свог политичког и културног утицаја.

ДРУГИ ДИО.

Историјска динамика Средњега вијека.

IV. Глава. Државотворни рад појединих племена и настанак племенских државних центара са дивергентним акционим смјером. Страна 31.

Настанак трију племенских и државних жаришта на мјестима отпора против страног притиска. Развијање српске државотворне дјелатности с отпором против Бугара и Византинаца. Судетско-алпинска словенска држава под краљем Самом. Двјестагодишњи период словеначког, самосталног државног живота под војводама. Зависност од Баварске и Фра-

начке. Први покушај стварања југословенске државе од словеначких, хрватских и српских племена са центром у Сиску. Граница између франачке и византске државе иде посред нашег територија.

V. Глава. Период хрватског етатизма под кнезовима и краљевима. Страна 35.

На периферији франачке и византске власти развија се јака хрватска држава у Далмацији и приморској Хрватској. Прелазан политички и црквени утицај с Истока. Посљедице доселења Мађара. У отпору против њих сједињује се приморска и посавска Хрватска. Томислав. Побједа високог романског клера над нижим народним. За наклоност романских далматинских градова Томислав се лишава народне цркве. Карантанија и њезине крајине. Домаће и страно племство. Притисак њемачки, мљетачки и византски. Хегемонија Дукље у 11. вијеку. Борба против словенске службе божје у Хрватској. Народ сасјече Звонимира ради његове службе папи (1089.). Мађари заузимају посавску Хрватску (1091.) и оснивају бискупију у Загребу (1093.). Краљ Петар (1093.—1097.) ослобађа Хрватску и у поновном рату пада у бој код Петрове горе. Компромис хрватског племства с Мађарима 1102. Посљедице тога. Словеначка борба без компромиса против Нијемаца као и касније српска против Турака.

VI. Глава. Период српског етатизма. Страна 49.

Дукља уступа мјесто неприступачнијој Рашкој. Побједа монархичног принципа над жупанским за Немањића. Немања. Проширење Србије до Омиша, Скадра, Ниша и Београда. Политичко и вјерско јединство државе, прогон Богумила из Србије. Пријатељство са западном црквом. Источна црква остаје државна. Измјенична власт Мљечана, Мађара и Византинаца над отоцима и приморјем Далмације у 12. вијеку. Послије пада Хрватске развија се босанска државност као реакција мађарском притиску и Богумилство против мађарских католичких претензија. У борби против Нијемаца одржавају Словенци своју народну индивидуалност.

VII. Глава. Највећа државна моћ Србије за Немањића. Страна 56.

Три сина Немањина представљају три тенденције државног развоја Србије: Стеван рашки централизам, Вукан племићку олигархију и дукљанске хегемонистичке и партикуларистичке традиције и гравитацију према западу, Сава тежње за културно-вјерском самосталношћу. Српски утицај превладава у Македонији и Албанији. Пријатељство с Мљечанима. Крунисање Стеваново (1217.). Сава оснива самосталну цркву (1219). Колебање у спољашњој политици за насљедника Стеванових. Провала Татара (1241.). Колонизација Њемаца. Војничка моћ Србије на основи финансијског напретка, који настаје процватом рударства, пошто долазе саски рудари, феудализирање хрватског племства и изједначивање с мађарским. Мађарска обнови своју власт против босанско-хрватске коалиције (1244.). Подјела хрватског краљевства међу два бана. Олигархија у Мађарској и Хрватској. Мађари одржаше своју власт над Босном, заузеше Хум (1237.) и подијелише Босну на три бановине. Тежње Србије за бизантском баштином и проширење граница до Драме и патраског заљева. Одржање савско-дунавске границе. Осигурање вардарско-моравске линије против источне коалиције побједом код Велбужда (1330.). Босна одржа Захумље преотето од Србије 1325. Установљење патријаршије и царства на сабору у Скопљу (1346.). Цариградска анатема (1352.) и признање патријаршије (1375.). Душан према властели. Везе са Западом ради бизантских планова и обране од Турака. Лоше стране тих српско-бизантских амбиција. Интернационалност Душанова двора.

VIII. Глава. Олигархија. Страна 70.

Утицај великаша у Србији, Хрватској и Словенији. Покушај стварања судетско-алпинске словенске државе под Отокаром II. (1253.—1278.). Хабзбурговци. Хрватски се и Босански великаши осилише (Шубићи, Бабонићи и Котроманићи.) Лудвиг уништи хрватску олигархију. Продирање Босне на море. Женидбене везе међу кнезовима. Олигархија послије Душана. Битка на Марици (1371.) Косово (1389.). Посљедице.

IX. Глава. Период босанског етатизма. Страна 78.

Под Твртком I. превладава у Босни монархични принцип над олигархијским. Твртко, први краљ Србије, Босне и Хрватске. Твртковa освајања и 25-годишње гибање у Хрватској. Буна браће Хорвата против насљеднице Лудвигове. Борбе између протукраљева у Босни и Хрватској између олигарха, између Босне и Србије. Продирање Турака. Жигмунд свлада отпор Босне у крсташком рату (1408.). Млечи купише Далмацију од протукраља Владислава Напуљског (1409.). Побједа католичког мађарског краљевства над босанском богумилском и хрватском олигархијом.

X. Глава. Бој између нововјеког, монархичног, војничког, турског и средњевјековног, олигархијског, феудалног европског система на југословенском територију. Страна 83.

Наш териториј као разбојиште између двију сила, а народ аван-гарда на објема странама. Настанак подунавске хабзбуршке државе као бедема против Турака. Опортунистичка струја у Србији. Стеван Лазаревић. Турска експанзија. Радикална струја с Вуком Бранковићем. Стеваново колебање и интервенција жена. Кратковидна великашка политика. Распад Хрвојеве државе, продирање Турака и учвршћење Мљечана у Приморју. Битка код Ангоре (1402.). Борбе између Лазаревића и Бранковића. Великаши воде туђинску политику за моментане личне користи. Српске династе судјелују у турским династичним борбама. Борба између кнезова Цељских и Франкопана. Тежње Хермана Цељског за сједињењем Босне, Хрватске, Далмације и Словеније. По изумрћу те породице (1456.) припадоше њезини посједи Хабзбурговцима. Помицање српског тежишта према Дунаву. Нови период турског продирања (1435—1439.). Реакција Европе на то. Повратак Ђурђев у ослобођену Србију. Борбе између Угарске и Турске. Сибињанин Јанко. Радикална струја сједињује Босну и Србију, туркофилска предаје Србију Турцима (1459.), грађанске борбе у Хрватској. Закашњели савез између Босне и

Херцеговине. Турци освојише Босну (1463.), Херцеговину (1482.) и Зету (1499.). Прелазна власт угарска над дијеловима западне и сјеверне Босне. Неограничена хабзбуршка власт над Словенијом. Турска, хабзбуршка и мљетачка власт над нашим територијем. Миграције.

ТРЕЋИ ДИО.

Историјска статика друге половине средњега вијека. Политичке, економске, социјалне и културне прилике.

XI. Глава. Политичка географија југословенског територија. Страна 95.

Границе држава: Србије, Босне, Дубровника, Хрватске, Далмације и Словеније. Градови, поријекло им. Романски приморски градови, њихово уређење. Државно уређење у Дубровнику. Градски чиновници. Градови с њемачким уређењем. Пријестолнице. Приморски градови. Градови византског културног подручја. Градови млађег поријекла. Рударска саска насеља. Жупани, жупе и жупски зборови. Дворска звања, достојанственици и чиновници. Живот владара. Двор. Скупштине и државни сабори. Етнографске прилике. Форме земљишног посједа. Социјална структура: племство и живот племића, слободни људи, кметови и робови.

XII. Глава. Вјера и црква. Страна 116.

Источна црква. Однос Немањића према западној цркви. Организација српске цркве: српски манастири. Западна црква. Калуђерски редови и њихови манастири. Организација западне цркве. Богумилство. Школе.

XIII. Глава. Војска и рат. Страна 123.

Копнене и поморске силе Домаће чете и најамници. Утврде и оружје.

XIV. Глава. Право. Страна 125.

Основе права. Кодификације. Судство. Порота. Судови за странце. Цивилно право. Доказни поступак. Ордалије. Казне. Солидарно јамство. Крвна освета.

XV. Глава. Трговина. Страна 130.

Опће трговинске прилике. Мљетачка и дубровачка трговина. Сигурност трговине. Трговачки путови. Новац. Промет. Караване. Извоз и увоз.

XVI. Глава. Умјетност. Страна 137.

Укрштање страних утицаја. Архитектура. Сликарство. Књижевност. Црквено-словенски језик. Словеносрпски. Брижински споменици. Reimsko и Мирославово еванђеље. Мисали и бревијари. Апокрифна књижевност. Књиге за прорицање. Романи и приповјетке. Богословска литература. Биографије. Родослови и кронике. Љетопис попа Дукљанина, Ивана из Ветриња и Томе Архиђакона. Глаголски рукописи. Црквена приказања. Раширење глаголске књиге. Љубљански, целовачки чедадски и стишки рукопис. Латински језик и писмо, Ћирилица. Штампарија. Почетак хуманизма.

VII. Глава. Народни епос. Страна 146.

Пјесма и гусле. Настанак народних пјесама. Стих. Два најзнатнија циклуса народних пјесама опијевају два најизразитија народна типа: Косовски циклус о рашком типу, пјесме о Марку Краљевићу о племићком типу.

Први дио.

Историјска статика прве половине Средњега Вијека.

I. ГЛАВА.

Географско-историјске карактеристике југословенског територија.

Териториј настањен Србима, Хрватима и Словенцима припада двама морфолошким и климатским типовима. Сјевер припада панонском низинском подручју, а остали крајеви осредњем и дјеломице високом горју. Уску пругу Приморја са нешто дубљим залажењем уз ријечне долине обухвата медитеранска, а унутрашњост средњоевропска клима и вегетација. Орографски разликујемо два главна система: Карст, (Крш, Крас) и Трачки масив са огранцима од три друга система: Алпа, Балкана и Карпата. Хидрографски распада се овај териториј на три подручја: на подручје Црнога, Јадранскога и Егејскога мора, прометно-трговачки на три линије: средњо-европску, јадранску и егејску с једним главним смјером према Западу, културно на троје: источни дио са средњевјековним бизантиско-православним корјеном, на који су у новом вијеку калемљене средњоевропске и у најновије вријеме западноевропске и то готово једино француске клице, приморски дио романско-талијански и унутрашњи средњоевропски њемачки.

Преко нашег је територија ишла још прије доселења Југословена политичко-културна граница између грчког Истока и латинског Запада, а послије доселења граница између интересне сфере византске и германске, затим између њемачке, мађарске и млетачке, онда између њемачке и турске, па између њемачке и мађарске. У то вријеме тих изукрштаних страних утицаја није се могла поред неповољних свих других момената створити једна јединствена народна фронта, него више народних подручја, која су се и између себе трла и слабила и подвојена водила нејединствену, нерационалну и неспстематску борбу за опстанак.

Унутрашњу подвојеност стаблизирале су географске прилике, које су очувале словенску племенску подвојеност из доба доселења. Наш се териториј распада на мноштво самосталних географских подручја, која и у модерно доба тешко комуницирају међусобно. Равнији крајеви омогућивали су и у примитивније средњевјековно доба брз саобраћај, брзо кретање чета и тако држање већег подручја у покорности. Наше осамљене котлине, ријечне долине и тешко приступачни планински и приморски крајеви сачињавали су самостална привредна подручја. Та су привредна подручја ради примитивног привредног стања, у којем је маса нашег народа живјела све од доселења до најновијег времена, и ради примитивних народних потреба била и економски свако за се довољна и слабо упућена на друга подручја, а далеко су била од већих свјетских саобраћајних и трговачких линија, које би их економски везале. То је све било повољно за одвојено племенско живљење с уским видокругом сепаратистичких, провинцијалних или племенских, часовитих потреба и интереса. Осим тога и опће историјске прилике Средњега Вијека доносиле су собом развијање племићких, олигархијских, провинцијалних и локалпих суверенитета.

Па и поред тога, да су се иједампут у историји створиле исте државнополитичке прилике, да су се сва три племена нашла у истој државној заједници, домаћој или туђин-

ској, да се иједампут показала потреба борбе само у једном правцу, против једног непријатеља за очување или извојевање слободе, дошао би отпор природно у једном смјеру, у смјеру реакције на тај један притисак, дошле би исте тежње и с њима осјећајно јединство, за којим би дошло и политичко. Италија, географски и културно јединствена и исто тако и Њемачка, још и са традицијама јединствене државе, ујединиле су се тек у борби против једног непријатеља у близој прошлости: прва против Аустрије, друга против Француске. Тако се и Француска у средњем вијеку ујединила у борби против господства енглеског.

И југословенска тежња за јединством постала је најактивнија, кад се развила борба против једног непријатеља, најживља и најхомогенија, баш кад су настале исте прилике заједничког ропства истом непријатељу. Ако и послије ослобођења и уједињења остане какав спољашњи притисак, тај ће унутрашњу консолидацију и стапање само убрзати и ојачати.

Народна свијест о заједници и јединству на основу истог поријекла, језика и исте народне душе, која је свијест плод вишег културног развоја и новијих културних покрета, насталих у вези с опћим развојем националне свијести и осјећаја у најновије историјско доба, постала је чврст темељ за духовну заједницу. Привредне, социјалне и културне потребе ослобођења од експлоатисања заосталих домаћих феудалних класа и страног завојевачког капитала и од културно-политичког притиска њемачко-мађарског, као и опћи покрет човјечанства за самодређењем ојачали су духовну заједницу. Да се ова духовна заједница претвори у државно-политичку, највише је помогла морална и војничка снага Србије, стављена на страну правде и слободе на ваги свјетске историје

Историја дакле наших племена показује многоструке изукрштане утицаје у државном, политичком и културном погледу. Нити једно племе за се нити сва заједно нијесу

никада образовала у својој цјелини једну државу. Наша историја није синтеза свега јавног живота народа у животу једне државе, код нас се не може нити за једно племе писати историја као историја једне државе као што се може писати за неке народе.

Али се јединство наше историје види у динамичном погледу у истом смјеру притиска спољашњих страних сила од периферије према унутрашњости и у обрнутом правцу реакције народног организма. У статичком погледу види се та јединственост у једнаким економским, социјалним и културним приликама, у крвној, језичној, социјалној, културној и економској једноликости широких народних маса, које су с изузетком незнатног процента биле сељачке и увијек најбоље чувале чиста народна обиљежја.

Само врло јака свијест и култура може превродити све споменуте географске и историјске препреке потпуног унутрашњег јединства. По закону историјске устрајности још ће се задуго осјећати посљедице те подвојености у прошлости у разним сепаратистичким тенденцијама, којима ће утицај зависити од моралне јакости противничке унификаторне струје и од политичке и културне зрелости широких народних слојева Интелектуалци, широких погледа и несебичних тежња, који су онако сјајно ударили духовне, осјећајне и политичке темеље слободној, заједничкој Отаџбини, мораће природно предњачити и даље, дижући се изнад оних, који ради скучених погледа или користољубља потхрањују и експлоатишу инстинкте масе, настале историјским развојем.

Само у што јачој јединствености моћи ће брзо изумријети партикуларистичне тендеције и појединци се крајеви нивелисати у једну хомогену државу, која ће се снажно афирмирати у међународној политичкој и економској утакмици. Тада ће даровита југословенска нација, хомогена и ослобођена од вјековне борбе за опстанак и од међусобног трвења моћи употријебити све енергије својих тако даровитих синова за интернационалну културну афирмацију.

II. ГЛАВА.

Предсловенско доба раскомаданости нашег територија на разна народна, политичка, економска и културна подручја.

1. Укрштање предисторијских култура на нашем територију.

У предисторијско вријеме т. ј. у доба, из којега немамо никаквих писаних докумената, био је наш териториј насељен, како нам показују многа налазишта и ископине. И у ледено доба, док су врхови наших високих планина (обично изнад 2000 *m*) имали глечере, живио је у панонској равници дилувијални човјек, од којега је нађен костур код Крапине у Хрватској. Ту је било насеље најстаријег културног периода људског т. зв. старијег каменог доба.

Најстарије културно стање људи тако је ниско, да му је једини материјал камен и то редовито кремен, од кога прави и оружје и оруђе. У старије камено или палеолитско доба човјек употребљава камен онако, како га нађе у природи и то за убијање животиња, којима се храни. Према томе и остали му је живот примитиван. Како за оруђе и за храну. тако му се брине природа и за стан. Он живи у пећинама као и многе животиње. Не познаје жита, тканог одијела нити домаћих животиња.

У неолитско т. ј. млађе камено доба човјек је већ далеко кораknуо напријед у култури, и ако још не употребљава никаквих ковина. Он израђује од камена и кости разноврсно оруђе и оружје, украшава печене глинене посуде и друге ствари, прави идоле од печене иловаче. Нашло се цијелих насеља занатлија каменихствари у Бутмиру код Сарајева, који су радили у малим, пола надземним, пола подземним колибицама. Ово налазиште спада међу прва таква европска налазишта. Осим каменихкућица граде људи крај ријека и језера куће на коцима, сохама: сојенице, словеначки: ставбе на колеб или мостишча, из којих лако лове рибу (у

Доњој Долини на Сави код Бос. Градишке, на Цркничком језеру, уз Љубљаницу, у Љубљанским барама и др). Од биљака гоје пшеницу, јечам, просо и лан. Од домаћих животиња имају већ пса, овцу, козу, свиње и говече. Мртве су сахрањивали у сандуцима од камених плоча у скврченом стању или су их спаљивали и пепео метали у лонац. У оба случаја дизали су над остацима сахрањенога гомиле, које се и сада виде на много мјеста. Код Београда, Осијека и Вуковара и на многим другим мјестима нашло се остатака из млађег каменог доба. Та је култура продрла с југа. На истим мјестима продужавало се често насеље и у слиједеће метално доба.

Послије кратке употребе меког и незгодног метала бакра, којега је култура била особито развијена у панонској низини, проширила се употреба мједи или бронца у б р о н ч а н о д о б а (од прилике 2000—1000 г. пр. Хр.). О релативном благостању и раскоши народа свједоче разноврсни предмети: ножеви, мачеви, вршци копаља и стрелица, сјекире, копче (фибуле), игле укоснице, огрлице и наруквице. Занатлије су израђивале робу, а трговци су је разносили већином из Грчке и панонске низине у наше крајеве. Развио се ратнички сталеж и веће ратне потребе. Стога се граде камени насипи за одбрану око брда (Врсник код Стоца) или између брда: т. зв. градине, којих има на много мјеста. Станује се у пећинама, сојеницама и колибицама.

Кад се упознало жељезо, почело се оно употребљавати за оружје и оруђе уз бронц, који је као мекши и даље служио за наките, поред злата, јантара и стакла, и за обрамбено оружје, у х а л ш т а т с к о д о б а, (1000—500 пр. Хр.), док жељезо није посве истисло бронц у ж е љ е з н о м и л и л а т е н с к о м периоду (од 500. г. даље). Тада је наш териториј стајао под утицајем западне етрурске и јужне грчке културе. Овамо спада највећи број гомила некрополе на Гласинцу, са аутохтоним локалним типом прелаза од бронце жељезу. Знатнија су налазишта око Оточца и у Срјему, Сокбунару у предграђу сарајевском, у пећинама код

Ваљева и Ниша, у сојеницама код Доње Долине. Оружје је умјетнички израђено, плуг је у употреби, а поред старих примитивнијих кућа граде се куће од камена и печене глине.

Један важан јантарски трговачки пут с Балтичког мора свршавао је на Тршћанском заливу.

На почетку историјског доба становаху на подручју Југославије: Илири, Трачани, Келти и Грци. Илири су становали на западној половини Балканског полуострва и на сјеверној и јужној обали источне Италије. Важнија су им племена били: у Италији Венети и Месапији, Јаподи око Бихаћа и у Лици, сусједни им Либурни на обали и на острвима, Далмати са главним градом, који се звао: Delminium (сада Дувно или Жупањац) и луком Salona, око Биокова Ардијеји, Даорзи на Неретви, Доклеати по Црној Гори, Лабеати на Скадарском језеру и Пирусте, јужније у планинама до Охридског језера Дасарети, а до њих Птоломејеви Албани са градом Албанополь, у подручју данашње Кроје, гдје је у средњем вијеку био Arbanum. У унутрашњости становали су Аутаријати око Таре, којој и име од њих потиче. Деситијати у унутрашњости Босне, Дардани између Призрена, Скопља и Ниша.

Ова се племена нијесу никада ујединила у једну државу. Једина већа држава била је у 3. и 2. вијеку пр. Хр. (краљ Агрон и краљица Теута) између пријестолнице Скадра и Шибеника, уз обалу поред тврђаве Rhizona (Рисна).

Култура ових племена била је релативно врло ниска: станови у пећинама пуним ђубрета или у сојеницама или раштрканим дрвеним колибицама; пљавост, разбојништво и гусарство јесу им особине, а занимање: сточарство, рибарство и нешто примитивног ратарства, ријетка и за оно доба незнатна обртност. За обрану и вјерске сврхе подизали су насипе и гомиле од камена, још и данас очуване, у којима би се и покопавали.

Источно од Илира становали су Трачани на осталом дијелу балканског трупа и до у Малу Азију. Њихово моћно

и ратоборно племе Трибали становало је око Мораве. Потомци су им били Мези око Тимока.

Трачани су били злогласне пијанице, лијени и прљави. Занимали су се сточарством особито гојењем коња, риболовом и нешто ратарством особито виноградарством.

Већ рано су уз обале основали Грци колоније: Епидамнос касније Dyrrhachion (Драч), Иса (Вис), Хвар, Корчула, Епидаур (Цавтат), Трагурион (Трогир), Лисос (Љеш). Ове су колоније водиле живахну трговину. Новац Драча и Аполоније био је свуда раширен по унутрашњости. Близу ушћа Неретве био је знатан трг Нарона. Трговци су продавали Илирима посуђе, оружје, наките, стаклену робу, вино и морску со.

Провалом Келта (Гала) у првој половини 4. вијека пр. Хр. дошао је нови етнографски елеменат особито у сјевероззападне крајеве, а с њима се раширила и нова жељезна, латенска култура. Они пројурише Балканским полуотрвом и допријеше до у Малу Азију. Јаподи су мјешавина келтско-илирска. Њихово предузимљиво и храбро племе Скордисци, настани се у Србији и основа тврђаву Сингидунум на мјесту данашњег Београда.

Из наведенога видимо дакле већ у прехисторијско доба укрштање етничких и културних елемената на нашем територију и племенску подвојеност тако карактеристичну за овај териториј до данашњег дана.

2. Римско доба.

Ради гусарења флоте илирског краља Агрона и његове насљеднице жене му краљице Теуте, позову грчке колоније у помоћ Римљане. Римљани приморају краљицу на мир (229. пр. Хр.). Римска власт и колоније им биле су дуго времена ограничене на обалу. Тежња је Римљана била добити залеђе и природну границу, у овом случају Дунав. Октавијан је покорио Јаподе и Далмате (35.-33. пр. Хр.), па је угушио и њихов устанак (6.-9. п. Хр.). Од освојене земље уредише Римљани провинцију Илирик: горњи у Далмацији и доњи у Па-

нонији. Далмација је имала копнену границу од ријеке Раше (Arsia) у Истри обухватајући хрватско приморје, и текући од прилике између босанског горја и низине, гдје је граничила с Панонијом, па преко Дрине у Србију до Рудника, гдје је граничила са провинцијом Мезијом у некадашњој земљи Дардана, Трибала, Меза и Скордиска. Источна је граница ишла од Рудника на дримски залив. Ту су касније одвојени јужни крајеви т. зв. Превалис око Скадарског језера. На сјеверу је Панонија обухватала Крањску, Хрватску и Славонију, једну пругу сјеверне Босне и Угарску западно од Дунава. Корушка је припадала Рецији. Између Дунава и Тисе био је посјед Јацига. Источно од Тисе прехватала је преко Дунава Горња Мезија. Планински крај око Ниша, Софије и Ћустендила обухватала је Унутрашња Дакија.

За Диоклецијана (284.-305. п. Хр.) подијељена је била римска држава на 116 провинција, 13 дијецеза и 4 префектуре. Префектура Илирска протезала се од Београда до Крете са главним градом Солуном, граничећи на трачке провинције префектуре Оријента на истоку а префектуре Италије на западу, којој је последњој припадала Далмација без Превалиса, Панонија и Западни Илирик.

Римска се држава коначно подијелила (395. п. Хр.) иза смрти Теодосија I. према фактичном стању и омјеру културних и политичких сила на источну византско-грчку половину са центром у Цариграду и на западну с Италијом и Римом. Западно је царство наскоро пало под политички утицај германске средње Европе. Тај се утицај очитовао и касније у политичко- државној форми т. зв. св. римског царства њемачке народности. Граница између те источне и западне римске државе ишла је баш преко нашег територија у правцу од Боке Которске до Београда остављајући Превалис, Дарданију и Мезију источном царству. На тој граници усред нашег садашњег народног територија сукобљавале су се источна византиска и западна римска култура, језик, писмо и црква грчка и латинска. Да-

како, та граница није била непомична, него су оба утцаја око ње флуктуирала. Географско-политичке и културне смјернице источно од те линије водиле су у византски Исток, а западно од ње у латинско-германски Запад и Сјевер. Посљедице те политичко-културне геометрије опажају се од тада у цијелом развитку народа на овом територију до данашњег дана.

Латински и грчки језик потиснуше трачки, који се не спомиње послије 6. вијека, тако исто илирски, из кога се развио арбанашки са четвртином романских елемената у свом рјечнику.

Важнији градови били су Аквилеја, Тергесте (Трст), Пола (Пуљ). Терсатика (Трсат код Ријеке), Скардона (Скрадин), Салона (Солин код садашњег Сплита. Сплит је настао иза сеобе у Диоклецијановој палачи), Епидаур (Цавтат), који је за вријеме сеобе Словена порушен, а избјеглице из њега основале су Дубровник, Нарона, Скодра, Дирахион (Драч), Доклеа (код Подгорице), Скупи (Скопље), Наисус (Ниш), Улпиани (Липљан), Виминацијум (Пожаревац), Сингидунум (Београд), Сирмиум (Митровица), Сисциа (Сисак), Мурса (Осијек), Петовио (Птуј), Целеја (Цеље), Емона (Љубљана).

Опћенито су се употребљавали итинерари и пописи станица у римској држави. Најпознатија је т. зв. Пајтингерова табла, копија једне римске карте са путовима из 4. вијека п. Хр., коју је хуманиста Конрад Целтес нашао, а аугзбуршки протонотар Пајтингер послије њега посједовао.

Кад су Римљани уредили ове земље, разви се релативно доста висока култура. Од трговачких и војничких насеља, дијелом на пређашњим насељеним мјестима, развијају се градови, старији у приморју, а млађи уз Дунав и притоке му. У њима се подижу лијепе јавне грађевине с мозаицима бање, амфитеатри (Пуљ, Солин, Сирмиј), храмови, палаче (Диоклецијанова у Сплиту), водоводи и др.

Под римским господством разви се и интензивнија привреда. Ратарство превагну над сточарством. Познат је био

сир далматински и псићи с Мљета за матроне римске. Вино је с Виса и онда било познато, а цар Пробо (276.—282) засади Фрушку гору виноградима, који се и иначе раширише по унутрашњости. Руде се почеше јаче искоришћавати. Далмацију зваху златном земљом. Злато се испирало у Фојници, Горњем Врбасу и Лашви. Сребрених и оловних рудника било је у Домавији (Сребреница), испод Космаја, у Руднику и Копаонику. Бакра су копали на ријеци Пикну (Пеку), гдје су и данас чувени рудници Мајданпека, жељеза код Бусоваче, Фојнице, Вареша, Олова и Новог Пазара. Соли се добивало из извора код Тузле.

Са развијенијим градским животом римским подигоше се и занати и трговина, коју је помагала јавна сигурност и многе војничке цесте с миљоказима и поплочане великим камењем. Исходиште цеста били су градови на обали особито јадранској, која је била чеона страна, према којој је сав и економски и политички живот нагињао. Ту се подударао смјер политичке атракције Италије са трговачком атракцијом мора. То су били Аквилеја, Салона. Дирахијон и Тесалоника. Цесте су настојале доћи што пречим путем без обзира на успон до важних војничких центара спајајући шта више и знамените економске центре изван њихова правца само постраним одвојцима. Колотечине ових путева виде се још у западној Босни преко Динаре, око Унца и Сане. Ови су путеви служили дјеломично до 16. вијека.

III. ГЛАВА.

Словенско доба слободног малопосједничког живота у економском и племенских организација у социјално-политичком погледу.

Од половине шестога до половине седмога вијека населише се у наше земље југословенска племена. Прадомовина је Словена био равни, мочварни и шумовити крај у средњој Русији сјеверно од јужноруских црноморских степа, у сливу горњег и средњег тока ријека Висле, Дњестра, Буга и Дњепра. Селење на запад и југоисток почело је у 3. вијеку. Преци Срба и Хрвата становали су у карпатским данашњим словачким крајевима.

Словени се настанише током времена у румуњској и панонској равници, у овој посљедњој особито кад се одселише германски Лангобарди у сјеверну Италију, која се по њима прозва Ломбардија (568. г.). Југословени (Нијемци их назваше Венди или Виниди) населише се у панонској низини до Дунава, гдје су се дотицали моравских Словена, и у дијеловима римске провинције Норика (сјеверно-алпске земље). То је било између 568. и 595. г. п. Хр.

Многа нам географска имена словенског поријекла далеко на западу и сјеверу изван данашњих алпских етнографских међа словенских свједоче о даљини тадашњих селидбених валова словенских: тако горња долина Драве и Риенца: Pustertal = Пуста долини и Windisch — Matrei у Тиролу, Windisch — Garsten у Горњој Аустрији, које се један дио још у 9. вијеку зове словенска земља, па и у Салцбуршкој. Манастирске мртвачке књиге и листине из околине Линца и из Горње Аустрије имају доста имена урођених Словена све до 13. вијека, а и баварске их спомињу као рударе и пчеларе до пред крај средњега вијека. У Карантанији (Корушкој) бише прозвани карантанским Словенима.

Они су за се задржали старо своје име Словени.

Словени из румуњске равнице продирали су у 6. и 7. вијеку преко Дунава чак до Пелопонеза и настанили су се на југу од Дунава. У исто вријеме насељавали су Словени и крајеве између ове најисточније зоне и споменуте најзападније од половине 6. до половине 7. вијека. У половини 7. вијека смирило се њихово селење.

Источном подунавском дијелу дадоше име турски Бугари, који покорише Словене наскоро по свршетку селења (679. г.). Запад Балканског полуотока омеђен Родопским горјем, Солуном, Дунавом и Дравом обитаваху Словени под разним племенским именима, која се нијесу увијек поклапала са територијалним јединицама: жупама.

Жупе су обухватале мање географске цјелине (долину ријеке, поље, или котлину у кршу). Ради претежно пастирског начина живота са несталним сједиштима племенско се име није срасло са жупским, него је често као јаче надвладало у географској номеклатури. Земаљска се подјела није, осим донекле на западу, ослањала ни на дотадашњу римску. Најбоље су нам позната племена у приморској Хрватској, јужној Херцеговини и Црној Гори.

На западу је покрајина Карантанија (одатле име Корушка) обухватала не само данашњу Корушку него и Крањску и све алпинске земље словенске колонизације са средиштем у крају Криског града и Госпе свете, (између Целовца и Св. Вида), гдје су се подизале на пријесто корушке војводе. Источно од Бечке шуме између Дунава и Саве била је Панонија са Птујем и Блатним градом близу Блатнога језера.

Име Далмације ограничило се на романско подручје обале с отоцима али се стари опсег није заборавио, те се Срби често зову Далматинцима, а земља им Далмацијом. По римском граду Доклеи назвао се један дио Превалитане Дукљом, од 11. вијека Зетом, као што се зове и притока Мораче усред Црне Горе, а од 15. вијека Црном Гором. Од обале између Котора и Дубровника према унутрашњости била је област Трибунија, Требиње или Травунија са жупом Конавли.

Западно одатле до Неретве (од мора према унутрашњости) био је Хум или Захумље с главним градом Благајем и са полуотоком Стонским Ратом (Пељешцем). Између Неретве и Цетине бијаше област Неретљана или Пагана са гусарским гнијездом Омишем и градом Макаром (Макарском). Од Цетине до истарских планина протезала се Хрватска са кнежевским пријестолницама: Клисом, Нином, Биаћима (Бихаћем на мору код Сплита) и Белградом (Биоградом на мору, близу Задра). У унутрашњости наслањале су се: Западне стране у западној Босни и Доњи крајн у Крајини босанској, Усора око истоимене ријеке, Соли око Тузле, Босна око горњег тока Босне, Рашка између Дрине, западне Мораве, Ибра, Таре и Пиве са градом Расом на својој источној граници. Источно одатле слабо су позната племенска и покрајинска имена.

Грци и Римљани звали су дуго сва ова племена заједничким именом: Словени, а земљу им Славинија или Славонија. Овим именом зову Византинци од 7.—10. вијека сву унутрашњост између Истре, Задра, Солуна и Родопе, а Латини још у 13.—15. вијеку сву земљу од Истре до линије: [illegible] — ушће Бојане. И поједине земље као Хрватска, Далмација, Дукља, Рашка, Словенија и њихови становници зову се често тим опћим именом и то већина их у цијелом средњем вијеку. Од прве половине 13. вијека почела се Славонијом звати сва земља између Гвозда (Капеле) и Драве, док се Хрватском звала земља јужно од Капеле до Неретве. С турским временом нестаје овог територијалног имена за цијело подручје Срба, Хрвата и Словенаца и ограничава се на досадашњу малу Славонију.

Обичан назив за Србију био је Раша (Rassia) или Рашке земље, према Расу, пријестолници великих жупана, а за Хрватску још и Далмација или се за назив државе употребљују оба имена заједно дакле Хрватска и Далмација, особито од 11. вијека, кад су запосједнути приморски бизантски градови. За словеначке се земље употребљује назив Карантанија, а касније за поједина подручја разна земаљска имена.

Иначе је народ сам задржао своја племенска имена. Име оног племена, које би се више државотворно дакле национално афимирало, које би се јаче опрло страном политичком пресизању, добивало је својим угледом код страних народа и својом унутрашњом политичком капацитетом на интензивности и екстензивности. По логици ствари и биолошким законима извршивање неке дужности (овдје националне) вукло је за собом и стјецање снаге и права (овдје национално-политичког). Орган, који више ради, вуче зато више енергије у се и постаје одлучнији у цијелом организму. Тако су и племена, која је њихов географско-политички положај натјерао, да у борби за самоодржање развију најјаче енергије и да се одрже, асимилирала највише суплеменика и постала одлучна за давање имена племенским сродницима. Државотворни, војнички и дипломатски моменат је за то од пресудне важности, као што свједоче имена Руса, Француза, Бугара и др. настала од војничких, државотворних елемената, који су се иначе етнички претопили у подложену масу другога племена.

Тако се истиче на истоку племе са именом српским (први пут споменуто 822. г. у Ајнхардовим франачким аналима) у подручју између Лима, извора Неретве, западне Мораве и Ибра, који је високи крај (Ком, Дурмитор), доминирао околним долинама и својим чврстим положајем и пастирским ратничким духом становника успјешно спријечио продирање Авара, Мађара, а особито Бугара (у 9.—10. вијеку).

Тај брдски и данас претежно сточарски крај био је згодан за пастирски начин живота. Пастир се ту могао бавити и ратарством, колико му је било најнужније и тиме је био везан за једно мјесто. Тако су у том крају повољни увјети, да народ буде по занимању и животу хомоген. Будући да је то подручје било далеко од мора и од свих важних комуникација и тешко приступачно, остао је ту народ и расно чист. У предсловенско доба нема овај кћај ни етнички ни политички какву важност, па по свој прилици ни-

јесу могли ни стари етнички елементи уништити битних расних и психичких саставина у то племе.

У таквом миљеу, који је можда по својим диспозицијама изабрало то племе, које се ту настанило, развио се народни тип са својствима државотворних елемената: с ратничким, војничким духом, с дубоким смислом за државну организацију и с унутрашњом хомогеношћу.

Можда није случај, што нам у тој рашкој земљи нијесу познате племенске организације као јужније у Зети, која у племенском, вјерском и етничком погледу није била тако јединствена као Рашка, која је била у сваком погледу јединствена.

Добро исхрањено, свјеже, расно чисто и у борби очеличено племе са здравих планинских пропланака Рашке множило се брзо и показало је рано јаку експанзивност.

С државотворним радом, који је сам по себи социјалног карактера, развиле су се у том типу идеалистичке карактерне црте и мотиви његова рада добили су у основици социјално и идеалистичко обиљежје: највећа индивидуална срећа видјела се у колективној срећи, лична амбиција могла се часно задовољити само у социјалном раду. У раду за државу, антисоцијалне појаве срамотно су жигосане. Рано је национални морал почео да постаје битни саставни дио индивидуалног морала и национална вриједност битно мјерило за личну вриједност.

Овај „рашки тип“ с великим државотворним својствима дао је тон цијелом историјском развоју источног дијела нашег народа.

Како се ширила држава Немањића и како се касније расељавала Рашка ради раног продирања Турака њеном хрптењцом према извориштy Босне и ради каснијих сеоба, тако су се етнички елемента и менталитет тога типа ширили на исток, југозапад и југ, а понајвише на сјевер, куда се помицао и државни центар и државне традиције испред Турака. Ту је асимилирао све сродне елементе и битно придонио

племићку касту над покореним пастирима, сељацима и робовима, имајући и своје једноставне грбове као н. пр. Качићи у Омишу. Ти су грбови уведени у Приморју, Хрватској и Босни под утицајем талијанским и мађарским. Многе племићке породице сјеверне Хрватске воде одатле поријекло. Крајем 11. вијека бијаху најзнатнија хрватска племена: Качићи, Шубићи, Свачићи, Могоровићи, Карињани — Лапчани, Тугомирићи и др.

Осим вишег племства, властеле, било је и властеличића. Ово ниже племство имало је мања права од вишег и законске су одредбе за њ строжије него за више племство.

Слободни обични људи звали су се у источним крајевима војници или себри (сељаци, закупници), лично слободни кметови називани су меропси, а неслободни робови или отроци. Робови су били или покорени становници или сами Словени и трговина с робљем била је доста разграњена.

С нередовним приликама, које су настале послије велике сеобе по свој Европи, трговина је веома пропала. Антички градови по унутрашњости опустјели су, а с њима је нестало и носиоца трговине грађанског сталежа. Малене потребе примитивних народа из сеобе нијесу давале велика потицаја, а јавна несигурност никаква увјета за оживљење трговине. У битности сељачко: ратарско и сточарско становништво наших земаља није имало у себи погодаба за развиће свога властитог грађанског и трговачког сталежа. Овај се морао развити на античким темељима старих градова, који су се одржали особито у приморју и на добро утврђеним мјестима. С тога је грађанство, премда с временом обновљено крвљу словенских придошлица. увијек задржало много од страних примјеса романских или грчких старосједилаца или њемачких и мађарских досељеника.

Трговина у првом дијелу средњега вијека била је од веће важности једино у приморју Средоземног мора и његових покрајних мора.

Приморски градови тога медитеранског трговинског подручја трговали су у том ранијем периоду више морем и по ближој околици. То је бизантски период европске трговине до крсташких ратова.

Како је у првој половини средњег вијека била трговина незнатна, види се и по средствима замјене. Домаћи се новац није ковао као ни у Млецима и Бугарској све до пред крај XII. вијека него се употребљавао бизантски тада свјетски новац и то златници (solidi), који се касније зову према царевима (romanati, michaelati), а мање је био раширен бизантски сребрени и бакрени новац. Метални је новац почео јаче курзирати тек од краја 13. вијека. Иначе се плаћање вршило у натуралијама, а с тим се и рачунало: стоком особито коњима, воловима, овцама, затим житом, сиром, вином, уљем, сољу, сукном. У Хрватској су се дажбине плаћале кожама од куне (marturinae). Израз marturina употребљавао се још дуго и послије, кад се у новцу плаћало. Исто тако у Србији се још у 13.—14. вијеку казне одређују у коњима, овцама и воловима. Иначе је опћенитије остао од овог натуралног новца једино коњ као ознака за јединицу вриједности. И сирово се сребро у рударским мјестима мјерило на фунте и унце и њима се плаћало.

Рачунало се по дуодецималном систему (2, 6, 12).

По том су се систему и тим примитивним натуралним средствима плаћале и казне и даће.

Владалац или жупан судио је по обичајном праву са институцијама, од којих су неке заједничке многим словенским народима и упућују на старину (сок = тужилац или потказивач, свод = доказивање поријекла ствари).

У правним уредбама као и у другим културним приликама разликовао се од унутрашњости словенске појас приморских романских градова са ослањањем на римске правне назоре, што се види из многих сачуваних статута приморских далматинских градова.

Код јужних Словена немамо из незнабожачког доба познатих имена богова као код Руса громовника Перуна, бога стоке Волоса или Велеса и Дажбога. Мања бића као виле (нимфе и богиње вода и шума), вукодлаци или вампири, вједогоње или здухаћи, вјештице и змајеви живе још и данас у празновјерици народној.

Сахрањивали су се под гомилама или под великим чврстим камењем, каткада са римским орнаменталним мотивима. Знак крста на тим т. зв. стећцима (у средњем вијеку ками или билиг) упућује нас на рано хришћанско доба

Срби, Хрвати и Словенци примили су рано хришћанство и то са запада већином из далматинских и приморских градова. У 7. и 8. вијеку превели су латински свештеници и Србе и Хрвате и Словенце у хришћанство прије прелома између источне и западне цркве. Међу Словенцима су ширили вјеру патријарси аквилејски и бискупи салцбуршки. Патријарх Павлин II. (787.—802.) носи надимак „апостол Словенаца". Спор између патријарха аквилејског и надбискупа (од 798.) салцбуршког ријеши Карло Велики (811.) разлучивши црквено подручје једног и другог границом, која је ишла ријеком Дравом као и политичка граница између сјеверне провинције аварске и јужне фриаулске. Та подјела Карлова остала је у вриједности готово хиљаду година (до 1751.) према фактичном утицају талијанском јужно и њемачком сјеверно од Драве. Та је подјела важна била не само у црквеном него и у културном и опћем народном развоју.

То је хришћанство било површно, док се с истока не почеда шири на народним језицима. Основицу су ударили словенски солунски апостоли Ћирил и Методије (864.—885.). Ћирил (Константин) уреди према грчком узору словенску азбуку глаголицу и преведе с братом Свето Писмо на словенски дијалекат свога родног солунског краја, који је до данас изумро. Они раширише словенску литургију међу моравским и панонским Словенима. Ради тога су их смртно замрзили њемачки свештеници и окривили их у Риму ради кри-

вовјерства. Они одоше у Рим и оправдаше се, добише бискупску част и одобрење словенске литургије. Ту умрије Ћирил (869), а Методија именова папа надбискупом панонскосријемским код словенског кнеза Коцеља на Блатном језеру, који је владао по свој прилици и Посавском Хрватском. Ту га бискупи затворише и држаше у затвору двије и по године. Иза тога проведе он посљедње године у Моравској као надбискуп († 885.). Иза његове смрти би протјерано око двије стотине његових ученика (Клемент, Наум, Сава), који пренесоше словенску службу божју у Србију, Хрватску и Бугарску. Тако се раширише глаголске књиге код свих јужних Словона. Нешто касније од глаголице настаде ћирилица од грчких великих слова.

И Хрвати су се неко вријеме одвратили од Рима, пошто је настао црквени расцјеп између Рима и Цариграда за патријарха Фотија 867. Да би их предобили за се, папе су признавале службу божју на словенском језику.

Кад су опет добили хрватску цркву у своју власт. папе се оборише на „барбарски или словенски језик“ у цркви и укинуше му главну потпору бискупију нинску, у чему их је и краљ Томислав помагао. У приморској Хрватској одржале су се данас глаголске црквене књиге, премда су биле у сфери западне цркве, у којој је свугдје владао искључиво латински језик.

И у црквеном погледу текла је кобна граница између обају супарника — Истока и Запада — кроз наш териториј испред капија приморских градова. Као и прије сеобе сукобљавао се на нашем теритнрију Исток са Западом. Ово је било тим важније, што је вјерска и црквена заједница врло јак моменат за осјећај заједнице и јединства код народа, док је на нижем ступњу културе. Што се даље иде у прошлост и на Исток, то је тај моменат јачи.

Пресизање источног црквеног утицаја са народним обиљежјем у Панонију и Моравску било је сузбијено јачом њемачком западном реакцијом. С вјером и црквом ширили су

Нијемци и своју политичку и народну превласт над Словенима. С тога су свим средствима њемачки свештеници и владари спријечили словенску литургију међу панонско-моравским Словенима, да би сачували за се јако политичко оруђе: вјеру и цркву. Под заставом хришћанства, с крстом, огњем и мачем уништили су они сјеверне Словене и германизирали њихову постојбнну. Јужни су Словени на вријеме прешли на хришћанство и отворили врата култури, п. Нијемци нијесу могли подићи Хришћанство на заторни рат против њих. Зато су Нијемци приграбили у своју власт ту важну институцију, каква је била црква и с помоћу ње германизирали словенске крајеве и држали их у духовној и политичкој потчињености.

II. Дио.

Историјска динамика Средњега Вијека.

IV. ГЛАВА.

Државотворни рад појединих племена и настанак племенских државних центара са дивергентним акционим смјером.

На три жаришта највећег притиска и отпора, са три центрафугалне фронте, развијају се три најглавпија племенска и државна средишта: према бизантском и бугарском Истоку, а дјеломице и према бизантском Југу и мађарском Сјеверу развија се српски државни центар, према германском Западу и Сјеверу словеначки, а према романском Југозападу хрватски. У том лежи заметак развитку трију главних племенских скупина.

Процес уједињавања почео је најприје стварањем споменутих покрајина, од којих је онда добила највећу снагу и атракцију она, која је развила највећу енергију. А ту је развила она покрајина, која се при великом притиску најбоље одржавала и развијала.

На истоку се натјечу својом отпорношћу Рашка и Дукљу, између којих задуго тежиште лавира. Оне се спочетка развијају под врховном власти бизантском, која се простирала и над западним земљама, па и над хрватском државом до Капеле. Али што је била удаљеност од центрума већа, то је природно била и атракција слабија.

Прва српска држава имала је да се одхрве утицају бугарских владара особито Бориса. (Великн жупани Вишеслав око 780. и син му Радослав и прва јасна историјска личност унук Радославов Властимир око 850., синови Вл стимирови Мутимир, Стројимир и Гојник). И Хрвати утичу у ове прилике и Борис је и с њима безуспјешно ратовао. С учвршћивањем државе довршује се у ово вријеме (879.) и покрштавање Срба. Византском утицају било се могуће стално утврдити у то вријеме у Рашкој само на вјерском пољу. За сина Борисова Симеуна Великога (893.?—927) узалуд траже Срби ослонца у Византу против власти бугарске. Бугари опустошише земљу, похваташе на превари српске жупане и побише их (927.). Испред њихова пустошења повукоше се многи Срби Хрватима на запад. Хрвати се опријеше успјешно Симеуну, који наскоро и умрије.

Међутим је захумски кнез Михајило Вишевић био сјединио у својој власти приморје између Цетине и Дрима и залеђе му до босанско-српског развоја.

У овим борбама употребљавали су и Бугари и Византинци претенденте из бивше династије, али су ови по инстикту одржања, који је у народу и држави способној за живот дјеловао и давао правац политици, увијек тражили пријатеља и савезника у оном, који је даље и који је имао мање претензија или мање могућности да над њима завлада. У овој су се прилици стално наслањали на Византа против непосредне власти бугарске и претенденти, које су Бугари поставили, па тако и последњи кнез Захарија за вријеме катастрофе од 924. г.

За слабог насљедника Симеунова Петра утече из бугарског сужањства праунук Властимиров Часлав (931.) и сједини и Босну и Соли са Србијом. Србија, коју су Бугари били прегазили, попалили, попљачкали и народ затрли, постаде ради те националне жртве и ради непомирљивог отпора завојевачу јак чвор, који је везао у једну државну заједницу

саставу шумадијског типа, који је наслиједио и наставио државне традиције рашке, ударио основицу новом, слободном животу Србије и извојевао слободу свих Срба, Хрвата и Словенаца.

Проучити докле је допрла вијековима миграција рашког типа и колико су с њим у вези српске државне традиције и сви покрети против туђина за слободу (у Црној Гори, Шумадији, Херцеговини, ускочкој Крајини и Војводини) била би ствар од великог научног и националног интереса.

У рашком су се државотворном типу стицајем прилика најјаче развијале и учврстиле оне корисне, стваралачке особине виолентног динарског типа: уз бујни темперамент даровитост спојена са знатним моралним особинама, љубав према слободи, патриотизам, инстинктивно бистар државнички поглед, јака воља, неодољива енергија, плаховитост, која све за собом вуче и своју вољу натура околини, честитост и национално одушевљење, које доводи до аскетске преданости националној идеји и до мученичких подвига за њу.

Остале више деструктивне особине виолентног типа динарских Словена доминирале су јужније на зетском подручју и уопће извањој приморској зони Крша. Личности тога типа јесу нагле и силовите, поносне и частохлепне, осјетљиве и сујетне, с великим личним особито ратним врлинама и с не мањим претензијама, са жељом за првијенством и с врло истакнутом индивидуалношћу, На територију овога типа био је јако развијен словенски племенски живот. На том истом подручју био је јак и стари илирски и романски елемената у предсловенско доба. То су земље илирских племена, која су нам позната и која се истичу у историји. Ту су нам познате и њихове државе. Илирски аутохтони елемената није могао послије доселења Словена тако нагло ишчезнути особито у приморској зони, гдје је био тако етнички и политички јак, него се свакако мијешао и с придошлим Словенима. Илирски дух плаховитости, племенског сепаратизма и несмисла за ширу државну организацију, тако

познат код њихових потомака Арбанаса, није могао ни на словенске господаре, у које су се претапали, друкчије дјеловати, него да појача већ постојеће југословенске склоности одвојеном живљењу.

Тај дух необуздане силовитости, незаситног частохлепља, нескрупулозности у тежњи за влашћу и велике личне храбрости карактеристичан је за племство средњевјековних држава. Великаши и племићи наших земаља показивали су сепаритистичке, олигархијске тенденције као и племство у другим државама. Али судбина народна зависи поред опћих историјских и географских прилика највише о политичким, војничким и културним способностима широких народних слојева. Ти су у рашком подручју у својој сржи већ били прожети смислом за државну организацију, па је лако било владару сузбијати сепаратистичке тежње великаша. Национални државотворни дух рашког типа парализирао је виолетност динарску, у колико је дјеловала деструктивно. Он је створио моћну средњевјековну Србију, васкрсную ју послије пропасти, проширио и ујединио све наше покрајине и преживио и династије и великаше и племство, које је у критичним моментима прелазило на страну побједитеља, да би могло задржати свој владајући, привилегисани положај. Тако је урадило племство у цијелом динарском систему и из хрватских племена на западу и из српских на истоку. Послије јуначких борба на Петровој Гори, Марици и Косову оно се лагано мири с новим стањем уживљујући се на западу у везу с Угарском, а према друкчијим приликама на истоку живећи с почетка у вазалном одношају према Турској, а с јачом турском власти и притиском прелазећи на Ислам.

Као што су у државно-политичком погледу карактеристичне племенске организације за прву половину средњег вијека, тако је у економском погледу ово доба малих посједа и слободног сељака. Карактер првих југословенских насеља одговора у главном данашњем: превладавао је тип разбијених села, што је одговарало и на-

родној склоности и карактеру земљишта. Задруга би заузела један комплекс земљишта, који је био довољан за њезино издржавање. У средини или на крају тог посједа подигла би се кућа. Тако су се низали посједи један до другога као најмање економске јединице у подручју племена с кућама као центрима, које су ради тога биле раштркане. Развијањем и дијељењем задруга настајали су од кућа засеоци, а од ових села са раштрканим групама кућа или са осамљеним кућама.

Као и по осталој Европи били су ови сељачки посједи и њихови посједници слободни. Ови су сви равноправно судјеловали на племенским зборовима.

Експлоатисање земљишта било је као и свуда врло екстензивно.

Поред властитих посједа зиратне земље, биле су заједничке племену, братству или селу, шуме, испаше и воде.

С већим ратним потребама настајала је једна горња, ратничка, племићка класа, која је почела подјармљивати слободне сељаке. Ови су мало по мало постајали кметови и робови. Губљење економске и политичке самосталности ишло једно с другим: Неплеменити људи, слободни као и неслободни изгубише право судјеловати на скупштинама и тако утицати на државну управу. Државотворни елементи постадоше привилегисан сталеж, који је као награду за своје војничке услуге при стварању држава добио неке личне и имовинске погодности на штету слободног сељака: слободни, мали посједи претворени су у његову корист у феудални, велики посјед.

На истоку се дакле најјаче државотворно истакло племе српско у земљи Рашкој. У политичку зависност од Рашке дођоше западно Травунјани (југоисточна Херцеговина), Захумљани источно и Неретљани западно од Неретве, Босна око горњег тока Босне и Соли (Тузла). С политичком власти Рашке ширило се и име српско на околна племена.

За Константина Порфирогенета у 10. вијеку граничила је Србија с Хрватском и то са жупама Хлевно и Цетина.

Од 11. вијека већ бркају византинскп писци Србе са Хрватима, што свједочи, да су и под два формирана народно-државна имена изазивали у странца утисак једнога народа.

Тако се на западу од српског имена, између Цетине и Зрмање учврстило име хрватско (први пут споменуто 852. год. у листини кнеза Трпимира) особито у борби против романских старосједилаца у том географски важном приморском, централном крају и одатле се ширило нарочито на запад и сјевер са помицањем државних граница.

На западу се у општенитој опреци Нијемаца према Словенима задржало опће заједничко словенско име.

Међу Југословенима одржали су се за дуго остаци старог становништва. Полуроманизовани Илири потиснути су јужније у подручје са центром Arbanum (грчки Арбанон или Албанон) код Кроје, гдје већ Птоломеј у римско доба спомиње племе Албана. Од 11. вијека распростпло се име Arbanenses или Albanenses српски Арбанаси на сав народ. Арбанаси су становали у средњем вијеку од прилике на територију данашње Арбаније.

У градовима Далмације одржала се код потомака старих Римљана до краја средњег вијека свијест о поријеклу им. Они су културно утицали на околне Словене, с којима су се јаче мијешали, особито када су од 13. вијека градови почели да се дижу и шире и с тим преплављују Словенима из околине.

Више од обају пређашњих раштркали су се подунавски Романи, преци Румуна, пред провалом народа. Из Горње Мезије и Дарданије расули су се они до Лике и Крбаве. Словени их зову Власи, а Византинцн „црни Власи“ или Мавровласи по одијелу, одатле каснији назив Moroblachi или Morlachi, (Црногуњци у Србији). Варошани и оточани далматински зову у најновије вријеме пастире и сељаке с копна Морлацима или Власима. У Хрватској се под Власима разумију православни, а код муслимана сви хришћани. Данашњи Македорумуни (Аромуни, Цинцари) зову сами себе Arâmân.

На западу су њемачки владари помагали ширење Нијемаца међу словенским елементом, а у Приморју је мљетачко нарјечје потискивало домаћи романски дијалекат, који се још одржао у неколика истарска села.

Племена се дијеле у братства или кољена (у Хрватској), а ова опет на куће или хиже (у Хрватској). Кућа или по модерном умјетном називу з а д р у г а (уведеном Вуковим Рјечником 1818.) јест најмања социјална организација и прототип све социјалне и политичке структуре југословенског друштва. У раније примитивно доба самопомоћи она има многе битне ознаке државности у минијатури: свој териториј насељења и експлоатисања, свога управитеља, суца у међусобним несугласицама и вјерског поглавицу: старјешину или домаћина, своје породично вијеће од одраслих мушких чланова, које поставља и смјењује домаћина и одлучује о свима важнијим особито финанцијалним стварима. Домаћина замјењује најспособнији и најискуснији члан куће. Не мора то бити брат, који је иза њега, нити најстарији домаћинов син, дакле не вриједи ни сениорат ни примогенитура. Тако тај постаје via facti његов насљедник, којега ћутке укућани признају, кад домаћин остари и обнемогне или умре.

Аналогна је организација веће јединице, жупе, од свих задруга једне географске цјелине, а на челу јој домаћин најугледније задруге: жупан или његов замјеник сатник (стотник), и т. д. велики жупан, војвода, кнез, бан, краљ и цар на челу све већих даљних организација, као управитељи, суци и војсковође.

Ж у п а или жупанија била је најмања територијална јединица и основица већих области. Она је обухватала обично долину једне ријеке, од које носи име (Топлица, Лепеница), једно карсно поље или један крај. По величини је била увијек мања од угарске жупаније и немачког Gau-a. Посебна је била организација пограничних жупа званих крај, крајина или крајиште. Њихови заповједници: крајишници (на истоку) или крајишки грофови (на западу) имали су велика права, али и

велике дужности. Крајине су се особито развиле у Словенији, на што нас подсјећа и име Краньске. Управну, судску и војничку власт у словеначкој жупи (Gau) имао је гроф као краљев чиновник. Та се част с временом претвори у насљедну. Племство изгуби већином непосредну везу са краљем и потпаде под земаљског господара: грофа. Од његове судске власти остали су још многи племићки, а особито црквени територији слободни. Они су имали имунитет т. ј. право своје властите судбености.

До тринаестог вијека превладавао је у Рашкој сениорат из обичајног права, а онда систем сувладара као у Византу т. ј. десигнираних насљедника пријестола, који добивају и по једну земљу на управу и титулу „млади краљ". Чланови секундогенитура губили су се обично наскоро међу вишим племством. Честе су биле и династичне борбе о пријестоље.

Овај начин наслеђивања одговарао је и правном задружном схватању и уређењу у задрузи. Природно је, да је примјењиван и у владарским породицама, јер су потицале из народа.

Владара не мора да наслиједи ни најстарији његов син ни најстарији члан династије. Већ за живота владарева способност и разни други моменти истакну његова насљедника и каткада би владар српски још за живота предао тешко бреме владарских дужности свом насљеднику. Ријетки су владари особито у српском племену од најстаријих времена до данас, којима је сва владавина нормално протекла т. ј. да би без револуције дошли на пријестоље по насљедном праву примогенитуре или сениората, да би без прекида нормално владали и завршили на пријестољу.

Тим задружним правним темељима има се приписати онај специфични наш задружни монархизам, који се види у цијелој нашој историји.

Карактеристичан је и симболичан обред, с којим су се постављале корушке војводе. Додуше сачуван нам је опис из доба њемачких војвода. Словеначки језик,

који се при том употребљавао, и демократски дух обреда упућује нас на стари словенски извор. Инсталација војводе вршила се код Крнског града на Госпосветском пољу сјеверно од Целовца. На каменој кнежевској столици или кнежевском камену, који је био горњи дио римског ступа, с народом око себе дочекивао је сељак из старе, угледне словеначке породице, сусједне крунском граду новога војводу, који је долазио у свечаном руху са сјајном пратњом. Пред каменом би војвода обукао сеоско одијело. У лијевој би руци држао штап а десном би водио мршава вола и хрому слијепу кобилу као симболе пољопривреде. Те животиње нијесу најбоље врсти, да прикажу тегобу земљорадње.

Тако би се приближавао камену. Кад га је сељак видио, гдје се приближује, питао је словенским језиком: Ко је то? — Народ би му одговорио: То је господар ове земље. — Даље би питао сељак: Је ли он праведан судија? Брине ли се за добро домовине? Је ли из слободног сталежа? — Народ би одговарао: Јест и биће увијек. — Па с којим ме правом може одагнати с ове столице? питао би даље сељак. — Народ је одговарао: Откупиће је са шездесет пара, са кобилом и волом и војводским одијелом и твоју ће кућу опростити од свих дажбина. — На то би сељак лако ударио војводу по лицу, узео вола и кобилу и уклонио би се с камена, а народ би пјесмом поздравио војводу. Тада би засио на камену столицу војвода, махнуо би мачем на све четири стране свијета и зарекао би се, да ће право судити. Затим би се напио воде из сељачког шешира за знак, да је задовољан с оним, што му даје домаћа земља, да ће живјети скромно и да је његова власт народног извора. У хришћанско доба ишао је иза тога с народом у цркву Госпу свету на службу божју и на миропомазање. Послије тога је судио на Госпосветском пољу са „војводског пријестола“, који је састављен од надгробних плоча па још и данас стоји. Ту би му се и вазали заклели на вјерност. Ова је заклетва сигурно

каснијег поријекла, из времена туђег господства, а заклињало се само германизирано племство.

Симболика тога обреда казује нам, да војвода и његова власт произлазе из народа и то сељачкога, на којем је држава основана, предаја вола и кобиле значи обећање, да ће се војвода бринути за земљорадњу и штитити је, сељачка ношња војводина значи, да ће он владати у демократском духу и дати право сељаку а не племићу. Удар у лице значио је право на револуцију. Његова је дужност бранити домовину, а главни идеал треба да му буде правичност.

За вријеме церемоније неки слободни грађани косе ливаде, носе буктиње, седлају и обуздавају коње. То су акти с револуционарним елементима и могли су значити самовољу, каква би била, кад не би било владаоца.

Власт владареву ограничава народна скупштина Она је попуњавала пријесто, ако је био упражњен. Тако је н. пр. изабран хрватски краљ Звонимир (1076.). У Црној је Гори на скупштини биран вођ, у Словенији војвода. Војвода се бирао код Крнског града на Госпосветском пољу близу Целовца. И у другим крајевима обична су била стална „збориштa“ често с примитивним каменим пријестољима под ведрим небом као што су н. пр. Кнежји камен у Словенији, у Пољицима код Сплита, на Ошањићима код Стоца, код Благаја и Гацка у Херцеговини. Државни су сабори познати и из Хрватске. Босне и немањићке Србије. Било је и жупских скупштина за специјалне послове жупе. Често се на њима и судило. У повељама владарским спомиње се често пристанак племства и свештенства.

Племства с почетка није било, али се с временом развило од племенских главара, сродника владаочевих и владаочевих чиновника. У Словенији га је рано нестало пред њемачким племством, које је завладало. Познати су Селиче-Брежке и старо племство Савинеки. каснији грофови цељски.

У приморској Хрватској до Омиша чинило је седам, послије дванаест, а с временом и више словенских племена

племена између Јадранског мора и Саве до близу Мораве (у половини 10. вијека).

На западу је Словенце ослободио од аварске власти први словенски краљ Само (623—659.), чија се држава протезала од Судета до Јадранског мора. Послије његове смрти распаде се његова држава и Словенци су око двјеста година (до 828.) живјели под својим домаћим војводама (Валук или Владух, Борут (†750), Горазд, Хотимир, Волкун, Војномир, Инко (око 800.), Прибислав, Семика, Стојмир и Етгар).

Као што су на истоку страдали Срби од Бугара, тако су на западу трпјели Словенци од бугарских сродника Авара. Карантански кнез Борут плати у тој борби помоћ сусједних Баваpaца зависношћу од Баварске. Под утицајем баварским довршено је и покрштавање Словенаца. Надбискупија салцбуршка бискупије бриксенска и фрајзиншка и патријархат аквилејски ширили су вјеру у Словенији, добивали посједе и насељивали њемачке колонисте.

С Баварцима заједно дођу и Словенци под франачку власт Карла Великога (788.). Франци су оставили Словенцима с почетка домаће војводе, па су се они тако лакше и непримјетније могли да уживе у робовање туђину и да приме хришћанство,

Повијест Словенаца у вријеме народних војвода испуњена је у главном борбом паганске народне струје против хришћанства, које су ширили домаће војводе с помоћу Нијемаца.

Власт Франака раширила се послије побједе над Аварима на цијелом аварском територију дакле и над Посавском Хрватском. Ова сад постаде центром отпора против франачке власти и окупи под кнезом Људевитом Посавским (819.—823.) са центром у Сиску сва сјеверна племена од Соче до Тимока, која се нијесу била придружила ни хрватском ни српском националном подручју. Тај је покрет обухватио сав сјеверни дио територија са Словенцима на Западу и Браничевцима и Тимочанима на истоку. Народни се отпор морао

развијати у два противна правца: на запад против франачке власти и на исток против Бугара, који су владали над Браничевцима и Тимочанима. Уз то је с леђа ударио далматинско-хрватски кнез Борна, који се није придружио устанку Људевитову. него је остао вјеран врховној власти франачкој. Франци удараху десет пута с војском, док савладаше отпор. Они завладаше Људевитовом државом, а Бугари земљом Тимочана и Браничеваца, а неко вријеме касније и Сријемом и источном Славонијом.

Ради незрелости самог покрета у народу и ради недовољно снаге за тешку борбу на двије супротне фронте не успје овај први покушај стварања државе Југословена и постанка југословенске државне идеје.

Франачка се власт рашири уговором с Византинцима до Цетине и Врбаса. Посред Далмације и Босне ишла је граница између Истока и Запада.

V. ГЛАВА.

Период хрватског етатизма под кнезовима и краљевима.

На периферији и франачког и византског утицаја, а измирени са приморским Романима, могли су Хрвати већ рано да употребе несметано државотворне енергије развијене у досадашњој борби. У приморској Хрватској и Далмацији разви се јака поморска и копнена хрватска држава. (Кнез — dux — хрватски Трпимир око 852 г. праотац је народне династије, која је у Хрватској владала с неким изузецима до пред крај XI. вијека. Насљедници: син му Крешимир, Домагој, Здеслав, Бранимир, Мутимир владали су у другој половини деветога вијека).

Византска је власт ради домаћих немира и арапских освајања на Сицилији и у јужној Италији и пљачкања по јужним обалама Јадранског мора ослабила. Неретљани одбацише са византском влашћу и хришћанство и ударише у дрско гусарење, од којега су особито трпјели Мљечани. Али око 879. Византинци повратише на врло кратко вријеме пређашњи териториј свом политичком утицају и византска власт замијени франачку и над далматинском Хрватском, пошто су се Хрвати побунили и сами ослободили франачке власти. У рату, који је настао ради тога устанка, погибе на челу њемачке војске словенско-панонски кнез Коцељ.

С политичким источним утицајем рашири се и црквени: паганска Неретљани и остала племена јужно од Цетине бише покрштена, а хрватска нинска црква дође под Цариград, што је било од велике важности, јер је већ избила шизма (867.). Али то није одговарало подјели снага и наскоро је револуција уништила са животом кнеза Здеслава и тај политички и црквени правац хрватског развитка. Нови кнез Бранимир (879.—892.) проведе с црквеним наслоном на Рим и потпуну политичку независност Хрватске (880).

Шта више и византски далматински градови и отоци морали су плаћати у име мира и за посједе изван својих зидова на хрватском територију годишњи данак хрватском владару.

Тако се оснажила и постала самосталном далматинска Хрватска, кад се појави нови непријатељ: Мађари (896.) на негдашњим обитавалиштима својих рођака Авара и Хуна. Од кобних је посљедица било ово насељење за Словене. Уништена су панонска словенска насеља и прекинута је веза између сјеверних и јужних Словена. Срушена је великоморавска држава (904.—906.), која је са словенском службом божјом појачавала словенски отпор према Њемцима. Овима је пошла за руком, да укину тај темељ словенског језика и словенског отпора. С падом Моравске и с растргнућем територијалне везе сјеверних Словена с јужнима ослабио је и отпор Словенаца. Хрватска је морала окретати смјернице своје енергије према сјеверу и с тим и политичко тежиште. На сјеверу се морала створити нова чеона страна. То је ишло тим лакше, јер је на приморској страни нестало јачих борбених потреба. Једино је још према истоку Томислав (910.—930.) имао да изврши у два рата националну задаћу одбране од Бугара, који су под Симеуном били Србе притисли.

Да се нијесу смјернице хрватске енергије по закону реакције на притисак морале окренути према сјеверним непријатељима, Мађарима, можда би се њихово започето дјеловање према истоку наставило против притиска Бугара и Византинаца и довело већ рано до стварања једне хрватско-српске нације, истог народа с једном државном идејом.

У правцу нових смјерница би укинута франачка власт над Посавском Хрватском и сједињена Словинска земља (Хрватска и Славонија) са приморском Хрватском као резултат одбијених навала мађарских. Томислав узе и спољашњи израз ове фактичне моћи: краљевску круну хрватску (око 925.).

Савремени византски цар Константин Порфирогенет прича, да је тада Хрватска могла дићи 100.000 пјешака и 60.000 коњаника, а ратна јој морнарица, да је бројила осамдесет великих бродова, на сваком по четрдесет људи и стотину мањих с посадом по десет до двадесет морнара. О снази хрватске војске свједочи и њезина побједа над тадашњом најјачом балканском војском бугарском (926.) за вријеме силнога цара Симеуна, који је ударао и на цариградске зидине.

Ради бугарских навала измирио се цариградски патријарх с папом (923.) и препустио му јурисдикцију над далматинским градовима и отоцима, а византски је цар предобио и Томислава, хумског кнеза Михајила Вишевића и српског кнеза Захарију за савез. Томислав је за награду добио управу над далматинским градовима и отоцима.

У борби, коју су повели бискупи и романски клер као заступници романских и римских централистичких тежња у цркви против нижег народног клера, који је са словенском службом божјом и глаголицом настојао паралисати страни утицај у црквеном и културном погледу, укинута је на сплитским црквеним саборима (925. и 928.) нинска бискупија, најјачи народни, црквени ослонац. Њезин бискуп Гргур, одушевљени поборник права нинске цркве, би именован бискупом скрадинским. С тим је уклоњена народна хрватска бискупија, која се ширила до пред врата далматинских градова, а проширена власт латинске сплитске бискупије над цијелим територијем од Раше до Котора као насљеднице салонске цркве, која је тобоже из апостолских времена потјецала. За наклоност далматинских градова Томислав је помагао тежњу латинског епископата и тим лишио народно краљевство природног савезника: народне цркве.

У другој половини десетога вијека настаје у сва три племенска центра малаксалост иза дотадашње пренапетости, борбености и кулминације енергија под Томиславом и Чаславом.

На западу је област Словенаца: Карантанија, успостављена као војводина 976. г., обухватала Штајерску, Корушку, Крањску, Истру и веронску марку. Имала је војводе из разних породица, а распадала се на крајине или међашње грофовије. Већ од прве половине деветога вијека одузели су Словенцима њемачки краљеви домаће кнезове и слали им своје грофове за управитеље, који су ради боље одбране граница имали и управну, судску и војничку власт у овим крајинама (Фурланска с Оглејем и Вероном, Фриаулом и Истром, Словенска или Метлишка на Доленском и у ближој Хрватској, Крањска на Горенском, Птујска на Драви с Марибором и горњокорушка у јужној Штајерској).

Са смрћу Коцељевом (око 876.) нестаде и последње самосталне словеначке државе. Домаћи племићи, који су се знали нагодити с новом владом, задржали су за неко вријеме своје посједе. Тако је Негомир добио 965. Пореч на Врпском језеру, а неки „Карантанац“ посједовао је једно вријеме трећину Птуја. Светополк, син њемачког цара Арнулфа, добио је од оца кршку грофовију с главним градом Селичем и тако ударио темељ породици Селиче—Бреже, из које потиче св. Хема, жена Вилема III. Брешкога, утемељитељица манастира Крке (1042.), од којега је касније постала бискупија кршка. Грофови целјски били су старог словенског племена и звали су се најприје Совнешки по свом граду Совнек (Савињек) на ријеци Савињи у истоименој покрајини близу Брасловач и постали су касније у 14. в. најмоћнији племићи словеначки. Витезови Песничарји и Буховски опоминју нас својим именом на словенско поријекло.

Осим тога малобројнога словеначкога племства било је много туђих њемачких племићских породица у земљи: Семт--Еберсберги, Вајмар—Орламинде, који су владали по Крањској и Истри, Пајлстанци у средњој Штајерској, а у сјеверној Траунгавци, Епенштајнци, који су имали двапут корушку војводину 1012.—1035. и 1073.—1122., коју је иза њих добила породица Шпонхајм—Ортенбуршка (1122.—1269.).

Стољеће и по (828.—952.) била је Корушка у вези с Баварском. Затим су њемачки владари успоставили самосталну војводину Корушку (976.) за бољу одбрану против Мађара. Многе су земље добили на поклон племићи, манастири и црква тако: оглејски патријарх у Фурланској, Горици, Красу и унутарњој Крањској, а касније (1077.) и у свој Истри, Горењском и у Словенској Крајини, бискупија тршћанска с околином, бискупија бризинска, надбискупија салцбуршка, бискупија бамбершка, бриксенска и 1075. установљена бискупија кршка. С тим започе јача колонизација и германизација Словеније. Али за дуго ниједна војводска немачка династија није се могла да учврсти у овој словенској земљи.

Већ од деветога вијека немамо историје словеначке у смислу обичног писања повијести наиме описа судбине народне самосталне државе и владара јој и ратних догађаја, дакле у смислу дипломатско-ратне повијести. Али је то племе живјело, радило, борило се и развијало, док није у овом свјетском рату дошло и до политичког свјетско-историјског значења. Оно је имало своју ако не дипломатско-ратну, а то политичко-културну прошлост и историју. Националне тежње, које су несвјесно дошле до изражаја код Приможа Трубара у 16. вијеку, заузимљу иза 1848. год. све одређеније облике.

Сигурно није био на последњем мјесту етнографски разлог, што је Карантанија обухватала све словенске земље као јединствена војводина (952.—1077.). Али тај опсег и моћ били су опасни власти њемачких краљева, па су зато од војводине Корушке од 1077. г. отцјепљиване Крајине на истоку и југу и тако војводина смањивана, док најпослије није добила границе у главном онакве, какве је имала до ослобођења као посебна провинција. Најприје би одијељена горњо-корушка крајина, којој би с временом придружена и птујска под Отокарима из баварске породице и прозвана Штајерска по граду Штајеру, а 1180. узвишена на војводину. Крањску марку (крајину) са крајишком грофовијом Истром и Горицом добише патријарси оглејски, али наскоро завладаше Мљечани при-

морским градовима, а Краљском породица Еленштајн († 1122.), па породица Шпонхајм (1122—1269). Касније (1202.) добн Горицу корушка породица познијих горичких грофова. Ради притиска мљетачког појачавале су војводе корушке крајину Истру и придружили јој Крањску и Словенску Крајину. Затим Истра дође у власт тиролских Андекс—Мераиаца (1173.).

При крају 12. вијека дође Штајерска у власт аустријске династије Бабенберговаца (976.—1246.). Почетком (1224.) 13. вијека изградише они „Зидани мост" на Сави, да би окренули промет из Беча на море преко Граца и Љубљане. И политичке аспирације ове династије протезале су се тада на цијели словеначки териториј до мора. Њихова је власт достигла била до Купе и Краса и добила у Порденону пристаниште на Адрији. Тај историјски процес стапања источноалписких земаља и њихове гравитације к мору није се зауставио ни изумрћем те династије (1246.), него се наставља под чешким краљем Отокаром II. (1254.—1278.), а завршује под Хабзбурговцима.

Премда је државни карактер словеначких земаља био њемачки, ипак је корушки војвода вриједио као словенски владар. Док је за вријеме Шпонхајмоваца словенски језик био у обичају и код пука и племства, губи су касније код понијемченог домаћег и страног њемачког племства, а ни војводе га нијесу више разумијевале.

Да су Нијемци признавали народни словенски карактер земаља, види се и из тога, што су корушке војводе смјеле на њемачком државном сабору одговарати словенски и словенски се бранити, ако су били тужени. На словенском су језику полагали све до 17. стољећа при наступању заклетву на Крнском граду. На њемачком су државном сабору имали глас све до 1648. г.

Као што је крај десетог стољећа карактеризован на западу појачавањем утицаја њемачког, тако је обиљежен на јадранској обали већом моћи Мљечана. За нашљедника Томиславових: сина му Крешимира I. (930—945.),

Мирослава (945.—949.), који погибе у грађанском рату, Михајла Крешимира II. (949.—969.) и Стјепана Држислава (969.—995.) Хрватска је губила и у снази и у посједу. За сина Држиславова Светослава (995.—1000.) настадоше борбе за пријестоље, које искористише Мљечани под дуждом Петром II, Орсеолом и у споразуму с византским царем Василијем II. завладаше далматинским градовима и отоцима и обуставише плаћање данка Неретљанима и Хрватима (1000. год.), а на истоку осјећа се јачи притисак ојачале византске државе.

Али византска је моћ поред свих моментаних процвата била у незаустављивом падању и са доста далеким акционим центром а са све мањим акционим радиусом, па је неминовао био напредак свјежег, младог, снажног, политички и војнички неиживљеног племена српског, које је једино на тој страни имало јачи притисак. На западу је словенско племе дошло у несразмерну борбу с Нијемцима, у којој је морало изгубити много од своје индивидуалности (политичку самосталност) слично као што је наскоро (1102. год.) и хрватско племе изгубило из истих разлога државну самосталност у сукобу са својим сјеверним јачим сусједом Мађарима.

Али у историји као и у природи све тежи за хармонијом и равнотежом: свака жртва носи у себи и награду. Тако и ова национална жртва Хрвата донијела је са собом и учвршћење хрватског имена, националности и државне идеје.

Ојачала Византија освојила је (971.) подунавску Бугарску, а наскоро и македонску државу (1018.), која се послије моћне руке Симеунове одвојила за самосталан политички живот према природним тенденцијама земље и народа. Самуилова је Македонија завладала и Дукљом, куда је из Рашке било прешло тежиште под Владимиром, који је као заробљеник Самуилов добио његову кћер Косару за жену и земљу натраг. Дукља онда дође заједно са својом сизренком Македонијом а такође и Хрватска (за Крешимира III. 1000.—1030.) под Бизант.

Али док су Македонија и Бугарска (до 1186.) као ближе Византу, остале још дуго под њим, Дукља се са Скадром и Баром наскоро већ тридесетих година 11. вијека ослободи и као центар отпора постаде и политички центар српски у другој половини 11. вијека (Војислав, Михајило, Бодин) и доби за Михајила и краљевски наслов.

У исто се вријеме подиже и Хрватска за Стјепана I. (1030.—1058.) и Петра Крешимира IV. (1058.—1073.) и завлада далматинским градовима и отоцима. Али се изгуби јака компонента народне самосталности забраном словенске службе божје на сплитском црквеном сабору 1060. г. На том је сабору побиједила латинска странка високог клера, високог племства и романског становништва далматинских градова, коју је помагао и краљ Крешимир из разлога опортунитета. Та је странка провела и закључак, да се свећеници не смију женити, нити носити браду и дугу косу, а оцрнила је у Риму и народни хрватски глаголашки клер, да је аријански даклс јеретички, а исто такав да је био и св. Методије. Ради тога је завладало велико незадовољство у хрватској народној странци, којој је припадао у већини нижи клер, ниже племство и пук. Народ се није могао умирити ни оснутком бискупија книнске, биоградске и трогирске и обновљењем нинске нити тим што папа Гргур VII. није хтио одобрити саборски закључак о забрани словенске службе божје. Али изричито је допустио словенску службу божју тек папа Иноцент IV. за сењску бискупију (1249.). Четири године касније доби исто допуштење и бискупија крчка.

Са словенским апостолима био се раширио и источни обред у цркви у Далмацији. Кад је превладала латинска странка, настојало се прилубити и обред према западном, да би се избјегла свака сумња о вјерности према западној цркви. У ту су сврху измислили, да је глаголицу изумио св. Јероним Далматинац, јер су противници словенске литургије називали и Методија јеретиком.

Компромис са културно јачим страним елементом романске Далмације морао је имати за посљедицу помицање резултанте развоја даље од смјера народне компоненте. Добивање на народном опсегу, на екстензивности морало се платити жртвом у националној чистоћи, у интензивности. Хрватски народни тип разликовао се од ексклузивног рашког типа већом екстензивношћу са свим посљедицама њезиним: апсорбирао је радо страних елемената, који су уносили доста културе али и страног утицаја на развој. Том мијешању погодовао је и положај земље. Али је опет добра пошљедица тога мијешања, што су похрваћени далматински градови.

На истоку су се обратно српски племићки кругови, мијешајући се с културно јачим грчким елементом у Македонији и Грчкој за каснијих Немањића, брзо грецизирали по градовима. Конзервативне сеоске масе остајале су ту и тамо носиоци чистог народног обиљежја.

Снага римске идеје и традиције Рима, негдашњег господара свијета и хришћанског центра на Западу, дигле су црквену власт римског папе, који је природно посегнуо и за свјетовном моћи. Употријебљујући вјерски утицај на масе и аутономистичка настојања њемачких кнезова дрмао је папа Гргур VII. (1073.—1085.) њемачким пријестољем. Том набујалом снагом римске цркве морао је бити свладан и отпор народног свештенства хрватског и ослонац, који је оно било нашло у промијењеном смјеру црквене политике код Креширова насљедника, пољичког племића Славића. Овога заробе папини вазали јужноиталски Нормани. Као израз те побједе дође избором папине странке на пријесто Димитрије Звонимир (1076.—1089.), словински бан. Он доби од папе круну, али се за то призна папиним вазалом, обвеза се на годишњи данак и ратовао је на папиној страни у Корушкој против Хенрика IV. Народ незадовољан његовом службом туђину сасјече га на сабору на Косову пољу код Книна, кад је на молбу византског цара Алексија и папе хтио дигнути Хрвате, да помогну Византу у Малој Азији против Селџука.

(Турака), што је требало да придонесе ослобођењу Јерусалима од селџучког господства. То је био један неуспио покушај у великом духовном покрету, који је неколике године иза тога у Европи уродио крсташким ратовима (1096.—1270.). Хрватско је племе тим одлично положило испит о својој политичкој зрелости. Тек у аустро-мађарском крсташком рату (1217.) судјеловали су јаче Хрвати и Словенци.

Међутим је на сјеверу ојачала мађарска држава. Ради пораза при провалама у Њемачку изгубили су Мађари ону номадску екстензивност, која би их довела до судбине њихових рођака Хуна и Авара, који су прије њих нишчезли са тих истих селишта. Приморани на стално населење они отворише врата западној култури. Краљевска круна св. Стјепана, поклон папин (1001.), засја не само за добро вјере и цркве него и за политичку моћ Угарске. С помагањем католичанства ширили су мађарски краљеви свој политички утицај.

Мађарски крзљ Владислав, брат Јелене Лијепе, удовице Звонимирове, заузе помогнут њезином странком посавску Хрватску (1091.) послије једногодишње владе последњег Трпимировића Стјепана II. (1089.—1090.) Да ојача свој утицај, утемељи у Загребу бискупију 1094 под надбискупом калочким. С оснивањем загребачке бискупије латинизам је превладао над глаголизмом. С њим су превладале и стране духовне тенденције над народним и уз политичко заробљење ударен је темељ и духовном заробљењу.

Слободна Хрватска изабра краља Петра (1093.—1097.), који ослободи и посавску Хрватску од Мађара. Али нови мађарски краљ Коломан потуче у новом рату Петра на сјевернном подножју Гвозда, који доби отада име Петров гвозд (данас Петрова гора). Ту славно паде посљедњи краљ хрватске крви (1097.), чудним случајем истога имена као и први краљ народне крви, који осам стољећа иза тога сједа на ослобођени пријесто Хрвата уједињених са Словенцима и Србима.

То је хрватско Косово. Што није добило значење источног, српског Косова, узрок лежи у том, што се ради једнакости вјере, тог особито важног обиљежја, није могла тако јако осјећати супротност према Мађарима, као што су је касније осјећали Срби према мађарским рођацима на истоку: Турцима, и што су Мађари оставили форму, која је Хрвате варала илузијом о неком самосталном државном животу, која је илузија ућуђкивала и успављивала све државотворне енергије или их апсорбовала у јевтиној, лагодној, саборској и дипломатској племићкој борби за папирна права и јуридичке формализме и надмудривања. Тој кобној илузији удари темељ уговор, који склопи дванаест жупана од дванаест старих хрватских племена са Коломаном, кад се, послије протјерања Мађара од мора и Хрватске, он с војском наново појави на дравској граници. То су та кобна т. зв. pacta conventa од год. 1102., према којима Коломан би крунисан за хрватскога краља и крунен круном хрватском у Београду на мору. За ту услугу племство себи осигура потврду досадашњих посједа и кметова и слободу од плаћања земљарине. Све државне функције, које су према спољашности представљале самосталност прешле у заједницу с Мађарском, тако: спољашњи послови, војска, побирање пореза и царина и именовање бана као намјесника. Хрватска престаде да постоји као самостална држава у интернационалним односима. Кобни компромис уништио је и тежњу за самосталним интернационалним положајем подржавајући илузију, да се има тај положај и у вези с Угарском. Туђа власт би примљена драговољно као народна и тим бише уништени ментални темељи народне самосталности.

Племство остаде да под хрватском фирмом води млитаву народну политику, корисну себи и Мађарима и да папирним правима и јаловом дипломатском борбом успављива живе, борбене, хајдучке народне енергије. Конзервативни племићки државоправни тип превлада над револуционарним народним државотворним.

Да су нови господари били друге вјере, селекција би се обавила и у вјерском погледу као и код српског племена на истоку под Турцима, гдје је настала вјерска одјелитост и супротност и све, што није било народно, прешло је јасно у противнички табор као племство, или да је и влада мађарског племства постала непосредна као њемачког племства над Словенцима наскоро иза губитка самосталности, настала би супротност национална. Али мађарско је племство насељавано само спорадично у Славонији т. ј. земљи између Драве и Гвозда. И вјерско-национална супротност код Срба на истоку и национална код Словенаца на западу појачаване су социјалном и политичком супротности између туђинских господара феудалаца и народних потчињених кметова. Код Словенаца и Срба остао је чист, социјално, културно и вјерски хомоген народни сеоски елемент у супротности према страној, феудалној, завојевачкој касти. Живу хрватску народну државотворну свијест упропастио је компромис и сталешка себичност домаћих феудалаца, који су остали да под хрватским обиљежјем монополишу политику, успављају народну свијест и чувају своје сталешке интересе. Интерес народа и државе идентификован је с интересом једног комодног сталежа, који се у борби служио јаловим формализмом, хисторизмом и дипломатисањем. И латентним тежњама и инстинктивним покретима за самосталношћу натурало је племство жиг угарске лојалности и обиљежје, да су те тежње заједничке бар са једном странком Угарске.

Према духу времена политички су покрети могли доћи само од племства и носили су сталешки, олигархијски карактер. Уједињење није могло доћи од племићког схваћања народних потреба и народне заједнице него само од једног јаког покрајинског владара, који би своју власт натурио свим удеоним кнезовима и државно јединство одбранио и према јаком спољашњем непријатељу: Мађарима и према домаћим олигарсима. То је једино могла провести Босна, да јој је успјело провести своје унутрашње јединство. Опћа је средње-

вјековна појава надмоћ сепаратистичких покрајинских кнезова. Гдје се утицајем прилика развила јача централна власт, та је држава завладала околним феудалним расцјепканим и ослабљеним земљама.

Ради изложених узрока реагирала је компонента националне силе код Словенаца у сасвим супротном смјеру против јаче компоненте њемачког притиска, те није могло доћи до компромисне резултанте ради потпуно опречних смјерова ових двију сила, које су дјеловале на истом територију. Будући да је компонента њемачких сила, које су овдје дјеловале, била много јача од словенске, историјски развој морао се кретати у правцу њемачких тежња. Али је и брзина била успорена и резултат умањен према јачини словенске, слабије компоненте. Ради тога окрајци словенског населења као тачке minoris resistentiae попуштале су, периферија је мало по мало германизирана. Током вијекова германизација се протегла и по унутрашњости на поједине територије, сталеже и слојеве становништва, али је увијек остајао чисти словенски остатак у борби и супротности према туђину, слично каошто на Истоку код Срба „истурчи се плахи и лакоми, што остало, у гору се дало“, да води борбу без компромиса, да или пропадне или побиједи, па макар колико их ту борбу преживјело Код средњег племена, хрватскога, историјски је развој ради споменутих разлога текао резултантом између обје компромисне компоненте: народне и туђинске, упуштајући много и идеолошких и народносних страних елемената у чисти народни организам, попуштајући много смјеру туђинске компоненте под сликом опћенитог народног смјера, допуштајући много утицаја у народном развоју страном елементу, који је под плаштом хрватског имена придодоносио силâ за појачање туђинске компоненте и као културнији елеменат још јаче дјеловао на идеологију и заузимао водећи и с тим за развој опаснији положај.

Словенци су се за дуго држали по периферији као језични отоци дјеломично чак до 12. вијека у травенском

окружју (Traungau) и имали су компактне насеобине у долинама Ензе, Штајере и у кремској долини, дакле у подручју тромеђе између Горње и Доње Аустрије и Штајерске. Још и сада подсјећају многа имена гора, градова и ријека на словенско поријекло као Wurchkogel (Врх), Leoben (Љубно), Smilnburg (Смиљно), Seckau (Секова), Muetnich (Мотник) и др.

И ако је њемачко колонизирање словенских крајева веома напредовало, ипак је још под крај 12. вијека Корушка важила као словенска земља и њезини становници Корошци као словенско племе. Њемачка се колонизација све јаче ширила према Драви.

VI. ГЛАВА.

Период српског етатизма.

У вријеме смртоносне борбе хрватског краљевства против Мађара при крају 11. вијека добива на истоку Дукља већу акциону слободу, јер је и једини јачи спољашњи притисак наиме византски био тада ослабио. Док се Византт морао да бори за опстанак против Турака у Малој Азији, Печенега и јужноталијанских Нормана на Балкану, Дукља је под Бодином завладала и Рашком и Босном. Али то је било прелазно доба византске слабости. Са поновним јачим византским притиском (Бодин по други пут заробљен) с истока ојачава се тврђи и неприступачнији центар у Рашкој под врховним жупаном Вуканом, којега је испрва Бодин поставио, а Дукља уступа мјесто Рашкој. У својој опреци према Византинцима тражили су Срби савезника и у Млечићима и Норманима и посредством господара од Андекса, крајишких грофова истарских, код западног римског цара и у крсташа, па и у Мађара, који су освајали византски Сријем и Београд и проваљивали на цариградском друму. У тим борбама разорише Мађари Београд (око 1127.) и од камења његових зграда положише темеље данашњем Земуну.

Мађарско име Урош, које се јавља већ код ових рашких жупана, упућује нас на њихове родбинске везе с Мађарима. Ујак Гејзе II. (1141.—1161.) Србин Белош био је бан Хрватске и comes palatinus. Српско ширење управљено је без обзира на моментане неуспјехе већ инстинктивно према истоку против византског царства, које је незаустављено пропадало поред свих часовитих периода сјаја и изгледа спољашње моћи (као за Манојла Комнена 1143.—1180). Од пограничног мјеста постаје Рас мало по мало централан град, а византска власт узмиче према Нишу.

У унутрашњости води борбу монархични државни принцип интегралног насљеђивања државе против жупанског, приватноправног начина дијељења државе као

баштине међу насљеднике. Од побједе првог принципа зависио је опстанак, снага и напредак државе. Династија која је осигурала ове унутрашње увјете јединства и спољашње увјете слободе и независности одговорила је историјској нужди, утврдила своје право на пријестоље и истакнула свој разлог за опстанак. То је била династија Немањића.

Претходници Немањића, велики жупани рашки (Урош I., Вукан, Урош II и Деса) непрестано су правили узалудне покушаје, да се ослободе византиске власти. То тек успје великом жупану Немањи, оснивачу династије Немањића, и то приликом метежа, који настаде у Византу поводом смрти подузетног цара Мануела (1180.). У традицији народној дубоко се урезало Немањино име, тако као да претходника није ни било. Завладао је једном удионом кнежевином, кад је цар Мануел свргнуо Десу и Рашку раздијелио међу синове Завидине (око 1169.). Немању је запао дио источно од дијелова браће му на граници према Византу, између Раса и Ниша. У том је поред његове енергије и лежала важност, јер је положај земље захтијевао највише отпорности и пружао је у згодном моменту највише могућности за проширење у већ предодређеном смјеру на штету византске државе. Средњи по доби између своје браће наметну он ипак свима своју врховну власт (и Мирославу у Хуму) и проведе тако револуцијом с помоћу народа и свештенства Рашке а против властеле особито зетске унутарње уједињење Рашке, Зете и Неретванске Крајине (1170.), па подузе навале на византску државу. То га доведе за живота Мануелова до заробљеништва (1172.), у којем је ова висока, плећата, лијепа, хајдучка прилика красила царски триумф задржавајући од свега вијеног сјаја само прикривену мржњу према туђој власти и чежњу за властитом моћи и моћи свога народа.

Пуштен опет на управу земље увидио је, да за живота Мануелова, који је послије дугих борба коначно 1167. завладао био и Сријемом, Босном, и Хрватском јужно од Крке и Далмацијом осим мљетачког посједа: Задра и отока, не ће

моћи ни Србија остати изван византске власти. Тако је и Србија као и ове околне земље трпјела византску врховну власт до смрти цара Мануела (1180.), а тим су је моментом одмах све збациле. Немања уз то рашири послије Мануелове смрти своју власт над византским крајевима до близу Београда, Равног (Ћуприје), Ниша, Скопља, Кроје и Љеша и над дукљанским приморјем са Скадром, Баром и Котором и до граница Хрватске код Омиша. Тим освајањима он је показао правац каснијим настојањима својих насљедника наиме важну саобраћајну линију Београд—Солун. Посјед те линије давао је великих стратешких и економских предности, пренио је тежиште Неманићке Србије у Македонију и потакнуо још веће амбиције према Истоку. Покушај да освоји Дубровник није му успио ради недовољне ратне спреме за такав потхват.

Поред политичког јединства он је провео и вјерско изнесавши пред државни сабор питање богумилско, јер су се били почели Богумили ширити по држави и постајати опасност за црквено јединство у центру државе, који је досада био вјерски јединствен. Немања са странком протубогумилском успје: на сабору се закључи, да се Богумили силом искоријене. Многи бише побјени, а многи се разбјегоше по околним земљама. Тим је он уклонио повод унутрашњем раздору и уплетању страних држава, што је касније Босну веома слабило. Овај даровити државни организатор увиђао је добро важност црквеног јединства за државно јединство и није допустио, да се досадашњим партикуларистичким племенским тенденцијама придруже и вјерске.

Додуше његова је држава у приморју имала и католичког становништва. Али та се разлика међу источном и западном црквом у приморју није јако опажала. Па и сам је Немања био први пут крштен по западном обреду, јер није било источног свештеника у његову родном мјесту Рибници (Подгорици). Јаки су политички разлози били за то, да се буде у добрим односима са западном цр-

квом, јер је њезин поглавица имао онолики утицај у средњем вијеку. Шта више потомци су Немањини кадгод ради политичких интереса преговарали с папом о прелазу у западну цркву. Осим тога црквено се јединство није могло провести против онако културних припадника тако јаке црквене организације као што је била западна црква, које су ауторитет и сами Немањићи често требали за своје сврхе. Те је своје поданике требало придобити толеранцијом и државном наклоности, како су и чинили Немањићи даривајући католичке цркве не само у својој држави него чак и у јужној Италији и одржавајући добре односе с папом и с надбискупом барским и дубровачким.

Али као државну цркву учврстили су Немања и његови насљедници источну цркву. То је имало врло срећне посљедице за државни и народни развој. Источна је црква мање централизирана и слабија, те није могла крњити владарске власти. Лакше се могла ставити у службу државне и народне идеје и приступачнија је национализирању него врло централистичка интернационално организирана западна црква, која је настојала ставити и државе у службу својих тежња за свјетском влашћу. Осим тога, кад је државна црква била источна, нијесу се могли ширити страни политички утицаји на основу вјерске једнакости, јер су експанзивне околне државе, мађарска и мљетачка, биле католичке и различност вјере само је могла јачати отпорну снагу Србије против претензија ових држава. Међутим византска држава, која је имала исту вјеру, била је у сталном назадовању и није могла на основу вјере ширити свој политички утицај.

Плодови тог црквеног јединства, које је Немања засновао, видјели су се већ за његова насљедника.

Тако се учвршћивала источна ц ква поред споменутих разлога и ради тога, што је овај териториј спадао под културну сферу источну. И своје посљедње дане (1196.—1199.) провео је Немања у својим задужбинама с почетка у Студе-

ници, а под крај с најмлађим сином Савом у Хиландару на Св. Гори, гдје је и умро на освитку новога вијека. Наскоро послије смрти проглашен је свецом и у Студеницу пренесен.

У доба Немање, најизразитијег представника рашког типа и највеће личности наше историје, поставио је државотворни рашки тип с јединством државе и цркве и с учвршћењем једне династије чврсте темеље моћи средњевјековне Србије.

Међутим је Хрватска послије спојења с Мађарском трпјела преко три стољећа од сукоба Мађара и Млечана ради обала и отока хрватских и далматинских, а страдала је и ради династичких борба о пријестоље, у којима су се сусједи ширили на штету Хрватске. Већ први мађарско-хрватски краљ Коломан (1102.—1116.) доби ради родбинских веза и ради опасности од јужно-италијанских Нормана по Бизант од византског цара Алексија Комнена као врховног господара далматинске градове и отока, које му Млечани као непосредни господари и одступише. Послије кратког отпора Задра предадоше се редом градови и отоци Коломану, а он им на сабору пред Задром 1107. даде опсежне привилегије и заклетвом потврди аутономију у управи и судству особито слободу избора градских кнезова и бискупа и ослободи их од плаћања сваког данка осим што је себи задржао двије трећине од прихода градске луке. Отпусти им и стари (од 882.) tributum pacis, који су морали плаћати хрватским владарима за своје посједе на хрватском територију. Али се током 12. вијека над Далмацијом и отоцима чешће измјењивало господство млетачко (1116., 1125.) и мађарско (1124., 1183.), док 1167. не завладаше Византинци заједно с околним земљама и Далмацијом осим млетачког Задра и отока (до 1180.).

У тим су борбама Млечани разорили до темеља Белград на мору (1125.).

У борбама између Угарске и Византа учествовала је и Босна. Први пут споменута код византског цара — историчара Константина VII. Порфирогенета (912.—959.) била је она сад дио Србије сад Хрватске али будући да је била у унутрашњости изван позорнице, гдје су се одигравали сукоби сила, слабо се спомиње. До смрти Бодинове била је она саставни дио Србије, а иза расула његове државе (око 1110.) постаде она самостална. У исто вријеме падом Хрватске морала се овдје да образује отпорна плоха против мађарског притиска и настајале су потребе и увјети засебне државне организације, тим прије, што су се тенденције Србије, упућивале на Исток према страни византског притиска. Препуштен сам себи овај дио народног организма почео је по нагону самоодржања да се организира у самосталну државну форму за обрану против угарског пресизања, које се најприје показује само у титули „краљ Раме", по жупи око ријеке Раме, притоке Неретве, који је наслов узео Бела II. (1137.). Босном су пак владали банови (као први Борић око 1154.—1180., па насљедник му Кулин 1180.—1204. савременик Немањин) до смрти Мануелове под Византом а онда под угарском врховном власти. Босна се шири територијално, добива веће политичко и трговачко значење. Кулинов трговачки уговор с Дубровчанима (1189.) јест и најстарији књижевни споменик из ових крајева.

Као реакција против мађарског политичког пресизања, које је било у вези с вјерским аспирацијама католичке цркве, појављује се у Босни Богумилство или Патаренство особито међу племством и у династији као носилац народне црквене и државне мисли.

Богумилство се рашири из Бугарске у Србију, а одавле у Босну у првој половини 12. вијека, баш у почетку мађарских аспирација у Босни и постаде носилац народне мисли и политичке самосталности против претензија Мађара, који су под плаштом католичанства ширили свој политички утицај. У богумилству су уједно слично као касније у про-

тестантизму њемачком нашле израза олигархијске, партикуларистичне племићке тежње против банових, монархијских и централистичних. Банови су стога често тражили помоћ угарских католичких краљева. Ту су помоћ наравно скупо плаћали политичком зависношћу од Мађара. Тим су губили углед у унутрашњости и народну подлогу власти. Ради тога је владарева власт била малена.

Међутим су на западу Словенци, притиснути од Нијемаца политички, ипак сачували своје културно јединство: свој језик, обичаје и своју индивидуалност.

Премда је племство било њемачко или понијемчено и војводе из њемачких породица, ипак је још и за војводе Бернарда Корушкога (1202.—1256) био у обичају словенски језик и међу племством и на војводину двору. То нам свједочи штајерски витез Улрик Лихтенштајнски, који се на путу из Италије преобучен као Венера борио у турнирима с витезовима. Он прича, да су га војвода и витезови му (1. 7.) дочекали са словенским поздравом: Buge waz primi, gralva Venus. (Бог вас прими, краљева Венеро).

Има вијести, из којих се види, да су се још у првој половини 13. вијека разликовали словенски племићи од њемачких, премда су већ били примили начин живота и обичаје њемачких витезова.

VII. ГЛАВА.

Највећа државна моћ Србије за Немањића.

Од почетка тринаестога вијека па до половине четрнаестога дакле око једно и по стољеће проживљује Србија своје најсјајније доба у средњем вијеку. С њезином моћи и сјајем уско је скопчано име династије Немањића. Она је представник набујале снаге српскога племена и њезиних амбиција. Стољеће је и по расла дјелатност и племена и династије, док се нијесу изживјеле и израдиле скупљене енергије, које су их дигле до велике власти балканске с великим амбицијама и свјетско-историјским плановима. А онда нагло опадање и изумрће династије претходи пропадању и пропасти државе.

Три силе и тенденције тадашњег државног развоја Србије лијепо су оличене и по снази и по смјеру у тројици синова Немањиних. У средњем сину и насљеднику Немањину Стевану Првовјенчаном (1196.—1228.) заступљена је централистичка тежња народних енергија, које су тежиле за државном снагом, политичком самосталности и за проширењем државе према истоку.

Најстарији син Вукан са старом краљевском титулом Дукље, којом је управљао слично каошто је до краја 12. вијека брат краља угарскога добивао Хрватску као посебну херцеговину на управу, представник је старих, жупанских, сепаратистичких тендеција и дукљанских хегемонистичких традиција и територијалног па таке и вјерског нагињања приморја к западу. Да протјера (1202.—1203.) брата Стевана, законитог великог жупана, није се жацао Вукан мађарске помоћи, за коју су мађарски краљеви узели у своју титулу наслов краља Србије и за коју је он признао мађарску врхову власт и примио католичку вјеру као државну.

Али ауторитетом јединствене државне источне цркве спасе најмлађи Немањин син даровити Сава самосталност и јединство државе, измиривши завађену браћу, повративши Стевану опет његову власт и тако спријечивши деструктивни

мађарски и католички утицај и партикуларистичне племенске тенденције да униште дјело великог Немање: државно и вјерско јединство. Покушај Вуканов морао је већ и ради тога пропасти, што се он послужио средствима, која један здрав државни организам, какав је била Немањина Србија, није могао трпјети. Централизам је однио побједу над патрикуларизмом, рашки тип над великашким типом.

Најмлађи Немањин син Растко, који је као младић побјегао у Свету Гору и замонашио се под именом Сава, остварио је народне и државне тежње за црквеном и културном самосталношћу. У њему је оличена тежња српског племена за духовном слободом, за стварањем своје народне културе. Створивши политичку слободу није хтио рашки тип да најјаче средњевјековно средство власти над духовима остави у туђим рукама него је поред националне државе хтио и своју националну цркву и културу.

Балкански је полуоток у 13. вијеку разбојиште многих сила, које теже за хегемонијом: Срба, Грка, Мађара, Франака и др. Грчко је царство у четвртом крсташком рату 1204. раскомадано и у Цариграду основано Латинско царство (1204.—1261.). Узалуд је и оно као и мађарско краљевство, које је тежило за моравском долином и било некад савезник против Грка, настојало да замијени стари Бизант у његовој врховној власти над Србијом. Шта више и кад се обновила грчка власт у Цариграду (1261.), морала је у Македонији узмицати мало по мало пред Србима, који су из својих планина тежили према моравско-вардарској долини ради све већих војничких, политичких и саобраћајних потреба. Македонија, лежећи у средишту укрштених сила, морала је пасти у власт најближе и најјаче т. ј. српске. Ово није могла спријечити ни Бугарска обновљена и ојачана (1186. под Асеновићима). О Арбанију су се такођер отимале околне државе, али и њом као и Македонијом завлада Србија.

Интереси Мљечана нијесу се косили са српскима и они су помогли Стевану, да га је папин легат окрунио кра-

љевском круном (1217.). Ради тога се прозва Првовјенчани. Тако он доби круну, коју ради роварења мађарског краља и брата свог Вукана није могао да добије прије петнаест година. Мљечани су четвртим крсташким ратом добили велике посједе и утицај на Балкану, па су замијенили Бизант и у врховној власти над Дубровником (1205.) и освојили су Задар (1202.).

Али наслањање на Запад изгубило је доскора важност, јер је Латинско царство у Цариграду опадало, а расла моћ преосталих грчких држава: Епира и Никејског царства. Политичко и црквено такмичење ових двију грчких држава искористио је Стеван, да ослободи цркву од власти архиепископије охридске. Цар и патријарх у Никеји посветише Саву (1219.) за првог архиепископа српског.

Сава основа тако самосталну српску цркву уредивши још осам епископија. Жича би одређена за сједиште архиепископа, а као архиепископско сједиште постаде и крунидбено мјесто српских краљева. Оснивајући манастире и школе Сава удари темеље српској просвјети. Захвални га народ назва Просвјетитељем и црква га уброја у свеце. Умро је 1536. на путовању у Трнову, у Бугарској и пренесен је друге године у манастир Милешево.

За три сина Стеванова, који редом владају, за Радослава, Владислава и Стевана Уроша I., кога сувременици зову „Велики“ (1243.—1276.), особито за Уроша I. колеба Србија у вањској политици између епирског и никејског царства, Мађара и нових француских господара: Анжувинаца у Напуљу, Арбанији и Грчкој.

Тада су 1241. г. прохујале и кроз наше земље хорде Татара пустошећи и рушећи. Од њихових провала из јужне Русије и од зависности од њих Бугарска је ослабила и престала да буде опасан такмац Србији за превласт на Балкану. Исто је тако за неко вријеме ослабила и Угарска, јер су је Татари опустошили. Проширивши Татари своју власт над сјеверном и средњом Азијом, Кином, Перзијом и Русијом про-

валили су у Угарску и опустошили је (1241.). Краљ Бела IV. побјегао је испред њих и са својом породицом и великашима потражио заклоништа у Загребу, па у утврђеним приморским градовима и на отоцима. За њим су се натуриле татарске чете, да га заробе и опустошиле Хрватску и Славонију а особито Загреб. Али им није успјело да освоје тврде градове и ухвате краља. Због вијести о смрти врховног кана у Азији повукоше вође своје чете на исток бринући се за насљедство простране државе. Један је дио прошао палећи и пљачкајући кроз Босну, Србију и Бугарску. Београд је као и Загреб попљачкан и опустошен. Други је дио опљачкао околину дубровачку, спалио Котор, опљачкао неке мање градове, па се оба преко Србије и Бугарске сјединише с осталим четама из Угарске на доњем Дунаву.

Ради искуства у овом рату подигнути су многи градови по Хрватској као Медведград (код Загреба), Липовац (крај Самобора), Калник (код Крижеваца) и др.

Да се насели опустјела земља, бише примамљени великим привилегијама странци особито Нијемци и у Мађарску и у Хрватску. Ти т. зв. гости (hospites) бијаху већином занатлије па се населише по градовима и тржиштима. Ради њихових привилегија развише се краљевски слободни градови са аутономном градском управом, са слободним избором суца (началника) и пароха. Те слободе привукоше и многе слободне сељаке и ниже племиће у градове, па од те мјешавине са старим градским становништвом настаде хрватски градски елеменат.

Колонизација Нијемаца није се ограничила само на тадашњу Славонију између Капеле, Драве и Дунава. И у Србију се доселише за Уроша I. њемачки рудари, Саси из Угарске, и подигоше рударство вадећи руде из некадашњих римских рудника. Али ове њемачке колоније у Србији ограничиле су се само на рударска мјеста. Ради те изолираности и њихове народне аутономије и ради различности вјере није настала мјешавина са домаћим становништвом и

оне су остале само незнатне етничке оазе у српском подручју, док за турског времена посве не ишчезоше. Тако нијесу ове колоније унијеле никакав нов етнички елеменаг у састав српског племена. Али је била велика финансијална важност од рударства, које су они подигли, јер је са полетом рударства, држава стекла финансијска средства за стварање јаке војске с многим страним најамницима и за велике освајачке операције слиједећег доба. И почетак ковања новца у ово доба свједочи о финансијалном и трговачком напретку.

Татарска најезда и њезине посљедице: куга, глад, разбојништво и опустјела насеља ослабише Угарску и уздрмаше њезину власт у Хрватској и у Босни.

Угарска је наиме власт била замијенила византску над Хрватском, Сријемом, Далмацијом и Босном послије смрти цара Мануела (1180). Веза Хрватске са Угарском учврстила се, па је наскоро напуштено и посебно крунисање за хрватско-далматинског краља. Тада поче да нестаје и старог племићког уређења хрватског и племство поче да ступа у феудални одношај према угарском краљу и да се изједначава фактично са мађарским племством уносећи тако идеале и методе тога племства у водство хрватске политике. Племићи примају од краља посједе заклињући му се на вјерност и обвезујући се на војничку службу и на давање извјесног броја војника, кад владар затражи. Породица крчких кнезова би обдарена модрушком жупанијом (1193.) и Винодолом (1225.). Та је породица прозвана почетком 15. вијека Франкапани. Шубићима је потврђена жупанија брибирска, а Бабоничима, каснијим кнезовима благајским, земљиште између Уне и Сане.

У исто вријеме укину се обичај, да Хрватску добива краљев брат на управу него насљедник пријестола по примогенитури, која је сад замијенила сениоратско право насљеђивања.

Тако су феудализирано хрватско племство и Хрватска тјешње везани уз Мађарску, премда је пао углед и моћ угар-

ских краљева ради династичних борба, а подигао се утицај духовних и свјетовних великаша. Против њихове премоћи подиже се ниже племство и изнуди од краља „Златну булу“ (1222), који је привилегиј постао касније темељним законом и основицом угарског устава.

Док је хрватско племство између Капеле и Драве судјеловало једнако с мађарским у придобивању и уживању права, дотле је маса сиромашнијих племића (servientes) у подручју између Капеле и Неретве, гдје није вриједила Златна була, пристајала уз великаше, који су готово самостално владали, јер су били удаљенији од угарског центра. Ту су имали Свачићи жупанију цетинску, а Качићи Омиш и приморје од Сплита до Неретве.

Кад је ослабила Мађарска ради провале татарске, склопи се одмах коалиција, да искористи тај моменат и да се ријеши мађарског притиска и господства. Грађански рат у Хрватској (1242.) поводом препирке Трогира и Сплита око једног села изврgну се као рат протукраљевске странке са Сплитом о мишким Качићима, Пољицама, Хумом и Босном против краљевске странке са Трогиром и брибирским кнезовима. Али Мађарској пође за руком да обнови своју власт у старом опсегу (1244.).

Тако Мађарска не мораде ништа жртвовати од своје власти, премда је била ослабљена провалом татарском. Штавише она проведе неке управне промјене у сусједним земљама у своју корист. Тако би раздијељено хрватско краљевство на два управна подручја једно славонско и друго хрватско-далматинско свако с посебним баном на челу. Херцег од краљевског рода обично није више постављан за Хрватску, а онда је славонски бан био врховни бан за оба дијела. Та подјела остаде све до 16. вијека.

Послије провале Татара краљ је потицао великаше, да граде што више утврда за обрану земље. Тим се они тако осилише, да су почели оближње мале племиће претварати у своје вазале. Многи њихови замци постадеше права разбој-

ничка гнијезда. Помагање грађанског сталежа и поновљење права, зајамчених цијелом племству (1267.) Златном булом, није могло спријечити опадање краљеве моћи.

Тако се развила олигархијска, великашка влада, која је у Мађарској потрајала до почетка, а у Хрватској до иоловине 14 стољећа.

Поред домаћих великашких породица истичу се у Хрватској већ и досељене као Гисинговци у крижевачкој жупанији, Гут-Келеди такођер њемачког поријекла са посједима у загребачкој и крижевачкој жупанији око Копривнице. Главни интерес великаша креће се око банске столице.

Утврдивши своју власт у Хрватској могли су Мађари да ојачају и свој положај у Босни, која се све поред или можда баш поради притиска мађарског дизала и снажила. Као реакција мађарском католичком притиску учврстило се босанско богумилство за сина Кулинова Стевана (12 4. —1232.) и Матије Нинослава, насљедника Стеванова (1232. —1250.). Шта више богумилима је прешао и католички бискуп, који је био послан из Рима, да сузбије богумилство. Мађарске војске провале у Босну (1234.) с благословом папиним, с крстом и мачем, да униште богумилство и утврде католичку вјеру и мађарску власт. Бан и богумили одрекоше се богумилства и признадоше угарску власт и тим избише Мађарима разлог за крсташки рат. Док је католичка војска оставила Босну, они су се вратили својој пређашњој вјери. То је била игра, која се често касније понављала. Овај отпор босански потрајао је десет година, а ојачао је у вези с отпором околних земаља особито за татарске најезде (1241. —1242.).

У вези са акцијом у Босни отеше Мађари Хум од Србије (1237.).

Као што у Хрватској тако одржаше Мађари и у Босни свој стари положај војничком силом, па и Босну раздијелише (око 1254.), да би је ослабили као и Хрватску. Од пређашње јединствене бановине направише три: бановину Босну око

порјечја горњег Врбаса и горње Босне оставише босанским бановима, бановину Усору око истоимене ријеке и бановину Соли око Соли (данашње Тузле) почеше давати поузданим великашима. Исто тако би основана бановина Мачва између Дрине и Колубаре а касније би јој придружена и сријемска и вуковска жупанија, али ова бановина дође под српску власт.

У вези с политичком мађарском влашћу учврсти се и вјерски католички утицај. Босна би одузета дубровачком и предана калочком надбискупу. Босанском бискупу би даровано и Ђаково, куда он убрзо пренесе и своје сједиште (око половине 13. вијека). И Доминиканци проширише свој рад на Босну.

Опадање моћи околних држава, политичка унутрашња консолидација и економски напредак омогућише под крај 13. и у првој половини 14 вијека велике војничке успјехе и власт Србије над готово двије трећине Балканског полуострва. С тим се намицала и тешка задаћа одбране Балкана и Средње Европе од Турака, којима је остарјели Византија могао дати отпор само у градским утврдама, а Бугари ни у њима, јер су били изнурени од татарских провала. У том потхвату: преузети свјетско-историјску баштину и задаћу хиљадугодишњег византиског царства, што је прелазило силе младе, неизграђене српске државе и српског народа, још културно и политички незрелог за тако велику државну машину, лежи историјска величина и трагика средњевјековне Србије. Од тог великог доба остао је и послије пропасти сјај, који је кроз поезију бодрио на велика дјела, на рад за високе идеале, који би се иначе у тешко доба турског господства чинили недостиживи и апсурдни.

У ратној историји карактеризовано је ово доба офензивом против византског царства за вријеме српских владара: Стевана Драгутина (1276.—1282.) на сјеверу до 1316.) Уроша II. Милутина (1282.—1321.), Стевана Уроша III. Дечанског (1321.-1331.) и Стевана Душана Силног (1331.—1355.).

У дуготрајним бојевима би заузета већ почетком овог периода западна Македонија до линије Струмица, Прилеп, Охрид, Кроја и Скопље учињено пријестолницом. У борбама и Срба и Франака и Грка око Албаније завлада Милутин сјеверном Албанијом и Драчем (1296.). Драч је одавна био циљ јужно-талијанских владара као најзгоднија капија из Италије на Балкан, па га и сада прелазно доби у своју власт (1305.—1319.) Филип Тарентски.

Послије двадесетгодишњег досадног ратовања на српској граници Византинци се помирише са стањем ствари и дадоше ове на мачу изгубљене земље као „мираз“ премладој принцези Симониди, четвртој жени Милутиновој. Овај краљ, више ратник него дипломата, лијеп и љубазан, брзо је мијењао жене, а Грци су за мир дали и осмогодишњу Симониду (1299.), што се и у то доба раних удаја осуђивало ради краљеве старости.

Даље је за Душана проширена власт над осталом Македонијом (1334.), Арбанијом и Епиром до Јанине (1336.—1340.). Освојење Македоније до Сера и Драме осим Солуна довршио је Душан особито помажући претендента Кантакузена, намјесника малољетном Андроникову сину Јовану V., 1341.—1343. Та освојења Душанова није могао Кантакузен повратити, ни кад се завадио с Душаном (1343.), кад је позвао у помоћ Турке, ни кад је завладао Цариградом (1347.—1354.). Освојивши Сер (1345.) обратио се Душан на југ и заузео Етолију, Акарканију и Тесалију (1346.—1348).

То је напредовање према истоку и југу успоравано п о д у з е ћ и м а н а с ј е в е р и с ј е в е р о и с т о к према Дунаву, па и у саму Бугарску. Опасност од Татара, који су били продрли у Бугарску 1285. престаје већ наскоро (1293.), кад је међу њима настао грађански рат. Господари Браничева, два властелина, који су ту опасност употријебили да пљачкају, буду покорени и Браничево дефинитивно придружено српском националном центру.

Сјеверне земље око Рудника, које је старији Милутинов брат Драгутин задржао за се, пошто је предао власт Милутину (1282.), повећао је Драгутин добивши од своје таште Јелисавете мачванско-босанску бановину и Сријем (1284.). Послије Драгутинове смрти (1316.) Милутин је заузео Мачву с Београдом и Браничево успркос оспоравања мађарског краља Карла Роберта, који је осим Сријема и Славоније и те земље за се захтијевао. Настојања Људевита (1342.—1382.) сина Карла Роберта, успјела су тек послије Душанове смрти и мађарска је власт проширена над бановином мачванском (1359.).

Посјед линије вардарско-моравске морала је Србија да осигура против источне коалиције, којој су били на челу Бугари, а у њој Грци и Румуњи и татарске чете. Српска војска, подупрта шпанским и њемачким плаћеницима, одржа сјајну побједу код Велбужда (садашњег Кустендила) 1330. год. Ту је погинуо и сам бугарски цар Михајило, а истакнуо се таленат младог Душана. Том је побједом Србија добила нишки крај и дефинитивно истисла Бугарску из долине Вардара и Струме.

Ради ангажовања сила на истоку није могао Душан ни у личном походу (1350.), у којем га је Дубровник, лежећи тада на граници Србије и Босне, свечано дочекао, повратити Захумље, које је била заузела Босна продирући долином Неретве у тежњи за морем (1325.).

Требало је дати и спољашњи формални израз величини и снази државе, која је за Душана постала велика балканска сила заузимајући три петине полуострва на простору од Дубровника до Патраског заљева, од Дрине, Саве и Дунава до близу Месте. На државном сабору (1346.) у Скопљу би проглашен српски архиепископ Јоаникије, патријархом „Срба и Грка". Држава сама из своје моћи ствара патријаршијску част, које представник једини може да крунише за цара. Држава је толико политички и духовно ојачала и постала самостална, да није морала тражити царску титулу на страни.

На истом сабору патријарх круниса Душана за цара „Срба и Грка“, а нашљедника Уроша за краља.

Сагласје између народне државе и народне цркве донијело је патријаршију и царство, крунисавши тако спољашњи и унутрашњи државни напредак Србије.

Али по закону историјске устрајности још је остало нешто од утицаја старог црквеног поглавара: патријарха цариградског. Анатема, коју стигоше Византинци да баце тек 1352. год. и на патријаршију и на царство уродила је осуђивањем самовласног поступка Душанова и код једног дијела Срба особито међу свештенством. Тек је успјело кнезу Лазару 1375., да измири обје цркве, да добије признање патријаршије и скине анатему.

Осим те анатеме дјеловало је за осуђивање Душанова поступка и то израстање државе изван народних граница, то њезино погрчавање, те титуле „Срба и Грка“. Рашки тип био је против таквог опсега државе, гдје не може да господари чиста народна снага.

Душан је дошао на пријесто као представник племићке, олигархијске странке. Још као тринаестогодишње дијете постао је сувладар оцу и крунисан заједно с оцем као „млади краљ“ (1321.). Популаран у народу од велбушке битке (1330.) имао је уза се и племство, које га је у распри с оцем помагало и потицало, те је он оца свргнуо и затворио у тврдом граду Звечану, гдје је отац послије кратког времена неочекивано умро (1331.).

Династичким борбама у неутврђеном насљедном реду знало се добро окористити племство, да се докопа што већег утицаја и привилегисаног положаја у држави. И Душан Силни с почетка је био немоћан према племићкој олигархији, док му лични ратни и дипломатски успјеси не подигоше углед. Већ у првим годинама владе имао је посла с устанком властеле у Зети. Касније их је везао уза се окупивши их на сјајном двору, даривајући их скупоцјеним одијелом,

византским титулама и намјесништвима у освојеним грчким крајевима. Традиције и аутономистичке тежње старог племенског уређења нијесу се могле тако брзо изгубити него су нашле израза у моћи племства, која је моћ за слабог наслједника Душанова, сина Уроша (1355.—1371.) довела до олигархије и распада царевине на суверене великашке територије.

Освајање византског царства потицало је на све амбициозније планове. Тако је Милутин био склопио с француским принцом Карлом од Валоа, каснијим оснивачем француске владалачке линије, тадањим наслједником царске титуле негдашњег цариградског латинског царства, уговор о обновљењу тог царства под Карлом, који би се оженио Милутиновом ћерком (1308.). У ту је сврху обећао Милутин приступита западној цркви исто као и Душан, када је покушао (1354.) добити од папе, који је тада столовао у Авињону у Француској, наслов „капетан хришћанства“ у борби против Турака. Њихову је силу и Душан као и Милутин видио и упознао пустошење турских помоћних чета за вријеме борба о византско пријестоље. Кад се Душан завадио с Кантакузеном (1343.), побиједи Кантакузен с турским четама једног Душанова војсковођу (1344.). Турци су упознали Балканско полуострво најприје као пљачкаши и као помоћне чете претендента на византско пријестоље, регента војсковође Кантакузена у његовој 14-годишњој борби против царске странке (1341.—1355.). Кад су Турци до ногу уништили српске помоћне чете у Палеологовој војсци, у којој је било уз то и Грка и Бугара (код Димотике (1352.), и кад су се учврстили на европском тлу запосједнувши Галипоље (1354.), опасност је била већ непосредна. То је Душан тачно оцијенио, па је хтио употријебити и западне хришћанске силе под својим водством за остварење великог историјског идеала: одбране Европе од Азије.

Али су западне хришћанске силе имале мало смисла за тако далеке опасности. Тим се јаче истиче државничко пред-

виђање и далековидност Душанова. Папа му је додуше обећао своју наклоност у звању капетана и у другим сличним жељама. Али су се преговори разбили, јер је папа био и одвише ангажован за интересе католичке Угарске, с којом је Душан наскоро заратио и одбранио своју савско-дунавску границу. Неуспјех тога настојања опажа се и у строгим одредбама Законика против присташа западне цркве.

Ни Млеци, с којима је Душан живио стално у пријатељству, нијесу се могли придобити, да помогну стварање поморске силе Душанове или да га својом поморском силом помогну, да заузме Цариград и наслиједи византску баштину. Њима није било у интересу, да јака копнена власт Србија постане јака и на мору нити да слаби Византија замијени јака Србија.

Да је с тим српско-византским плановима успио Душан и племићка ратна странка, Србија би заузела мјесто од свјетско-историјског значења. Али је то могло лако имати за посљедицу жртвовање словенског карактера и индивидуалности државне и народне у том компромису српских и грчких политичких и културних сила. Тај државни неуспјех био је за народ прије од користи него од штете. Хомоген народ могао је с мање опасности преживјети дуги турски притисак и остати вјеран својој народној државној мисли. Ни српско-византско царство не би могло спријечити продирање Турака, а једнако би доживјело распад као и Душаново царство.

Већ се по Душанову двору може створити слика, какво би било то царство. На двору су се окупљали поред Срба, Грци, Арбанаси, Бугари, Саси из рударских вароши њемачки витезови и вође њемачких најамничких чета, дубровачки, которски и други далматински грађани као финансијски чиновници и трговци затим мљетачки и фјорентински трговци и давали му интернационално обиљежје. Сељачко ратничко племе српско без готово икаква домаћег грађанског сталежа није имало довољно људи, да одрже ширу др-

жавну организацију и развијенији економски и финансијални живот. Оно би их морало асимилирати из страних елемената као и хрватско племе, а с њима унијети и једну страну компоненту у државни и народни развој, која би била тим опаснија, што би тај интелектуално јачи слој био на водећем мјесту и наривавао би свој ненародни или интернационални менталитет. Ни домаће племство није имало довољно отпорне снаге, да се одупре културно јачем грчком утицају. Оно се већ у првој генерацији грецизирало.

VIII. ГЛАВА.

Олигархија.

Док је јака народна династија Немањића у интересу државном скучивала власт племства на Истоку, развила се племићка олигархија у матици хрватске државе као реакција ненародном мађарском краљевству (од почетка 13. до половине 14 вијека). У исто вријеме кад племићко аутономистичко начело, штетно по снагу и отпорност народа на Истоку, побјеђује против народне династије као представника јединства и моћи државне, дотле на западу побјеђује централистичко туђинско краљевство против аутономистичких народних тежњи племства.

С изумрћем домаће династије Шпонхајмоваца у Словенији (1269.) нестаје и словенског језика са двора корушких војвода и словенске церемоније при инсталирању војвода постају пука формалност. Племство се понијемчило, а њемачке су колоније притисле сав сјевер.

У администрацији настали су слично као и у Хрватској у тринаестом вијеку самостални племићки територији директно подложни владару и то у Словенији њемачком каошто у Хрватској мађарском. По закону од 1231. године настале су: грофовија горичка (1254.), с којом је била спојена и истарска грофовија и словенска крајина; затим су установљене грофовија цељска (1372.), ортенбуршка и птујска. Њихови грофови имали су многа суверена права: право ковања новца, објављивања рата, склапања мира, заповиједања у војсци, право суђења, које се обављало у њихово име, скупљања пореза и сл. Њихов одношај према врховном господару, њемачком краљу, био је као и свих њемачких кнезова, територијалних господара, феудалан. Најважније државне ствари одлучивале су се на њемачком државном сабору, на којем су и они могли судјеловати. Моћ њемачких краљева над њима овисила је од властите кућне моћи тих владара. Да није дошла хабзбуршка династија, која је основала у алпин-

ским земљама јаку насљедну државу с ослоном на краљевско достојанство својих чланова, који су се спочетка нередовито а послије редовито бирали за њемачке краљеве, и која је скучила моћ ових покрајинских државних кнезова, биле би се и овдје као и по Њемачкој развиле готово потпуно суверене државице повезане сасвим лабавом везом т. зв. Светог римског царства њемачке народности, које је најпослије постало пука форма без икаква садржаја, само титула, која је трајала до 1806. године, док је сваки владар многобројних држава и државица тог царства потпуно суверено владао на свом подручју.

Покушај да се источне алпинске земље повежу са судетским послије изумрћа источно-алпске династије Бабенбержоваца (976.—1246.) у једну словенску државу од Судета до мора, са Загорјем и Самобором, што је привремено успјело чешком краљу Отокару II. (1253.—1278.), није могао довести до трајних резултата као ни за краља Сама у 7. вијеку. Разлог можемо тражити у том, што су центар и тежиште те државе били сувише близу периферији (у Чешкој) и што је та државна формација била етнографски разбијена прије центром њемачким, а сада и њемачким и мађарским.

Важност тог централног положаја као и јако политичко, народно и културно залеђе осигурало је Нијемству господујући положај прије у ближим и разбијеним алпским као и касније у судетским чешким земљама. То је остварила династија Хабзбуржоваца. Њезин оснивач у Њемачкој био је Рудолф Хабзбуршки (1273.—1291.).

Послије пораза и смрти Отокара II. у битци на Моравском пољу (1278.) даде Рудолф Аустрију, Штајерску, Корушку и Крањску свом сину Алберту I. Посљедње двије су биле предане неко вријеме (до 1335.) грофовима тиролским на управу. А затим су не само оне него и Тирол (1363.), средња Истра и Словенска Крајина дошле под власт Хабзбуржоваца, који узеше наслов „војвода крањски“ (од 1364.). Конкуренција мљетачка и страх од мљетачке власти као и тежња за

залеђем доведоше Трст до драговољног политичког прикључења своме залеђу, које је било под влашћу Хабзбурговаца (1382.).

Посљедњи деценији 13. вијека испуњени су настојањем и хрватско-далматинских, славонских и босанских великаша, да подручја, у којима су владали, претворе у насљедне државе. У том су им ишле на руку борбе о пријестоље у њиховој сиромашној Мађарској пред изумрће породице Арпадовића (1301.) и непосредно иза њега. Унутарње су се борбе отегле неколико деценија (1277.—1310).

Међусобну поцијепаност и размирице великаша употријебише Млечани и потпуно уништише омишке Качиће. Једино град Омиш одржа Павао брибирски за себе (1280.).

У тим нередима особито се осилише три породице. Брибирски кнезови Шубићи добише насљедно банско достојанство у хрватско-далматинској бановини, Бабонићи у Славонији, а Котроманићи у Босни (Пријезда I. и синови му Пријезда II. и Стеван I. насљедници и сродници Нинославови, који су се у 13. вијеку назвали Котроманићи по неком непознатом претку Котроману).

У Хрватској водиле су се крваве борбе шта више и у самим градовима између странке анжувинске и арпадске. Хрватски великаши водили су бриге и борбе заједнички с мађарским великашима о заједничком пријестољу мађарско-хрватском.

Бан Павао из племена Шубића или брибирских кнезова помагао је Карлу Роберту, првом Анжувинцу на мађарско-хрватском пријестолу, да се докопа власти у Мађарској и Хрватској (1301.—1342.). За то он доби од Карла Босну с титулом „господар Босне“, а сродник му кнез Хрватин доби Доње Крајеве у западној Босни. Павлов син Младен завлада Босном као бан око 1302. год. и наслиједи оца у пространој држави између Гвозда, мора и Дрине (1312.—1322.) с изузетком мљетачког Задра.

Али племићки сепаратизам, помогнут туђинским краљем, спријечио је, да власт једног удионог кнеза постане тако велика као владарска, да се у унутрашњости утврди и прошири и над другим удионим кнежевинама и да се тако створи јака народна династија као увјет народне јединствене државе. И угарски краљ поможе у властитом интересу племићку коалицију, којој је био на челу сам брат Младенов Павао ради обећане му банске части и војвода Нелипић, те би побијеђен Младен у бољу (1322.). Затим му краљ на тужбу племића на сабору у Книну одузе банску част, поведе га са собом у Угарску, гдје је живио још око двадесет година слободно.

Још је додуше успјело племству с војводом Нелипићем († 1344.), од племена Свачића на челу, да одржи земљу од Лике и Крбаве до Цетине независну и да спријечи проширење власти славонскога бана и над хрватско-далматинским територијем побиједивши краљевску и банску војску у крвавом бољу (1326.).

Тако је тај народни покрет већ од почетка био осуђен на неуспјех, јер је за туђинског краља ради личних користи и ради банске части радило славонско племство и крчки кнезови. Ови последњи бише зато обдарени поред старих посједа још и гатском жупанијом. Моћ Нелипића слабиле су и борбе са брибирским кнезовима.

Ове унутрашње борбе знала је искористити република мљетачка, па је предобила за се многе далматинске градове и завладала читавом хрватском обалом од Зрмање до Цетине. Али је наскоро (1358.) мађарско-хрватски краљ Лудвиг завладао свим далматинским градовима и отоцима, а Мљечани су се одрекли цијелог територија од Кварнера до Драча дакле и Дубровника.

Прије тога ослабио је Лудвиг кнезове Брибирске и Нелипиће и с тим уништио хрватску олигархију. Шубићи су добили град Зрин у долини Уне и прозвани касније грофови Зрински.

Док су у Хрватској бјешњеле унутрашње борбе, а Србија своје енергије ангажовала на истоку, заузе Босна Крајину око Макарске, између Цетине и Неретве и тако изби на море, затим Имотски, Думно, Ливно и Гламоч, од којих направи област „Западне стране“, доби Усору, Соли и босанске крајеве бивше Драгутинове државе и преоте за увијек Србији Хум. Тако Босна постаде такмац Србији. У њој се учврсти мађарски утицај под Стеваном II. (1322.—1353.), пошто је умро († 1316.) краљ Драгутин, таст Стевана I., а моћ Младена Шубића била скршена (1322.).

Родбинским везама династије дође Босна у ужи политички дотицај с угарском династијом удајом Стеванове кћери Јелисавете за Лудвига, угарског краља 1342.—1382., са Шубићима по матери краља Твртка, Стеванова синовца и насљедника, са знаменитим државним кнезовима у Словенији и Загорју грофовима цељским удајом Тврткове кћери за Хермана I. († 1385). И бивши териториј Шубића дошао је кратко вријеме у сферу политичких претензија Србије послије смрти Младенове, јер је Младен био ожењен сестром Стевана Душана. И Марко Краљевић хтио се оженити са једном Шубићком, али је то папа осујетио.

С Душаном је изживјела Србија све своје експанзивне енергије а с њима основице монархичне моћи и превагу монархичног, централистичког принципа над покрајинским, племићким, олигархијским. Док више није могла круна да с новим освојењима прибави новога сјаја и моћи и задовољи амбиције племства новим намјесништвима и поклонима, престала је и њезина атракциона моћ, а високо је племство без круне и против ње дало својој фактичној власти и формалну; намјесници завладаше суверено у својим подручјима, монархијску власт замијени олигархијска.

Још је централна власт неко вријеме послије смрти Душанове за његова младог сина и насљедника цара Уроша (1355.—1371.) функционирала. Јужни дио државе, грчки Епир и Тесалија, одвоји се најприје и то под полубратом Душа-

новим царем Симеоном, који није био омиљен код Срба и ради мајке и жене прозван био „Полугрк“.

У Охриду је столовао намјесник Бранко Младеновић са три сина, који су послије имали крај око Косова поља. Један од њих био је Вук Бранковић. У Драми је заповиједао ћесар Војихна, а у Серу царица Јелена, а касније брат Вукашинов деспот Угљеша. Источном Херцеговином до мора владао је Војислав Војновић, пријатељ Мљечана, који је био у сталном рату с Дубровчанима. Уз њега је био друга личност на двору Вукашин, за Душана жупан у Прилепу, у којем је мало по мало засновао моћ своје куће и уз Уроша у Македонији завладао с обје стране Шара с Призреном, Прилепом и Скопљем као краљ. Син му и насљедник био је Марко Краљевић, опјевани народни јунак код свих јужних Словена од Триглава до Црног мора. У Зети, која се до X. вијека звала Дукља, а од XV. вијека Црна Гора, појављује се изненада од 1360. породица Балшића. У Арбанији с Драчем, земљи „цара Склавоније“, постаде самосталан Карло Топија, „кнез Арбаније“. Између Струмице, Ћустендила, Штипа, Куманова и Кратова владали су сестрићи Душанови Дејановићи. Између обале код Конавли и Рудника узурпирајући негдашње Војиславове земље владао је жупан Никола Алтомановић, силеција и завађен са свима сусједима, док му земљу не освојише и подијелише Твртко и Балшићи.

Око Рудника је владао кнез Лазар, бивши дворанин цара Уроша, а син Душанова канцелара Хребељановића.

Централно подручје Душанова царства још је имало атракциону моћ и под једним јаким владаром, какав је био Вукашин, могло је наставити Душанове традиције. Али су одржање јединства спријечиле сепаратистичке тежње покрајина, које се као хетерогене нијесу могле за кратке владе Душанове асимилирати и ујединити. Тим струјама су одговарале и двије странке међу српским великашима: за и против Вукашина т. ј. за централизам или за сепаратизам и аутономизам. Опасност од близог непријатеља, Турака, и постулат

јаке државе императивно су захтијевали оно прво, а посебни, кратковидни моментани сталешки, великашки интереса диктирали су оно друго. С побједом овог другог принципи запечаћена је судбина средњевјековне Србије.

Македонија, која је баштинила центар и с њим традиције Душанова царства и била Турцима прва на ударцу, подузе тешку задаћу, да истјера Турке, који су заобишли Цариград и освојили Тракију с Једреном (1363.). Војска српска би потпуно уништена, краљ и деспот погинуше у битци код Черномјена, (данас Чирмен) дан хода западно од Једрена, 1371. године. Тим је ударен темељ турској власти над јужним Словенима. Удеоне кнежевине у Македонији јужно од Шаре планине (као држава краља (Краљевића) Марка сина Вукашинова) и Бугарска, која се није тргла за самосталан јуначки гест, морале су плаћати султану данак и давати у рату помоћне чете.

Наскоро иза пада најјаче удеоне кнежевине нестаје и посљедњег представника макар и формалног јединства (Урош †1371.).

Пад је српских држава био неизбјежан, али по закону историјске устрајности наставља се стари државни живот још око деведесет година у свој скученијим и зависнијим формама. Дјеломичне побједе над Турцима као Лазарева код Плочника (1387.) нијесу могле промијенити коначни исход борбе с Турцима.

Још је једном Србија заједно с Босном учинила херојски гест отпора у боју на Косову пољу (на Видов-дан 15. јуна 1389.). Уз Лазареве војводе судјеловао је у битци и Твртков босански војвода Влатко Вуковић и хрватски пребјег, мачвански разбан Иван Хорват. Војска је била састављена из Лазареве моравско-ибарске, из Вукове косовско-метохијске, из зетске и босанске војске. Језгро је сачињавао рашки елеменат.

С почетка је напредовало десно крило под Вуком Бранковићем и гласници су отишли с вијешћу о побједи краљу Твртку, који је то одмах на Запад јавио. Али је насљедник

пријестола Бајазит напао с резервом у бок десног крила и разбио га. Затим је савладан и отпор центрума под Лазаром и лијевог крила под Влатком Вуковићем. Заробљена властела с кнезом Лазаром буду погубљена.

Епска смрт обају владара (кнеза Лазара и султана Мурата), романтички подвиг властелина Милоша Обилића, који је убио Мурата, и погибија племства дали су благодарне мотиве народној поезији, да створи лијепи косовски циклус пјесама. Косово је лијеп, пјеснички гест средњевјековне племићке класе при завршетку њезине сјајне државотворне дјелатности, од које је у ново доба ропства, и то што даље то више. прелазила у традицију само ауреола славе, с временом у тешком ропству идеализована и ослобођена од успомена на тешке феудалне неправде. Херојском смрћу за ту макар и феудалну државу племство Обилића и Југовића продужило је да живи у фантазији и у идеалима простога себра и меропха, који преузеше традиције отпора и непомирљивости с наметнутим туђим господством.

Славна смрт Лазарева посвједочила је патриотизам његове династије и осигурала јој привржености народну. С тога је народ и пристајао уз опортунистичку политику Лазарева насљедника сина Стевана Лазаревића (1389.—1427.). Традиција је ударила срамотни жиг издаје на Косову Вуку Бранковићу, заступнику радикалне политике отпора Турцима с помоћу страних хришћанских сила у раздобљу послије битке косовске. Тако је народ неправедно жигосао супротност Бранковића према народним миљеницима Хребљановићима.

Каошто је освојење Македоније било посљедица битке на Марици, тако су иза побједе на Косову морали плаћати данак и давати помоћне чете не само кнез Стеван него и влашки војвода Мирча, а Бугарска (1393.), Македонија и Тесалија бише без икаква знатнијег отпора покорене и наскоро и Босна изложена турским провалама и освајањима.

Стеванова се Србија није могла више поуздати у могућност властитог отпора или знатније помоћи разрожног, феудалног запада, па се у опортуној политици затишја јачала и сређивала за тешке дане.

IX. ГЛАВА.

Период босанског етатизма.

У другој половини 14. вијека видимо центар наших земаља — Босну — гдје чини покушај уједињења и окупљања српско-хрватског територија око себе. Док је на Истоку с Душановом смрћу настала племићка олигархија, у Хрватској племство скучио моћни угарски краљ Лудвиг Велики, а у Словенији учвршћивала своју власт немачка хабзбуршка династија, Босна куша да се отргне од притиска угарског и рашири своју власт и над околним српским и хрватскнм покрајинама. Припојене бијаху великим дијелом све области садашње Босне и Херцеговине и сад се тежило у смјеру најмањег отпора према истоку и југозападу.

На почетку овог периода (1354.—1369.) који је испуњен владањем бана и краља Твртка I. (1354.—1391.) диже се властела против владара. На челу јој је био млађи брат банов Стеван Вук. То употријеби моћни угарски краљ Лудвиг Велики, да утврди Твртка као свог вазала на пријестолу с обвезом да сузбија и богумилство и да му одступи Хум између Неретве и Цетине као мираз жене Јелисавете (1357.). Несрећа је била за Босну, што су обје странке сједињавале у себи и народне и протународне тенденције, па је и побједа и пораз сваке од њих значио исто толико зло колико и добро за државу. Племство је тежило за искључењем католичког угарског утицаја али за великашким удионим кнежевинама, за олигархијом, која је слабила позицију државе у борби против Угарске. Бан је хтио јаку, централизирану монархију коју је против племства могао остварити само с помоћу сусједне Угарске и за то са зависношћу од ње, дакле или слаби партикуларизам против Угарске с мало изгледа на успјех отпора или јаки централизам под Угарском.

Утврдивши власт круно у унутрашњости употријеби Твртко прилике у Србији у другом периоду свога владања (1369.—1382.) те освоји један дио Србије. Ради тога се окрунн

1377. за краља „Србљем, Босни, Приморју, Хумској земљи Доњим Крајем, Западним Странама, Усори, Соли и Подрињу и к тому“ у Милешеву на гробу св. Саве Немањића. С тим преузе он претензије и права Немањића, својих сродника, јер је он био потомак Драгутинов, а владао је и једним дијелом Србије.

У трећем и посљедњем периоду своје владе (1382.—1391.) употријеби он нереде у Угарској поводом смрти Лудвигове (1382.) па освоји Далмацију између Задра и Цетине с отоцима Брачом, Хваром и Корчулом, доби Котор (1385.), град „својих предака“, подиже град Нови у Боци Которској (1382.), да конкурише Дубровнику и створи своју флоту. Старој титули додаде сада и наслов краља Хрватске и Далмације. Тврткo је први заједнички народни српско-хрватски краљ. Његови су идеали били много реалнији него Душанови.

Али овај покушај уједињења српских и хрватских покрајина око Босне не успје као ни Душанов план једног новог српско-византског царства.

Док је Тврткo послије смрти Лудвигове настојао да борбе о пријестоље у Угарској употријеби па да Хрватску припоји Босни, хрватски великаши, ужививши се у осјећај заједнице с Угарском, нијесу помагали Тврткове тежње него су се губили у заједничким мађарско-хрватским династичним борбама. У том су их смјеру помагали још увијек ненародни приморски градови далматински. Једини се прикључи Тврткy и побуни приор вранскi Иван од Палижне, али и он мораде бјежати у Босну испред краљевске угарске војске, а и Тврткo се измири са насљедницом Лудвиговом, која је и у Хрватској призната.

Али наскоро устаде јача великашка странка са браћом Хорватима на челу против насљедницe Лудвигове Марије, за коју је владала мати Јелисавета Котроманићка са својим љубимцем, угарским палатином Николом Горјанским Породица Хорвата потицала је из Угарске, а назвала се тако по граду Хорвату. Разумљиво је, да они не заузеше никакво

посебно хрватско становиште супротно мађарском него у заједници са мађарским великашима изабраше за заједничког угарско-хрватског краља сродника Лудвигова Анжувинца Карла Драчког, напуљског краља, који се крунисао као Карло II. (1385.—1386.). Он именова свога привржсника Палижну за награду баном хрватским.

Кад је Карла II. мало дана послије крунидбе дала издајнички убити Јелисавета, мати свргнуте краљице Марије и кад је ова опет (1386.—1395.) завладала, сложи се странка Палижнина и Твртковa са странком браће Хорвата те изабра малољетног сина Карлова Владислава Напуљскога (1386.—1409.). Странка браће Хорвата зароби обје краљице на једном путовању, погуби Николу Горјанског, и засужњи обје краљице у Новиграду на мору (близу Нина). Ту Палижна даде удавити Јелисавету на очи кћери јој.

Сад странка Маријина изабра за краља мужа Маријина Жигмунда (1387.—1437.) из чешке династије Луксембуржана, који ослободи своју жену сужањства при том помогнут и од крчког кнеза.

Браћу Хорвате помагали су у њиховој борби против Жигмундове странке и босански краљ Твртко и српски кнез Лазар али безуспјешно. Браћа Хорвати морали су побјећи у Босну и Иван се борио за самосталност српску против Турака на Косову, као што су се Лазарове чете прије тога бориле за хрватску против Мађара. Кад се браћи Хорватима насљедник Твртков изневјерио, зароби обојицу браће Жигмунд и с тим скрши хрватски устанак и одузе Босни Твртковe течевине у Хрватској и Далмалији. Стеван Дабиша уједно се одрече наслова хрватско-далматинског краља и одреди Жигмунда за баштиника у Босни [1393.). Али то насљедство не признадоше домаћи великаши него изабираху домаће владаре.

Послије Твртковe смрти настале су ради неуређеног насљедства борбе за пријестоље. (Стеван Дабиша, жена му Јелена Груба, Остоја, Твртко II. Твртковић,

опет Остоја, Стеван Остојић, опет Твртко II. 1421.—1443., Стеван Томаш Остојић 1444.—1461.). Великаши завладаше готово самостално у својим подручјима као и иза смрти Душанове у Србији. Тако владаше Хрвоје Вукчић († 1416.) Хрватинић „херцег сплитски“ у Западним странама и средњој Далмацији с Брачом, Хваром и Корчулом и у Доњим крајевима око Врбаса до Бање Луке, Сандаљ Хранић у Хуму († 1435.), насљедник му синовац Стеван Вукчић († 1466.), од 1448. „херцег од св. Саве“, у земљи по њему прозваној Херцеговина, Павао Раденовић, између Дрине и Босне. Претенденти на пријестоље и великаши борили су се међусобно и против угарског краља. Дуготрајна је, све до пропасти Србије, била борба између босанског краља и српског деспота око рудника у Сребреници, која је ради тога прелазила у посјед сад једнога сад другога. У тим борбама тражили су (од 1415.) помоћ и од Турака, који се (1416.) учврстише у Врхбосни (негдје око извора Босне у Сарајевском пољу) и подложише околне покрајинске господаре.

Пошто су Турци аметом потукли Жигмунда са његовим западно-европским хришћанским помоћним четама (код Никопоља на Дунаву 1396.), дође се опет Хрватска. Када су на крвавом крижевачком сабору Жигмунд и његове присташе убили главу устанка палатина Стјепана Лацковића од Чаковца, придружи се и Хрвоје Вукчић буни.

Бунтовна странка мађарских великаша заједно са хрватским племством окруни у Задру (1403.) Владислава Напољског. Овај не смједе поћи путем очевим у Угарску него се врати у Напуљ именовавши Хрвоја херцегом сплитским и намјесником Хрватске и Далмације. Хрватска је тако признавала два краља: Владислава јужно и Жигмунда сјеверно од Велебита.

Послије узалудних покушаја, да са својом војском утврди своју власт у Босни и у Владислављевој Хрватској, Жигмунд поведе „крсташки рат“ против Богумила и других јеретика у Босни, Хрватској и Далмацији позвавши уз помоћ

папе и сав западни свијет у тај рат. С великом војском, у којој је било и пољских чета, издајом зароби он Стевана Тврtка II. и око стотину и седамдесет босанских племића. Ове заробљене племиће погуби Жигмунд код града Добора на доњој Босни (1408.). На то се и Хрвоје покори Жигмунду, који га потврди у његовим земљама и одликова.

Владислав продаде послије срамотног погађања за 100.000 дуката (1409.) приморске градове (Задар, Новиград, Врану и оток Паг) и своја права на Далмацију Млецима, који се ту угнијездише до своје пропасти (1797).

Тако се сврши 25-годишња борба (1383.—1409.) босанске богумилске и хрватске великашке олигархије против католичког мађарског краљевства побједом овог посљедњег Тиме је учвршћена мађарска власт над Хрватском, а мљетачка у Далмацији, исцрпљене су народне енергије и приправљен терен за продирање Турака.

X. ГЛАВА.

Бој између нововјеког, монархичног, војничког, турског и средњевјековног, олигархијског, феудалног европског система на југословенском територију.

Доласком Турака у Европу ступа вјековна борба између Истока и Запада, Азије и Европе у нову фазу. Сад је Исток представљао модерније организирану војничку силу на снажном монархичном принципу према преживјелој феудалној организацији европској и побједа му је била сигурна. Наш је народ и у тој борби двију сила запала тешка дужност авангарде и за једну и за другу странку, а незгодан географски положај поставио га је баш на борбену линију између обију сила, на раскршће културних и политичких утицаја, на мјесто гдје као и обично није могао иступити јединствено ни на једној ни на другој страни.

Средњевјековни систем феудалне олигархије, династичких и народних завојевачких претензија са уским хоризонтом моментаних користи, без икаквих ширих концепција о историјским потребама и о стављању личних амбиција у службу народних и државних циљева и о довођењу државних тежња у склад са историјским развојем, тај систем, који је на сили оснивала једна себична класа без икаква ослонца на шире народне слојеве и са мало идеала од опћег интереса, изживио се и изгубио сваки и унутрашњи и спољашњи разлог за опстанак. Средњевјековна дипломација и војска, коју су водили племићи по крви, морала је подлећи нововјекој, демократској, којој су на челу били људи по способности и заслугама. Расцјепкано хришћанство са безброј дивергентних тежња морало је подлећи уједињеном, организованом Исламу, који је водила једна воља и један циљ. Дисциплинирана стајаћа турска војска морала је надвладати племићку усташку војску.

Послије битке на Косову (1389.) почиње на југословенском територију гигантска борба између Ту-

рака и Средње Европе, коју су представљали Њемци и Мађари. Најприје (1396.—1526.) предводе борбу Мађари као ближи навалној страни удружени и у том периоду неко вријеме (1438.—1457.) с Њемцима у подунавску државу с хабзбуршком династијом. Послије 1526. постаје та веза између Њемаца и Мађара стална ради потребе заједничке одбране од Турака, У тој одбрани настао је историјско-политички разлог за опстанак једне подунавске државе са заједничком династијом, која је била и на њемачком пријестолу и могла употребити према том помоћна врела цијеле Средње Европе. а ради своје интересне везе с католичанством имала је моралне и материјалне помоћи и од остале хришћанске Европе.

Положај нашег народа у тој борби био је врло тежак, јер су обје силе биле његови сусједи, од којих је сваки настојао утврдити своју власт и над нашим народом. Снаге није имао да издржи борбу против обојих, а компромис макар с којом страном доносио је и господство те силе над нашим територијем баш за то, јер су то били непосредни сусједи.

Једна је странка увиђала, да ће у борби између централистичког турског царства са сталном војском и феудалног Запада с његовим тешко окупљаним четама остати Турци као побједници. Из тога је повучена конзеквенција: водити опортунистичку политику према Турцима, бити им вазал и давати помоћне чете. На тај су начин држани Турци подаље од утицаја на унутрашњи народни живот, који се могао јачати за тежа времена.

Та је струја била јака и у поморавској држави сина и насљедника Лазарева Стевана, који је владао 1389.—1395. с мајком књегињом Милицом, док се она није покалуђерила, а до 1427. сам. Водећи рачуна о тој странци и о епћим политичким приликама кнез, а од 1402. деспот Стеван Лазаревић, водио је већином опортунистичку политику споразума с Турцима и вјерног испуњавања вазалних дужности (1391. —1402. за Бајазита и 1413.—1421. за Мехмеда). С побједом

турских претендената, које је Стеван помагао, постизавала је Србија то, да су је Турци остављали у миру. При повољнијим изгледима за успјех Стеван се приклањао радикалној странци и мислио у савезу са хришћанским државама особито Угарском и Византом на борбу против Турака.

Турска се експанзија није заустављала ни на границама земаља, које су водиле опортунистичку политику ни оних, које су се опирале. Солун је већ био заузет (1387.), избило се у Арбанију и у јадранско приморје побједом над Балшом код Берата (1385.), а заузета је и Бугарска (1393.). Турци су продрли и у Влашку, гдје је у бици на Ровинама побијеђен влашки војвода Мирча, а међу турским помоћним четама погинуо Марко Краљевић (1394.). Иза Маркове смрти Турци су непосредно завладали Македонијом и добили отворен пут према линији вардарско-косовској и моравској.

На том путу према западу ударају Турци на господара косовско-метохијског Вука Бранковића, заступника друге струје: радикалног отпора Турцима. Послије битке код Никопоља (1396.), за коју Вук, уздајући се у побједу хришћанску, није послао помоћне чете Турцима, како је као вазал морао, Бајазит збаци Вука с пријестола. Један дио његове земље задржа сам Бајазит, други даде Стевану Лазаревићу, који му је у одлучном тренутку помогао побиједити код Никопоља, а трећи остави Вуковој жени и дјеци. С тим потпири још јаче заваду међу ове двије породице. Преко ових крајева продријеше и утврдише се Турци у Зети, на Морачи и горњој Тари и горњем Лиму и у Дукађину и почеше с провалама у Босну.

И Стеван се неко вријеме (1396.—1398.) колебао, да ли да удари овим путем борбе против Турака с ослоном на Мађаре и да тако удовољи једној јакој странци у својој земљи. Опасност, која му настаде ради тога и ради сплетака сепаратистичке властеле одврати лична интервенција мајке му Милице, родице јој Јефимије, удовице деспота Угљеше Мрњавчевића, и сестре му султаније Оливере, која има великих

заслуга за цијели овај период снаге и слободе српске државе (1389.—1402.), док се све около ломило и стезало под непосредну турску власт.

Трећи је правац политике био онај којим су ишли кратковидни великаши. Ови су се губили у ситним борбама често око незнатних посједа и у својој заслијепљености пшли су тако далеко, да су за моментане користи пактирали и с Турцима.

Угарској је пошло за руком, да одржи своју врховну власт и над Босном и Хрватском. Ту је поред босанског краља био најсилнији великаш херцег сплитски Хрвоје побуђујући завист и мржњу великаша својом готово владарском власти у западној Босни и средњој Далмацији. Ради његова нападаја на земљу војводе Сандаља Хранића, док је овај помагао Жигмунда у Србији против Турака, паде у немилост Жигмундову и би лишен иосједа. Спремајући се на одбрану повуче се у град Јајце, што га је сам саградио и позове Турке у помоћ. С њима одржи велику побједу. Иза тога провале његови турски савезници по први пут у Хрватску и у Словенију до Цеља и до пред зидине Љубљане (1415.). Сад је био потиснут угарски утицај из Босне, а почео се утврђивати турски. Годину дана иза тога умро је Хрвоје непобијеђен, пошто је око два деценија битно утицао на политику Босне, Далмације и Хрватске. Послије његове смрти растури му се држава. Мљечани завладаше већином лука и отока: Сплитом. Трогиром, Котором, Корчулом, Брачом и Хваром, а утврдише се и у зетском Приморју. Тако постадоше Млеци од тада (1420.) до своје пропасти (1797.) господари јадранског приморја. Тада се одржаше још слободни франкапански Сењ и Крк на сјеверу и нелипићки Омиш с Крајином и с Пољицима на југу.

Тако поред источне турске и сјеверне угарске настаде и приморска мљетачка линија притиска и реакције. Убројивши и њемачки притисак са сјеверозапада биле су сада и онако

исцрпене народне снаге ангажоване на цијелој периферији у четири центрифугална смјера.

Турско продирање није могао да омето ни страшни пораз код Ангоре у Малој Азији (1402.), кад је побиједио и заробио султана Бајазита татарски кан Тимур—Ленк (Тамерлан). У том су се боју на страни Бајазитовој храбро и вјерно борили и Лазаревић и Бранковић са својим помоћним четама.

Битком код Ангоре ускрсла је нада хришћана, да ће Турци бити истјерани из Европе. Али за педесет година свога господства на Балканском полуострву (од 1354.) они су насељењем и превјерењем тако ојачали, да су осим војске имали на Балканском полуострву већ и народну основицу за своју државну власт, за коју је осим тога и многи други свијет био интересом везан. Ради тога ни пријестолне борбе између султана Сулејмана у Европи и браће му у Азији нијесу могле уништити турску власт у Европи, све да су противници и били сложни. Бизант најприје из немоћи и за какву акцију склопи споразум за неке територијалне користи, које су му враћале границе од прилике из времена косовске битке. Ривалство српских династија Бранковића и Лазаревића ометало је сваку заједничку акцију. На путу кроз Цариград изради Стеван, да је византска влада ухапсила Ђурђа Вуковића, а њему дала мјесто дотадашње кнежевске титуле титулу деспота.

Док се Стеван бавио планом, да слабост турску послије ангорске битке искористи за потпуно ослобођење Србије и у ту сврху склопио је савез с Византом и запросио на Митилени једну грчку принцезу, и док се вратио преко Митилене у Зету на путу кући, побјегао је Ђурађ из затвора и с турским четама пошао на Стевана, а Бизант је склопио мир са султаном. Послије неодлучне битке, у којој је скривио брат Стеванов Вук, да се није побиједило, оде Вук султану, љутит ради прекора братових. Мајка Милица отишла је за њим и измирила га с братом.

У свима самосталним хришћанским околним државама унутрашња несређеност, нејединственост и немоћ нашла је израза у династичним и великашким борбама и онемогућила је јединствену борбу против Турака. У Србији су се борили династије Лазаревића и Бранковића, у Угарској Жигмундова и Владиславова, у Босни је то доба протукраљева и борби за пријестоље, а свуда је велика власт сепаратистичких олигарха, неспособних и за какву опћу акцију ширег народног значења.

Стеванов брат Вук заузе с помоћу Турака и једне племићке странке јужни дио државе (1409.), а Стеван се повуче у сјеверни дио и у Београд. Мљечани су заузели приморје далматинско и бранили га против Мађара и зетско против Балшића и Стевана Лазаревића. Мађари су уз борбу против Турака водили завојевачку политику против југословенских држава, које су их требале у тој борби против Турака помагати.

Као што су хрватски великаши на западу већ прије тако су исто српски на истоку у 15. вијеку престали да воде самосталну народну политику. Они су учествовали у мађарским, а ови у турским унутрашњим размирицама не да их искористе за самосталност своје домовине него да помогну до побједе једној туђинској странци, од које су се надали моментаној личној користи и која им је једнако заробљавала домовину као и друга противничка јој. Обично се у редовима обију странака налазило припадника нашег народа. Тако је било у угарским династичким борбама тако и у турским. Хрватски и српски вођи и господари тога времена дотјерали су били већ дотле, да су се изједначили с мађарским односно турским: они су се борили за оног владара, који је био најбољи за Мађаре односно Турке а eo ipso с тим је био најгори за Хрвате и Србе.

У исто вријеме проведе се јединство у Угарској учвршћењем Жигмундовим (1409.), а у Турској побједом претендента Мехмеда (1413.), у обје земље с помоћу и наших народних снага.

Војска Стевана и Вука Лазаревића и Лазара Бранковића помагала је најприје Мусу против Сулејмана. При том су посљедња двојица издала Мусу и овај их је ухватио и погубио. Стеван је на то добио онај дио државе, што га је прије био одступио Вуку. Послије је Стеванова војска помагала Мехмеду, да побиједи насилног Мусу и постане султаном цијеле турске царевине. Тиме је проведено јединство у Турској и коначно је пропала свака могућност, да се Турци истисну из Европе. Стеван је постигао ту моментану корист, да је за живота Мехмедова (до 1421.) био остављен на миру.

Далмацију је Жигмунд посве препустио Мљечанима. Хрватску је готово сву имао у посједу бан Никола Франкапан (1426.—1432.), први од рода крчких кнезова, који је узео ово касније прослављено име, а у Славонији је био бан (1423. —1435.) таст Жигмундов и син једне босанске принцезе кнез Херман Цељски, који је био одређен за босанско пријестоље послије смрти Твртка II. Његове су амбиције ишле и за тим, да уништи Франкапане и завлада и Хрватском. Једна је племићка странка помагала њега, а друга Франкапане. Али је Жигмунд спријечио сукоб. Овај покушај једног кнеза од Словеније, гдје је посједовао пространа подручја у Горњој Корушкој и Крањској особито Кочевје, затим Загорје и Међумурје и био бан у Славонији до Капеле, да оствари тако далекосежне планове сједињења Босне, Хрватске, Славоније, Далмације и Словеније, дакле цијеле западне половине нашег народа није могао успјети, јер Херман није имао ту силу да савлада унутрашње сепаратистичне тежње и спољашње запријеке. Али је знатно ојачао положај Словеније за унука Херманова Улрика II. Његове земље усред хабзбуршког подручја ставио је Жигмунд директно под њемачку државу и тим су добиле положај самосталне државне кнежевине. Али пошто су овог задњег Цељанина уморили (1456.) противници, припадоше његови словенски посједи Хабзбурговцима,

Све споменуте прилике омогућиле су опстанак турске власти и послије пораза, какав је био ангорски и послије многих борба за пријестоље.

Турска се власт стално ширила и јачала. Насљедник Стеванов Ђурађ Вуковић (1427.—1456.) пренио је пријестолницу ближе угарској држави на излаз моравске долине у Дунав у новоосновани град Смедерево (1430.). Београд (1427.—1521.) с Мачвом запосјели су наиме Мађари, а остале градове Турци. Претендент на босанско пријестоље навађивао је на Босну с турским четама. Србија и Босна крвиле су се око Сребренице све до пред пропаст Србије. Деспот Ђурађ и Сандаљ Хранић купише од султана Босну и протјераше из ње Твртка (1433.), на што завлада анархија!

Након смрти Сандаља (1435.) и Нелипића (1434. г.). Турци се поново утрдише у Врхбосни, а заузеше и Србију и Смедерево (1439.), из којега је Ђурђе пребјегао у Угарску. Једино се Зета још држала. Турци су већ и у Ердељ провалили преко Влашке. Овдје им се оприје Сибињанин Јанко.

Ова непосредна опасност тргну мало и Европу и Угарску, те се с тешком муком скупи војска, која показа лијепих успјеха против Турака, јер је султан био ангажован у Малој Азији при савлађивању устанка. На то се склопи мир, којим Ђурађ доби натраг своју државу (1444.).

Папа и хришћанство били су разочарани тим миром, јер су се били заносили надама, да ће истјерати Турке из Европе. С тога пође за руком папском нунцију Цезаринију и ратној странци, да се мир поквари и рат обнови.

Ђурађ се вратио у своју државу богатији искуством, да Угарска и Запад при тадашњим приликама не могу надвладати Турке, па се у насталој борби приклони овима. Њихова одлучна побједа код Варне (1444.) над угарским краљем Владиславом показала је, да је Ђурађ судио тачно.

Међутим су против новог краља у Босни Стевана Томаша (1444.—1461.) устала нека босанска властела, Стеван

Вукчић и Херман Цељски, који је по уговору имао да сједне на пријесто мјесто Стевана Томаша. Краљ се најприје придружио папинској странци, а онда богумилској сродивши се са херцегом Стеваном, турским вазалом.

Неуморни организатор борбе против Турака Сибињанин Јанко (Иван Хуњади, поријеклом Румун, бан у банатској северинској бановини око Оршове) и опјевани народни јунак и Румуња и Мађара и Србо-Хрвата би разбијен на Косову пољу (1448.). Побједа његова под Београдом над Турцима (1456.) није имала никаквих важних резултата.

И у Угарској и Србији и Босни бјешњеле су међусобне борбе. У Србији је превладала након смрти насљедника Ђурђева деспота Лазара (1456.—1458.) борбена странка над туркофилском и провела сједињење Босне са Србијом оженивши босанског престолонасљедника Стевана Томашевића с насљедницом иза умрлог деспота и прогласивши га деспотом у Смедереву. Али кад се султан Мехмед II. „Ел-Фатих“ — Освајач (по освојењу Цариграда 1453.) приближио с војском, предаде му туркофилска странка Смедерево и с њим посљедњи остатак деспотовине (1459.).

Унутарња разривеност у Угарској и Хрватској показивала се у грађанским ратовима. Иза франкапанско-цељског раздора дође до борбе између Франкапана хрватско-далматинских банова и славонских банова Таловаца. Таловци побиједише и добише од краља нелипићку баштину. Иза смрти Жигмунда (1437.) и његова насљедника, зета му Алберта Хабзбурговца (1438.—1439.) борила се странка новог краља Владислава Јагеловића пољског (1440.—1444.) против хабзбуршке странке Владислава Посмрчета (1440.—1457.). Пошто је погинуо Владислав Јагеловић (1444.) разви се борба између странке хрватско-далматинског бана Владислава Хуњадија и славонског бана Улрика Цељског. Сукоб се сврши тако, да је Хуњади погубио Цељанина (1456.) посљедњег потомка цељског рода, који је много опустошио Хрватску особито Загреб. Смрћу Владислава Посмрчета (1457.) разврже

се персонална унија између Чешке, Аустрије и Угарске с Хрватском, а за угарско-хрватског краља би изабран син Јанков Матијаш Корвин (1458.—1490.).

Као што савез Србије са Босном тако је и савез Босне под Стеваном Томашевићем (1461.—1463.) и Херцеговине под херцегом Стеваном био већ ствар касна. И Турци и угарски краљ Матијаш хтјели су да нападну Босну. Матија је протестирао, кад је папин легат крунисао Стевана за краља.

Сељаци су остављали своје феудалне господаре и надали се бољем стању под Турцима. Богумилски емигранти на турском двору потицали су на рат, да би опет дошли до својих имања. Државни брод без крмила бацала је бура без правца и без циља.

Године 1463. заузе турска војска готово без отпора Босну. Краљ Стеван би ухваћен и погубљен (код Јајца).

Сад је дошао на ред турски савезник херцег Стеван. За свога је живота († 1466.) додуше он одбио турске навале, али послије његове смрти заузеше Турци Херцеговину (1482).

Турци су прелазно (1479.—1481.) били освојили Зету, из које је Иван Црнојевић (1465.—1499.) морао побјећи у Италију, а онда се вратио и опет завладао под турском врховном власти. Послије његове смрти синови су му се међусобно борили и син му је Ђурађ напослије прешао на Ислам и добио имање у Анадолу, а Турци су и Зетом завладали 1499.

Угарској је пошло за руком, да ради заштите својих граница против Турака освоји дио Доњих Крајева с Бањом Луком и Јајцем и Усору са Сребреником и Тешњем (1463.—1464.). Од првог подручја би уређена јајачка, а од другог сребреничка бановина. Око тих крајева разви се борба, која је опјевана у народним пјесмама о Петру Дојчину (Доци) и Вуку Јајчанину (деспоту Вуку Гргуревићу) и Ђерђелез

Алији. Турци су проваљивали и у Хрватску и Словенију. На повратку с таквог једног похода порази 1493. Јакуб-паша Хрвате на Крбавском пољу, гдје паде цвијет хрватског племства. Наскоро паде под Турке сребреничка (1512.) и јајачка бановина (1528.).

При подјели Аустрије (1382.) међу хабзбуршком браћом видимо опет све словеначке земље сједињене у једну цјелину под именом Унутарња Аустрија, што је остало до Јосипа II. Власт покрајинских кнезова смањивана је и кад су они поизумирали, (Птујчани, Ортенбуржани, Цељани † 1456., горички грофови † 1500.) проширила се неограничено власт хабзбуршких аустријских војвода над словеначким земљама.

Баш на освитку новога вијека издахле су под турским ударцима посљедње самосталне државе српске, а нестало је и посљедњих знакова неког самосталног положаја словеначких земаља пред влашћу њемачком.

У Хрватској се сукобљавала њемачка и мађарска и турска власт. Послије пораза и погибије мађарско-хрватског краља Лудвига II. на мохачком пољу 1526. подијелише се мађарски великаши заједно са хрватскима на двије странке: једна странка изабра хабзбуршку династију за западну Угарску и за Хрвастку, а друга „народног краља“ Ивана Запољу за Славонију и источну Угарску. Уска пруга далматинског приморја остаје у рукама Мљечана, а унутрашњост у власти Турака.

Под притиском турским помиче се српско племе према западу и сјеверу, хрватско преко Гвозда на сјевер а с њима и име, менталитет и државне традиције. Наш цјелокупан народ заузима заједно са својим страним хришћанским господарима као и сва хришћанска Европа фронту против иновјерне азијске турске силе. Сав нови вијек биће одсада испуњен борбом тих двију сила на нашем територију.

Трећи дио.

Историјска статика друге половине средњега вијека. Политичке, економске, социјалне и културне прилике.

IX. ГЛАВА.

Политичка географија југословенског територија.

Границе појединих држава и административних јединица мијењале су се често. Србија је на западу имала у 13. и 14. вијеку велики комад обале, који се почео умањивати од 1321. с продирањем Босне према мору. То је била обала од ушћа Дрина до ушћа Неретве. Само Дубровник са својим територијем није спадао никада под српску државу, Несигурна је била власт Србије над Захумљем, док га најпослије око 1325. заузе Босна. Србији остаде Травунија и Конавле, док се (1378.) не рашири власт босанска све до Котора и одатле до преко горње Дрине. А доња је Дрина обично чинила границу међу Србијом и Босном.

Око сјеверне међе у подручју Саве и Дунава често се борило. Од половине 13. вијека спомиње се јужно од Саве угарска бановина Мачва, која се протезала и мимо данашњу истоимену низину. Важан је град био Београд. Угарска се власт каткад протезала и на исток преко Браничева до града Голупца над Дунавом. Сјевернобосанском и сјеверносрбијанском крајином владао је краљ Драгутин (од 1284.), пошто се

у Србији одрекао. Одатле су настале борбе између Срба и Мађара за овај крај све до у доба деспота.

Према Бугарској је ишла граница брдовитим пријеђелима између Мораве и Тимока.

Јужна се граница помицала стално ради ширења државе у том правцу. За Немање је Призрен био византски, а Косово српско. У 13. в. граница је Шара планина. Скопље је освојено 1282., а крај око Велбужда 1300. За Душана је источна граница помакнута преко Сера и Драме до кланца код Кристополя (Кавале) и до врата солунских а јужна на југ од Тесалије и Епира до патраског залива. Тада је Србија обухватала готово двије трећине Балканског полуотока.

Босном се најприје звала област око горњег тока Босне. С временом се проширила власт босанских владара и над Соли, Усору, Доње Крајеве, Западне стране, над Хумску (1325.), над далматинску Крајину између Неретве и Цетине, и коначно на исток до линије Котор—Горња Дрина.

Дубровник са својим незнатним територијем није потпадао никад под околне југословенске државе. Он је признавао византску (до 1205.), млетачку (1205.—1358.) па угарску врховну власт (1358.—1526.). До 14. вијека обухватао је нешто мало сухе земље и најближе отоке. 1333. доби од српског цара Душана и босанског бана Стевана, јер их је измирио, полуоток Пељешац и град Стон. За пропадања босанске државе доби купњом Приморје од Стона до Курила (1399.). Конавле (1419. и 1427.), оток Мљет (а отоке Корчулу, Хвар и Брач само од 1413. до 1417.). Тако имађаше до половине 15. вијека сву обалу од ушћа Неретве до Боке Которске са сусједним отоцима: Мркан, Колочеп, Ластва, Лопуд, Мљет, Локрум и др.

Хрватско краљевство распаде се на Хрватску с Далмацијом између Неретве, Гвозда (Капеле), и Купе и на Славонију, којом се зове од половине 13. вијека подручје између Гвозда (Капеле), низине савске и Драве. Тада Славонија добива једног. а Хрватска с Далмацијом другог бана.

Име Далмације почело се од подручја Задра, Трогира и Сплита ширити с мљетачкои влашћу и на друге градове, отоке и унутрашњост, док у бојевима с Турцима у новом вијеку није у главном добило своје посљедње границе.

Хрватско географско-политичко име проширило се на сјевер од Гвозда до Купе и Саве са узмицањем племства и народа испред мљетачке, босанске а особито турске власти, која се протегну над Сријемом, Славонијом до Ђакова и Осијека и јужном Хрватском до Гвозда. Тек при крају средњег вијека зове се Хрватском крај између Гвозда, Купе и Саве.

Словенија се дијелила или уједињавала под разним покрајинским или политичко-географским именима.

До 11. вијека (1077.) обухватала је војводина Каринтанија све словеначке земље. Већ при крају 12. вијека сужена је била на досадашње границе.

Крањска је била у 10. и 11. вијеку једно управно подручје као „Крањска марка (крајина)". У почетку 13. вијека одијељена је од Хрватске Бијела Крајина и придружена Крањској. Тада се почела дијелити земља у Крањску (Горенска и Нотрањска страна) и у Марку (Крајину) или „Хрватску, угарску, а касније Метлишку марку" (Долењска страна).

Горњокорушка и птујска крајина постале су саставни дио војводине Штајерске (1180.)

Истра се дијелила у приморско подручје с талијанским становништвом „истарску марку" и унутрашњи словенски дио „грофовију Истру". Приморје од Копра до Пуља прешло је сукцесивно у власт Мљечана од половине 13. до почетка 15. вијека. Грофовија Истра с Каштвом и Ријеком била је од 1374. у власти Хабзбурговаца. Ови су добили 1500. и Горицу, која се била развила као посјед горичких грофова и имала нешто друкчије границе него досад. Послије распада патријархове аквилејске државе (1420.) припало јој је и тољминско подручје.

Градови су на нашем територију страног или касног поријекла. То је разумљиво за териториј нашег народа, који

је у својој битности од памтивијека сељачки и уз то воли да живи у раштрканим, малим насељима.

Не само Словени него и сви остали народи из Велике Сеобе мало су имали смисла за градска насеља, јер за оснивање и одржавање градова треба више културно стање него што су га имали ти народи. Они су шта више већином попалили и порушили старе градове. С тога видимо у првој половини средњег вијека пропаст старог античког градског живота, а с њим и новчаног господарства на цијелом подручју, гдје су се населили нови народи у већој множини. Стари градски живот и трговина одржаше се понајбоље у зони медитеранских већином приморских градова, које није могла савладати примитивна ратна техника народа из Сеобе. Тек у другој половини средњег вијека, од крсташких ратова даље показује се велики напредак градског живота и новчаног господарства и трговине и у земљама изван античког медитеранског подручја.

Прије 12. и 13. вијека имамо на нашем територију готово једино градских насеља, која су преостала из старине, већином у подручју старе античке културе и са страним народним елементима: у приморју романским, на истоку грчким, док су им околна села била словенска.

Иза тога доба развијају се градови и у унутрашњости око рудника и око тргова, дјеломице под владарским замцима. У унутрашњим крајевима Словеније имају градови у касније стољећа њемачка имена. И ако нијесу били потпуно њемачки, ипак су били јако германизирани па су као и племство изгубили унутрашњу везу с народом, а то се показало и у спољашњем обиљежју: у поњемчавању имена.

Романски приморски градови имали су широку аутономију. Земаљски је господар у њима именовао свога заступника, comes-a, који није био грађанин тога града. Угарска није држала у Дубровнику таквог делегата. Проширењем привилегија развише се неки градови у мање републике. Већина их је имала своје статуте: Дубровник, Котор, Будва,

Задар, Сплит, Трогир, Крк, Трсат, Кастав и др. Као и по осталој Европи процвјеташе градови особито од 13.—15. вијека. И српски и угарски владари давали су им велике повластице.

Спочетка је законодавни фактор у градовима народна скупштина. Касније постаје устав више аристократски и олигархијски. Мјесто народне скупштине срета се од прилике око 14. вијека племићко „Велико Вијеће“, сабор свих одраслих племића т. ј. чланова старих градских породица. Оно врши законодавну власт, бира чланове мањих вијећа, суце и чиновнике, који се обично мијењају сваке године, одлучује о рату и миру, има право помиловања на смрт осуђених и прогнаних, одмјерава порезе и царине.

У Дубровнику је Мало Вијеће од 11 чланова вршило у главном послове владе. Чувари правде (од 1477.) бринули су се, да се не повриједе државни закони. На челу је државни кнез (prior, comes, од 1358. rector). Он чува важне државне документе, печате и кључеве. Бира се за мљетачког периода на 2 године, а од 1358. год. на мјесец дана.

Мало Вијеће. чувари правде, кнез и судије сачињавају сенат, који се бави особито спољашњом политиком и надзором чиновника.

Од половине 15. вијека одваја се од Малог Вијећа посебни цивилни и посебни казнени суд. Били су постављени државни одвјетници, а за странке у цивилним парницама одвјетници великог и малог двора.

Служба свих чиновника и вијећника трајала је само годину дана. Иза тога се бирало наново.

За спорове са сусједима био је „станак“, мјешовити суд од обију странака, који се држао на граници.

У градским канцеларијама вршили су послове у већим градовима биљежници или нотари из Италије; у мањим домаћи свештеници, за српско или хрватско дописивање био је у Дубровнику посебан „cancellarius slavicus“.

У градовима у унутрашњости било је јавних нотара световњака (номици) за састављање уговора.

Обични су градски чиновници: адвокати, цариници, управитељи солана, ковнице новца, надгледници градских зидова и тржни надзорници.

Док су приморски градови под влашћу мљетачком живјели старим аутономним животом, добише многи славенски и словенски градови њемачко уређење као кр слободни градови тако Вараждин (1209.), Загреб (1242.), Крижевци (1252.), Љубљана и др. На челу је граду било изабрано градско вијеће са суцем као главом управе. И у уређењу градова опажају се дакле на западу два утицаја њемачки и талијански. При крају средњег вијека ступа на западу на чело градске управе мјесто суца градски начелник (жупан у Љубљани 1504.)·

Насељени су и у унутрашњости и стари дјеломично порушени градови под старим или под новим именом као Љубљана, Цеље, Птуј, Сисак, Осијек, Митровица, Београд, Ниш и др.

Љубљана се први пут спомиње 1144. године под њемачким, а двије године касније под словенским именом и то према ријеци која кроза њу тече. У римско доба ту је био утврђен град Емона. Град обзидан и утврђен развио се око војводине палаче, гдје је одсједао војвода, кад би дошао у Љубљану. Имао је знатан трг, царинару и ковницу новца. Љубљана је имала у 14. вијеку преко 4000 становника.

Знатни тргови бијаху Великовец, Љубљански трг касније Тржић, Камник, Трг у Крајини и др. Шентвид и Бељак развили су се ради трговачког пута из јужне Њемачке у Мљетке, који је туда водио. Ради тога је био Бељак најзнатније трговачко мјесто Корушке у средњем вијеку. Он је имао складишно право т. ј. сваки је трговац при пролазу морао остати у Бељаку неколико дана, платити царину и продавати робу мјешћанима.

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY

Послије провале Татара развише се у Хрватској краљевски слободни градови са широком аутономијом: Градец уз Загреб (1242.), Самобор (1242.), Крижевци (1252.) и Јастребарско (1257). Од пређашњег становништва и досељених њемачких занатлија и домаћих малих племића и сељака настаде хрватски градски сталеж.

Сталног главног града или пријестолнице није било. Као што краљеви Њемачке и Мађарске тако су и владари Србије, Хрватске и Босне имали по више замака, у којима би наизмјенце током године становали. Око тих владарских градова и двораца развијала су се насеља и тргови.

До друге половине 13. вијека био је главни град Рашке у крају око Раса (Рас, Дежево), а затим околина Шаре планине, југ Косова поља особито за Милутина (Пауни код Урошевца, Неродимље, Сврчин) и ново освојено Скопље. Пријестолница Драгутинова бијаше у Дебрцу, данашњем селу између Шапца и Београда. Душан је мијењао боравиште према годишњем добу. Манастири Студеница и Жича, мјеста Оногошт (Никшић), Брсково на Тари. Сјеница, Приштина, рударско мјесто Ново Брдо, Призрен, Прилеп, Сер и Скадар спомињу се као резиденције. Иза Немањића истиче се Крушевац и најпослије Београд и Смедерево. Смедерево је основао око 1430. деспот Ђурађ Бранковић.

Београд је и у средњем вијеку задржао своју важност. Као копча између Балканског полуотока и панонске низине и као важна трговачка, прометна и стратегијска тачка он је био циљ тежња свих околних народа и држава. Стари Singidunum промијенио је у средњем вијеку име у Alba graeca. Од 7.—9. вијека био је у власти Авара, у 10. в. Бугара, у 11. и 12. владали су њим Византинци. У 14. вијеку завладаше њим Срби и одбранише га против претензија мађарских. Деспот Стеван га је утврдио, изградио, уљепшао и одабрао за пријестолницу. Он је грађане ослободио од свих терета и работа, и дао им право слободног трговања без царина. Исте им је повластице испословао и за Угарску. По-

слије његове смрти († 1427.) завладаше њим Мађари. Он је сада често био циљ турских навала, док га Турци коначно освојише (1521.).

У Босни су „стона мјеста“ Котор у Сарајевском пољу, а у 13. вијеку Банбрдо, у 14. и 15. Сутјеска, Трстоница, Бобовац, Високо, Крешево, Фојница и најпослије Јајце, а у Хрватској Нин, Клис, Биаћи (код Трогира) и Белград на мору, Книн и Солин. У Словенији је био Шент Вид на Глини сједиште корушких војвода (иза доба Улрика I.), Целовац се развио уз њихов ловачки град, Љубљана на крањском посједу Шпанхајмоваца, Шкофја Лока на посједу фрајзиншких бискупа, Марибор уз град штајерских војвода, Цеље под тврђавом савинских пограничних грофова, Горица под истоименим главним градом.

И Загреб се подигао као црквени и политички центар, откако је у њему основана бискупска столица (1093) и пошто је постао сједиште војвода — намјесника из арпадовске куће, који су се настанили у горњем граду (Гричу) наспрама резиденцији бискупа на Капитолу. Од тога је настала супротност између горњег и доњег града. Наскоро послије татарског пустошења узвишен је на степен краљевског града.

Приморски крајеви имали су доста важних градова већином још из предсловенског доба.

Скадар (лат. Scodra, средњевјековно лат. Scutarum, арб Шкодра) наставио је и даље свој живот, на Бојани, гдје је отицала из Скадарског језера, Тврђава је лежала на брежуљку, а имао је и подграђе Sub-Scutari. У горју 10 км. источније лежао је Дривост. У истом крају био је Дањ и Свач и ријетко спомињани Љеш, на плитком ушћу Дрима, који је имао слабији промет од Бојане. Улцињ у плодном крају, био је гдјекад резиденција неких српских принчева.

Од свих је важнији био Бар (Antivari арб. Тивари) Будва (такођер „стари град“ названа) из илирских времена на једном рту била је увијек више тврђава него град. Најважнији је био у овом крају Котор (под српским владарима

1185.—1371, затим угарски и босански) с великим привилегијама и знатним утицајем на политички, трговачки и финанцијални живот Србије. На стрмој стијени била је као и данас тврђава, а под њом град у зидинама. Кујунџијски, кожарски, обућарски и кројачки занатн, индустрија оружја и воска, бродарство и рибарство били су у јеку, а у копненој се трговини натјецао с Дубровником. Грађани Буће били су финансијери Душанови (Никола протовестијар као министар финансија) и Тврткови. Град је имао ширу аутономију него Дубровник под Мљечанима, судство је имао потпуно своје. Његову територију припадао је и Пераст, град бродара, бачвара, каменара и циглара.

Да би државу ослободио од трговачке овисности од Дубровника, основао је краљ Тврткo на улазу у Боку Которску нови град, касније прозвани Нови, данас Ерцегнови, да буде тржиште за Србију и Босну (1382.).

На развалинама старог римског мјестанца Епидаура (Epidaurus) наста насеље Цавтат (од лат. Civitas vetus, тал. Ragusa vecchia). Бјегунци Епидаура, који разориште Словени у првој половини 7. вијека, основаше нешто сјевернije испод брда Срђа град Дубровник (лат. Ragusium).

Бјегунци из разорене Салоне (данашњег Солина) населише се с временом у напуштеној Диоклецијановој палачи и ударише тако темеље Сплиту. Задар, Нин и Трогир и даље су живјели, а Хрвати су сами основали Биоград на мору (Белград) и Шибеник. Из Сења је водио трговачки пут долином Саве у Београд.

На згодном мјесту, гдје је била римска Tersatica (Трсат), развн се Ријека. У Истри бијаху градови Пуљ, Пиран и Копар.

Ради тога, што је с тршћанским заливом море најдаље допирало у копно, развило се у том заљеву од прехисторијских времена насеље Тергесте. Од 6. вијека ту је сијело бискупа, који и влада градом од 10. до краја 13. вијека. Од 1295. град постаје слободна општина. Околно словенско становништво досељава се у град као и у остале приморске гра-

дове и од 13. вијека имају многи грађани словенска имена. Патријарси из близе Аквилеје, као господари истарске марке и Млечани настојали су град покорити. С тога Трст бојећи се власти Млетака, којима је почео конкурирати у трговини, и тежећи за везом са својим залеђем добровољно ступи под власт Хабзбурговаца, господара словенског залеђа. Ови му постављаху на чело управе једног капетана мјесто подесте, којега су грађани прије сами бирали. Сад Трст поче да осваја сву трговину између Јадранског мора и Дунава, а особито трговину Словеније. Ради овог новог трговачког пута преко Краса подиже се особито Љубљана.

На истоку бијаху градови византског културног подручја са грчким становништвом. И они су имали опсежне територије и аутономију, али никада тако широку као приморски романски градови. Српски су им владари оставили унутрашње уређење, какво су имали прије освојења.

Од ових је било најзнатније Скопље, „славни царски град", дјеломично с грчким становништвом, с тврђавом и многим кулама, палачама и дворовима, престолница са знатним прометом и трговином и са знатним годишњим сајмовима.

Обичног типа унутрашњих градова: с тврђавом, са градским зидовима и с трговачким подграђем бијаше већина македонских градова: Штип, Бер, Сер. Охрид је био стари црквени центар.

Унутрашњи градови млађег поријекла настали су обично као подграђа владарским и племићким замковима. И једно и друго назива се именом град. Неутврђена насеља већа него село зваху се тргови. У подграђима су биле дрвене кућице и дућани. У случају непријатељске навале склањали су се грађани у утврђени град, док би непријатељ подграђе обично спалио. И Призрен и Рудник бијаху такви градови неопкољени зидовима. Имали су често знатне сајмове, домаће и стране трговце као Призрен, Пећ, Приштина и др. Три главна чиновника градска бијаху: заповједник тврђаве или кефалија, на западу кастелан, обично домаћи човјек,

кнез или comes често Далматинац и закупник царина и пореза: цариник.

Развитку градова и трговa придонио је особито процват рударства од краја 13. вијека. У њима влада велико шаренило. Домаћи племићи и себри, Дубровчани, Сплићани, Которани, Корчулани, Задрани, Мљечани, Фјорентинци, Арбанаси, Грци, Власи и др. живљаху у њима свак по својим правима и привилегијама, са својим црквама и са својим судовима за међусобне спорове. Уз руднике бијаху и ковнице новца.

Саски рудари доселили су се из сјеверне Угарске из краја око Ципса. Они су имали свој властити суд, нотара и свештенике, већином Которане. Нијесу били у великом броју, па су се стопили с другим католичким сугрђанима. Пред Турцима су побјегли у околне приморске земље. За Турака је рударство запуштено и посљедњи саски градови опустјели су у 17. вијеку. На Сасе нас опомињу још и сад мвога топографска имена у близини средњевјековних рударских мјеста.

Знатнија р у д а р с к а н а с е љ а бијаху Брсково близу Колашина на Тари, сада истоимене руине, Рудник на рушевинама римским, Кратово, Сребреница, Олово, Крешево и Фојница, Бреже, св. Криж над Јесеницама, Стара Фужина у Бохињу, Крупа а најзнатније рударско мјесто бијаше Ново Брдо на далеко чувено и као трговачки центар балкански. Трговачке му везе допирале су до Егејског и Јадранског мора, до Дунава и Бугарске. Сада се виде рушевине у изворишту Биначке Мораве. Имао је тврђаву (град) и подграђе. У Хрватској се развијају рударска насеља тек под крај средњега вијека као Гвозданско и Бужим.

Заступници владареви у жупи звали су се у Рашкој до Душана, а у Босни све до пропасти старим именом: ж у п а н и, у Словенији грофови и крајишки грофови у крајинама. Они су имали и управну и судску и војничку локалну власт. Заповједници градова зову се на истоку према грчком узору севасти, а затим кјефалије, којим се именом назваше за Душана сви намјесници. Име кнез (comes) означаваше на истоку

сродника владарске куће, али и чиновнике свих разреда, који су касније звани опћенито владалац или владући, поглавице градова, села и пастира, код Хрвата моћне племиће и магнате, у Дубровнику предсједника републике (prior, comes, rector).

Под жупаном био је стотник, каткад жупанов замјеник и свједок код привилегија (у Хрватској). Касније је то био само војнички степен.

Порезе је скупљао казнац и прахтор, а траварину травничар.

Што је више јачала централна власт, то је опадала моћ жупана и важност жупа, које у Рашкој ива Немање изгубише своје значење и самосталан живот и самоуправу. Исто их тако нестаде у Славонији и по више их стопише се у жупаније по мађарском узору. Жупски зборови постадоше једноставни скупови за суђење или обзнањивање налога владарских. Заједничка права жупљана ограничише се само на испашу, а дужности се помножише: изградња и чување жупског града и цеста, одговорност за разбојство и крађу у жупи, погошћење и пратња владара и страних посланика. На овако поступање равних владара са жупама дјеловале су и прилике новоосвојених грчких крајева, гдје није било никакве локалне аутономије.

Дворска звања у нашим земљама као и у Влашкој полазе од старих узора и имају више сличности са лангобардским и франачким уредбама него са византским. То су звања жупана, великог жупана, постелника (jupanus camerarius) и дворника (у Хрватској, Словенији и Влашкој), виноточа, соколара, псара, шћитника, волара, вратара и дворођржице (чувара дворца). Тепчија (jupanus palatinus) или већи тепчија: врховни достојанственик, заставник или чувар печата, и бан: заступник или намјесник владаочев, поријекла су хунско-аварскога. Банско достојанство познато је у Босни, Хрватској, Угарској и Влашкој. Војвода (у Србији и Словенији), велики војвода или стјегоноша био је највиши досто-

јанственик. С царском титулом у Србији уведени су и византски називи: деспот, севастократор и кјезар за намјеснике у освојеним византским крајевима. Казнац касније протовестијар био је министар финансија. Уједно с тим частима покушало се, да се ставе владарски чиновници мјесто племића и да се замијени ленски систем са модернијим чиновничким.

Угарског је краља заступао у Хрватској са готово суверепим положајем краљев брат, син или који други рођак с насловом херцег, које се име појављује касније и за самосталне покрајинске господаре (херцег сплетски и херцег од св. Саве у Захумљу и околном подручју, које се по том прозвало Херцеговином). Кад није било херцега, замјењивао га је бан. Од половине 13. вијека два су бана: један за Славонију и један за Хрватску. Бан именује свога замјеника: бановца, а у Славонији племство бира још и протонотара, који чува печат, а касније замјењује бана код суђења.

Нижег ранга од тепчије био је слуга или велики слуга, затим челник или велики челник (војсковођа), ставилац (постављач трпезе или столник), дјед на хрватском двору 11. вијека и на српском 14. вијека, маршал на двору корушког војводе (за Бернарда Шпанхајмца 1202—1256). Логофет или дворски канцелар састављао је повеље, а свјетовњак дијак их је писао на папиру или пергаменту.

На двору Немањића били су дворски достојанственици, „владалци двора краљева“ уједно и највиши државни чиновници. Они сачињаваху дворско вијеће у којем је каткад суђеловала и владарица као н. пр. жена Душанова Јелена

Живот племенских главара старијег времена није се много разликовао од живота њихових саплеменика. Они су с почетка били први међу себи равнима, у главном једнако су привређивали и једнако живјели као и старјешине других задруга. Како су државе постајале опсежније, ратне потребе и с њима војничка власт, па и ратни плијен и имање кнежева а с тим у вези и владарске функције веће, постаје и све већа разлика између живота владара и обичних људи.

Али у исто вријеме развијао се и сталеж властеле са сличним животом као у владара.

Живот владара био је испуњен ратовима, путовањем обично од једног свог дворца до другога, одржавањем сабора и судских расправа, примањем посланстава, гозбама, које су обиловале месом и биле уљепшане свирком гусала и тимпана, ловом и свечаностима. Бригу су им задавале династичке борбе, обичне у средњем вијеку. За случај, да би морали бјежати из домовине, осигуравали су и владари и племићи право прибјежишта у Дубровнику или Млецима и у њима би чували благо и драгоцјености. И сам Душан осигурао је себи склониште у Млецим (1340.), који су га именовали и својим грађанином.

И владарске куће: тврде палаче одскакале су с временом од других кућа. Грађене су биле од камена и дрвета, с дрвеном оградом око дворишта. У њима је било соба за становање и дворана за скупштине, гозбе и свечаности и дворских цркава. Постранце су биле споредне просторије за кухињу, оставу, штале и станове слуга. Чвршће зидани и ужи су били станови у тврђавама и градовима бизантске и романске културе.

Владарски дворови балкански и њихов спољашњи и унутрашњи изглед били су много једноставнији него у старим културним пријестолницама Истока и Запада. Тек за највеће моћи Србије наткриљује српски двор сјајем, богатством и раскоши већ осиромашјели бизантски двор, који је некада својим блеском чинио таку магичну сугестију на барбарске посланике и изазивао утисак ненаткриљиве моћи и господства.

Наши западни дворови имали су више западно-европске, а источни бизантске церемоније. Да се у њима често нијесу знали снаћи, ствар је разумљива. Ради тога кличе један учени Бизантинац: „Благо оном, ко се родио као Хелен, а не као барбар!“ Једном се Талијану чинило, да је одвећ

сељачки обичај то, што су Дубровчани и угледне људе звали само њиховим крсним именом без додавања титула.

Владарска титула била је за вријеме Немањића „краљ српски“ или „краљ српске (или рашке) земље и поморске“. Твртков „краљ Србљем, Босне и Приморју“, а хрватска „краљ хрватски“. У титулама на народном језику употребљава се обично име народа мјесто имена земље као н. пр. „цар Срба и Грка“ и сл.

Власт југословенских владара није била никада апсолутистичка већ и ради споменутих задружно-племенских извора, из којих се развила. Владар је у свим важнијим стварима био везан на пристанак дворског вијећа и народне скупштине. Те су установе врло старог словенског поријекла и многобројни називи за њих свједоче о њиховој раширености. Најобичнији су називи сбор, а у каснијем језику сабор, даље окуп или скуп, данас скупштина, сход и вијеће (код Словена у Дубровнику и у Пољицима), станак за периодичне пограничне судове између Дубровчана и сусједа.

С почетка су скупштине само жупске. Те се скупштине одржавају и касније за специјалне, локалне потребе жупе (у Хрватској до најновијег времена као племићке жупанијске „конгрегације“).

С настанком већих држава настају и државни сабори. Ова је установа непозната византском праву.

Испрва су долазили на скупштине сви слободни људи. Али кад се развила племенска држава у племићку, узурпирало је племство и свештенство, дворски, државни и војни достојанственици то право једино за се. „Себров збор“ је био строго забрањен, а судионику таквог збора одсјекле би се уши.

Само у неким крајевима као на далматинским отоцима и до најновијег времена код племена и братстава херцеговачких и црногорских задржао се демократски карактер зборова.

На западу, гдје су се развили боље градови него на истоку и гдје је грађанство ојачало, на сабор су долазили

као и у средњој и западној Европи у другој половини средњег вијека и заступници градова (и далматинских).

Државни је сабор сазиван, кад се владар крунио или изабирао, кад се постављао сувладар или насљедник, кад се владар одрицао пријестоља, при установљавању архиепископија и епископија. Хрватски су сабори вијећали још и о управним, порезним и војничким пословима. На њима се у старије вријеме као и на зборовима неких мањих територија (Пољица) судило. За Немање је осудила скупштина богумилски покрет и закључила, да се прогони. На сабору су установљавани закони.

Од друге половице 13. вијека састајали су се славонски и хрватски сабор напосе, јер су биле и административно подијељене Хрватска и Славонија. Од половине 15. вијека почео је славонски сабор слати своје заступнике на угарски државни сабор, а хрватски сабор није хтио да чини. Сабору је предсједао херцег или бан, изнимно угарски краљ сам,

Државни кнезови из Словеније судјеловали су у вијећањима њемачких државних сабора. У 15. вијеку сазивају се и земаљски сабори за Штајерску, Корушку и Крањску, да вијећају о стварима, које су заједничке тим трима земљама. Дакако да је и у једном и у другом случају одлучивало туђе племство. За Фурланију је сазивао патријарх аквилејски сабор, на који су долазили заступници племства, свештенства и градова. Тај се сабор спомиње од почетка 13. вијека и постаје стална установа од времена патријарха Бертолда Аквилејског (1218.—1251.).

У 15. је стољећу опала моћ грофова и ојачао утицај племства. Више свештенство с племством и заступницима градова сачињавало је организирану скупину названу земаљски сталежи (дежелни станови) И Трст и Ријека били су дуго времена заступани на крањском сабору. Средином 15. вијека задобили су сталежи многа права: одобравали су нове порезе, одлучивали о миру и војсци и бринули се за земаљску

обрану. Владар их је сазивао, али су се кадгод састајали и против његове воље.

Етнографска се слика током вијекова донекле промијенила. Арбанаси, потомци напола романизираних Илира и Власи (Романи) још су се задуго држали у средњем вијеку и то Арбанаси особито у источнијим крајевима, а Власи и у западним. По њихову претежном занимању означавало је име Влах од 14. до 16. вијека пастира, дакле значило је занимање а не народност. У 13. и 14. вијеку настаде јаче селење Арбанаса у Тесалију и Епир, помогнуто донекле и освојењима Душановим.

Пословењивање преостатака ових народа као и романских или латинских грађана у приморју провађало се непрестано за цијелог средњег вијека. Али под мљетачком влашћу поталијанише се преостаци Романа у далматинским градовима и на отоцима.

Кад се Србија проширила на исток, добио се у већини градова грчки или напола погрчени елеменат. Скопље, Прилеп, Драма, Сер и др. били су грчки градови, док су у околним селима били помијешани Словени с Арбанасима и Власима.

На сјеверу у Славонији почели су се Мађари насељавати особито уз доњу Драву и десну обалу Дунава, од 13. вијека њемачке занатлије по градовима у Славонији нарочито у Загребу, Вуковару и Вировитици, њемачки рудари око рудника у Рашкој и Босни, а по важнијим трговима Талијани, Далматинци и Грци. Ну најјаче је било њемачко насељење у Словенији. Оно се вршило готово до краја средњега вијека, а престало је, када су ти крајеви постали несигурни ради турских провала. У међашним крајевима били су њемачки колонисти бројно јачи, па су понијемчили словенско становништво, али су се у унутрашњости пословенили. Сачували су се само ондје, гдје су били у компактној маси и осамљеном положају (у каналској долини и у језичном отоку кочевском). Тако су се унутрашње међе словенског елемента

током средњег вијека формирале онако, како их је затекао препород у 19. вијеку.

С развитком градова појављују се и Жидови као трговци и банкари у посебним градским квартовима (гето) особито на западу (Љубљана, Целовац, Марибор, Целје и др.) с посебним уређењем. Опћа средњевјековна мржња хришћана против Жидова доводила је у тим крајевима често до погрома.

Најважнија форма земљишног посједа било је слободно насљедно имање, које се на сјеверозападу звало племенштина или племенита земља, из чега се види нејасно поријекло из прећашње племенске земљишне заједнице, која је дјелидбом престала. На југоистоку звало се баштина или дједина. С овом земљом је могао власник неограничено располагати и продати је, и завјештати и поклонити и др.

Као и по цијелој Европи развиле су се и код нас феудалне форме: на западу лено, на истоку пронија. За војничку службу даје владар такво добро на уживање. С временом је оно постало и насљедно. Често је и драговољно или силом ступио слободан посједник у вазални одношај према каквом великашу. Пронијар или посједник лена имао је дужност, да служи у војсци на коњу и да доведе извјестан број војника већ према величини свога лена.

У вези с подјељивањем лена изгубило се у Славонији старо племенско уређење и колонизирале су се мађарске племићке породице, које су земљи на око давале мађарско обиљежје. Слично само још јаче проводила се германизација Словеније.

Племства нијесу с почетка имали Јужни Словени, али се с временом развило, како смо видјели. Мало по мало развиле су се двије класе племства као и по осталој Европи: високо племство или властела, већином сродници династије или потомци споредних линија и властеличићи (servientes касније nobiles) или војници аналогно западноевропским баронима (Herren) и витезовима (milites, Ritter). У Словенији

као у подручју њемачког уређења и њемачког племства настало је по њемачком узору ниже племство т. зв. министеријали (слуге или чиновници) од послуге владара или моћућника, који су се у служби истакли. Од њих је могао владар да захтијева опсежније службе него од слободних вазала. С тога им је давао веће посједе, да би му они могли довести већи број војника, које би они имали на расположењу дајући неслободним људима дијелове од своје земље на употребу. Од тих војника произишао је сталеж витезова (Ritter).

То је био систем натуралног господарства: владар и његови вазали плаћали су личну и војничку службу приходима са земље, коју би дали на уживање.

На истоку у освојеним грчким крајевима било је домаће византско племство посједника земље са титулом кир (dominus), којој у приморским далматинским градовима од 14. вијека одговара сер. У овим градовима сачињавали су племство романски патрицијски родови настали из плутократског градског уређења позноримске и византске курије.

Доста се породица високог њемачког племства одржало у Словенији подложно непосредно цару. Оне су извршивале потпуно владарску власт у својој држави. Најзнатније од тих породица бијаху у Крањској: Ауерсперзи и Галенберзи; у Штајерској совнешка, птујска (†1438), рогашка, пилштајнска словењеграшка; у Корушкој Крајги, Ауфенштајни, у Горици випавска и девинска господа. Неке од њих изумријеше у 14. и 15. вијеку: грофови кршки (†1322.), господа костањевичка (†1306.), птујска (1438.), грофови цељски (†1456), а доселише се нове из Њемачке (Wallsee, Lamberg) и из Италије (Attems, Thurn-della Torre) и т. д.

Како је племство настало као војнички, ратнички сталеж ратом, тако је и задржало то обиљежје у цијелом средњем вијеку. То је сталеж војних, управних и судских поглавара с насљедним привилегијама. Оно има поред свештенства и владара право да судјелује у законодавству.

Понајглавније му је занимање рат. Ако нема државног рата, онда га племићи воде међусобно. За вријеме крсташких ратова (1096.—1270.) радо иду и на Исток особито витезови са запада. Ако не ратују и не забављају се, онда надгледају имање: земљу и стоку.

Кад су се у другој половини средњег вијека са срећенијим приликама развили градови и трговина и с њима почело да превлађује новчано господарство, изазадовао је овај сталеж, који се оснивао на натуралном господарству. Повећане потребе и захтјеве раскошнијег живота није могао племић да задовољи приходима, које је добивао с имања, у природи. Потребе су се повећале, а приходи су остали исти.

Да би дошли до већих прихода, неки се племићи одају закупљивању државних домена, рудника и трговини, а неки се одају пљачкашком животу, нападају трговачке караване, плијене их и заробљене трговце отпуштају тек на откуп. То су т. зв. разбојници-витезови, познати у цијелој феудалној Европи па и код нас.

Што је гдје централна власт била слабија, то је њихова самовоља била већа. Осим трговаца страдали су од њих и сељаци и црква.

У мирно доба обична им је забава била лов особито са соколима, који су били научени да лове птице. Свецем се и у граду и на селу вјежбало у стријељању. Приређивали су се и мегдани, витешка натјецања или турнири. Ту би се витезови борили у бојној опреми са шљемом, оклопом и копљем на коњу настојећи оборити противника на земљу. Притом би се многи тешко осакатио или био рањен.

У народној традицији сачувана је успомена на ове витешке игре као и на озбиљне двобоје, опјеване у нашим народним пјесмама.

Карактерне црте племства биле су: ратоборност, превртљивост и непозуданост, обзир само на личне и сталешке интересе и несташица патриотизма, ради чега често конспирирају и с непријатељем свога владара, народа и своје државе.

Неплемићи, **слободни људи** на селу (себри, liberi) бавили су се или земљорадњом (људије земљане у Душанову Законику) или сточарством. Док су на истоку Срби још у 12. вијеку брдски пастирски народ, већ су у 14. вијеку с проширењем власти над пољопривредним крајевима дримског и моравског подручја важили сви ратари као Срби, а сви пастири као Власи. Пастири су имали увијек већу слободу, а ратари су све више везани за земљу као и по осталој Европи. Пастирска села зваху се катуни, а имали су као управитеља и суца, једног кнеза, примикјура или челника, као и ратарска села а на западу катунара.

Сељаци су били пољодјелци и занатлије. Број слободних ратара бивао је све мањи, а растао број за земљу везаних **кметова** или колона (на хрватским краљевским посједима зову се удворници, на црквеним предијалисти, у крајевима источно од Зете меропси пли парпци, око Котора посадници.).

У Рашкој су се особито цијениле занатлије: мајстори и сокалници.

Остаци слободних сељака одржали су се по својој прилици у многобројном нижем племству властеличићима.

Ради несташице радних снага било је строго уз пријетњу великих казна (паљење косе и распорење носа по Душанову Законику) забрањено кмету побјећи са земље господарев.

Робова (отроци, servi) било је и кућних и аграрних. Ови посљедњи су били често настањени измијешано са меропсима. Роб је постајао или ратни заробљеник или дужник или судом осуђени. Муж је могао невјерну жену продати у ропство, ако није могла да плати својим имётком глобу. Дјеца између слободних и робова постају или робови или заједнички посјед господара и слободне особе. Господар је могао роба ослободити (ослобођеници, libertini) и то је обично чинио из побожности тестаментом. Вјеровник је могао од дужника преузети робове и ропкиње као и друге ствари.

Грађани су се бавили трговином, занатом и поморством. Градски племићи бавили су се државним послом и обављали су разне државне службе.

XII. ГЛАВА.

Вјера и црква.

Укрштање културних утицаја источних и западних на југословенском територију најбоље се опажа у вјерском и црквеном погледу: на Истоку превладава источна, на Западу и Приморју западна црква, а у унутрашњости у Босни, која је била на периферији обају утицаја, па зато им најмање подвргнута, укорјењи се Богумилство.

Српска је црква била као и многе друге на Истоку национална црква. Организацију су њезину на народним основама провели Немањићи одузевши тим најјаче средство страним утицајима, који су могли културно и политички дјеловати на српско племе и уносити јаку страну компоненту у његов развој. Осим тога Немањићи су помагали свештенство и као јаку потпору династије у народу и као протутежу преузетном племству.

Премда су Немањићи ради што веће народне и државне јединствености и самосталности учврстили источну цркву у државној матици Рашкој, ипак су они настојали својом наклоношћу и равноправношћу задовољити и припаднике западне цркве у приморским крајевима своје државе. С тога они дарују не само православне него и католичке цркве и манастире и на свом територију и чак у Италији. Католичке манастире и цркве даривале су и оснивале особито српске краљице католичке вјере као жена Стевана Првовјенчаног и Францускиња Јелена, жена Уроша I. Немањићи су оснивали и одржавали манастире и болнице и у туђини: на Атосу, у Цариграду и у Јерусалиму. За издржавање манастири су добивали велике посједе, села и кметове, који су били у корист манастира ослобођени од многих државних терета. Посебне повеље осигуравале су писмено те посједе и права манастира.

И великаши и племићи угледали су се у владаре и оснивали су и даривали задужбине.

Источна и богумилска црква и ниже католичко свештенство заступници су народног смјера у црквеној политици. Високо католичко свештенство већином је служило централистичким тежњама Рима и мађарском, њемачком и талијанском утицају. Страни господари и попуњавали су њетове редове више страним елементима, јер су ти положаји и били од веће важности и од већег политичког утицаја.

Темеље организацији српске цркве ударио је св. Сава основавши архиепископију у Жичи и под њом осам епископија (око 1220.): у Зети, Расу, Хвостну, Хуму (у Стону), Топлици, Будимљу, Дабру и Моравици.

Епископија у Стону, коју је основао св. Сава, имала је под собом и Хумску земљу. Кад су Дубровчани добили Стон 1333., епископи који су и прије чешће резидирали у манастиру св. Петра на Лиму, морали су се посве уклонити у унутрашњост (од 1777. у Мостару). Кад је Полимље спојено с Босном 1376. год., доби Босна православног епископа у Дабру (сада Бања међу Прибојем и Пријепољем.). У 15. вијеку пренесе се сједиште дабро-босанске епископије у манастир Милешево, а за турског времена у Сарајево.

У Србији су епископи столовали обично у манастирима, архиепископ у манастиру Жичи, а већ у 13. вијеку у Пећи, на крају плодног воћарског и винородног топлог поља Хвостна, гдје би подигнут и манастир, сијело архиепископа, а касније патријарха.

С помицањем државних граница Србије у грчки териториј повећао се број епископија, којих је с почетка основао св. Сава осам. Мјесто грчких епископа постављани су Срби. Тим је династија и с њом народна државна идеја добивала јаке помоћнике.

Како манастирима тако су владари даривали с посебним повељама и епископијама посједе, само обично мање него манастирима.

Знатнији средњевјековни српски манастири бијаху: Немањине задужбине Студеница на Студеници, љубовој

притоци Ибра сјеверно од Рашке, Ђурђеви Ступови (у рушевинама близу Новог Пазара), Хиландар на Св. Гори, Стевана Првовјенчаног Жича близу Краљева на Ибру, Владиславово Милешево код Пријепоља, Уроша I. Сопоћани код Раса (сада рушевине). Величанственије су владарске задужбине из 14. вијека: Милутинов нови манастир у Бањској између Раса и Косова и обновљена Грачаница на Косову, Уроша III. Дечани јужно од Пећи, и сада настањен манастир у дивном шумовитом крају.

Све је наткриљивала величанствена Душанова задужбина манастир Архангела Михаила и Гаврила на поносној узвисини код Призрена, сада у рушевинама.

Кад се тежиште државно помакло према сјеверу, оснивају се и манастири у сјеверним крајевима: Раваница кнеза Лазара, Београд и Манасија код ријеке Ресаве (задужбине деспота Стевана).

Ријетко се спомињу православни женски манастири (н. пр. Љубостиња). Владарице, које би примиле калуђерски чин, остајале су код куће. На западном католичком подручју има више женских манастира, али опет бројем далеко заостају за мушкима.

Архиепископија охридска, под коју је спадала и српска црква у 11, и 12. вијеку, остала је аутономна и кад је дошла у подручје српске државе, само је отпао велики дио њезина територија српској цркви.

Словенија и Славонија до Капеле биле су у домени римске католичке цркве, а и у приморју је ова рано превладала. Дукљанско је приморје било у њезиној власти, особито откад је установљена надбискупија барска у 11. вијеку, под коју је спадао и Котор и Босна. С овом се такмила надбискупија дубровачка, која је добила и Босну у своју црквену власт. Али ради ширења богумилства у Босни, би кажњена надбискупија дубровачка тим, што јој би Босна отргнута и припојена калочкој надбискупији. И у црквеном погледу превлада у Босни сјеверни мађарски утицај.

Кад је установљена самостална српска црква, би потиснут утицај католичке цркве у приморју, које је припадало Немањићима и ограничен само на Романе и Арбанасе. Будући да је у Србији богумилство већ у замецима искорењено, остао је у њој југословенски елеменат готово једино под утицајем народне источне цркве као што је политички био јединствен у једноличним приликама најприје немањићке, затим покрајинских држава и најпослије један дио за другим под турском власти.

Додир Србије са католичанством био је све незнатнији: од важности још само у јадранском Приморју. На Западу је обје цркве растављала богумилска Босна. Дотицај са мађарским католичанством на сјеверу није био ни од каква утицаја ради сасвим супротног вјерског, националног, политичког и државног стајалишта обају супарничких народа и држава. Тако се на Истоку формирало источно културно и црквено подручје са јаким народним тенденцијама. Том није ништа сметало пријазно становиште Немањића према католицима и папи и политичко искоришћавање међашњег положаја између Истока и Запада.

У 14. вијеку помутили су се кад год ти традиционално добри односи. Тада су наиме папе столовале неко вријеме (1309.—1376.) у Авињону у Француској. Политичко непријатељство Уроша II. Милутина (1318.) и Душаново (од 1346.) са француским династијама у Напуљу и у Угарској дало је повода том нерасположењу. Из разлога да не би те државе у случају непријатељства могле имати ослонца у истовјерцима у Србији и ради тежња за вјерском хомогености у држави Душанов Законик настоји спријечити ширење католичанства по царству.

Рад првих западно-европских калуђерских редова проширен је и на католичко подручје југославенско и види се у оснивању многих манастира у цијелој особито приморској сфери католичке цркве. Овдје се као по цијелој Средњој Европи одликовао у ширењу вјере особито бене-

диктински ред. Нови манастири до 12. вијека т. ј. до доба највишег развоја овог реда припадали су Бенедиктинцима. Њихов је био св. Иван при Девину у приморју, који је тада био у трговачком погледу за Словенију оно, што је сада Трст. Познат је у вези са знаменитим „штиванским или чедадским еванђељем“ из петог или шестог вијека с многим словенским именима међу приложницима црквеним, који су забиљежени на рубу књиге. Том је реду припадао манастир осојски, шентпавелска опâтија у лавантинској долини, један од ријетких очуваних бенедиктинских манастира до данашњег дана, Арнолдштајн (Подклоштер) у каналској долини и Горњи Град у савињској долини.

У далматинском Приморју оснивају се бенедиктински манастири већ од половине 9. вијека тако у Клису, Задру, Биограду на мору, Трогиру, Сплиту, Солину, Локруму и Мљету а многобројни су и у Приморју дукљанском око Бара.

Бенедиктинце наслиједише Цистерцити, учитељи народни у пољодјелству (опатије у Ветрињу код Целовца 1142. и Стична на Долењском 1136. црквено средиште Крањске, док није имала бискупије, Костањевица, Топуско 1200). Картузијанци (плетерска насеобина на Долењском), Доминиканци и Фрањевци особито у јужној Хрватској и Босни настанише се у католичком подручју, ови посљедњи нарочито за сузбијање богумилства у Босни. Најстарији фрањевачки манастири бијаху у Стону, Сутјесци, Високом, Фојници, Крешеву, Олову, и др. По Хрватској и Славонији раширише се Павлини. И Темплари су имали велике посједе, док ред није укинут 1312. Тада западе њихов посјед Ивановце или Крижаре. И темплярски посјед у Врани дође овима у руке и по њему се њихов приор прозва вранскі.

Католичко подручје наших земаља имало је осим споменутих надбискупија у Бару и Дубровнику, још и у Сплиту и Задру. Под надбискупију калочку спадале су три бискупије, међу које је била подијељена Славонија наиме: загребачка (основана 1093.), печујска и сријемска, а

од 1264. и босанска са сијелом у Ђакову. Око половине 14. вијека започе рестаурација католичке цркве у Босни, па се и бискуп поврати у Босну.

Словенија јужно од Драве до Купе и Сотле припадала је стално патријарху аквилејском. Иза 1418. г. Мљечани су завладали Фурландијом и срушили патријархову државу, Аквилеја и с њом патријаршијска столица дошле су под власт мљетачку. Међутим су са сјевера Хабзбурговци завладали цељским крајевима и на основу насљедног уговора имала им је скоро припасти и Горица. Да би отргли ове словенске крајеве испод утицаја мљетачког, установише у Љубљани бискупију 1462. Од 1533. добише љубљански бискупи и кнежевски наслов. (Први кнез бискуп Криштоф Равбар).

На периферији и источних и западних утицаја: у Босни рашири се богумилство. Коријен овом учењу лежи у старој малоазијској секти Павликијана (по Павлу из Самосате у 3. вијеку), која је наново организирана (крајем 7. вијека) на Еуфрату. То су учење пренијели византски војници на Балкан, гдје га је у 10. вијеку раширио у Бугарској поп Богомил. Из Бугарске се раширило преко Србије у Босну око половине 12. вијека. Од средине 13. стољећа није се много радило против Богумила. У 14. вијеку особито од Стевана Котроманића, који је био православне вјере, поче се јаче ширити православна вјера, док је ривалство Фрањеваца и Доминиканаца пријечило с почетка успјешно дјеловање римске пропаганде. За то се вријеме богумилство веома раширило по Босни, Хуму, Хрватској и Далмацији. Захватило је било и у сјеверну Италију (Патарени) и у јужну Француску (Албигензи или Валдензи). Ова се група развила од Павликијана пресељемих у јужну Италију.

Богумилско се учење оснивало на старом иранском (бактријском и перзијском). Зороастрином схваћању о дуализму свијета, у којем се боре двије силе: Свјетло и његови духови (Бог и анђели) као представници добра и творци невидљивога

свијета и Мрак са својим духовима (Сотона с ђаволима) као представници зла и творци видљивога свијета.

У битности као опозиција црквеном, свештеничком хришћанству одбацује богумилство сва спољашња хришћанска обиљежја (иконе, кипове, крст, звона, зидане цркве и т. д.) и оснива учење на Новом Завјету и Псалтиру. Ови „крстјани", како се сами зову, имају једноставну хијерархију: епископ-старјешина зове им се дјед и носи обично народно име као Владислав, Радогост, Владимир и сл.; замјеник му је гост; обични свештеник зове се стројник или нижег степена старац.

Средњевјековне су државе препуштале многе бриге од општег интереса приватној иницијативи. Зато је црква имала онолики утицај у средњем вијеку, јер је вршила многе дужности, које данас узима држава на се, као н. пр. бригу за ширење просвјете и његовање болесника. Црква је била главни расадник образованости, у манастирима су биле школе, а свештеници су били главни учитељи. Дакако да је сав овај рад највише служио вјерским потребама. У манастирским се школама највише образовао свештенички сталеж. По манастирима су свештеници књиге преписивали, преводили, ресили разнобојним гранама, умјетно израђеним почетним словима или сликама светаца. Ту су биле и књижнице. У тим школама учили су и свјетовни младићи, а свештеници су подучавали и на владарским и племићким дворовима. Поткрај средњега вијека шаље се већ младеж из унутрашњости у приморске градове особито у Дубровник на школе, а из приморских градова грађани шаљу своју дјецу на науке у Италију. Школовање и писменост шири се не само међу мушкарце него и међу женске.

XIII. ГЛАВА.

Војска и рат.

Од раније демократске племенске војске развила се с временом феудална: племић је дизао на позив владарев своје људе и њима је заповиједао. Али су и ову усташку војску задњих стољећа средњега вијека почеле попуњавати и замјењивати плаћеничке чете по Европи па и код нас. Међу плаћеницима је било и Кумана, хришћанских Турака, Кавказаца, Шпањолаца и Талијана. На Душанову двору спомиње се Палман (1333.—1355.) вођ њемачких плаћеничких чета, које су служиле као гарда и као гарнизони.

И домаће су чете стално употребљаване. Од увијек је наш народ био познат као храбар и ратнички. На истоку се српска коњица прославила у турским ратовима. На западу су били чувени поморци и гусари до 11. вијека Хрвати, Неретљани и Омишани. Њихову су поморску моћ сломили Мљечани. Ови освојише и злогласно гусарско гнијездо Омиш (1281). Тако је сигурност бродарења на Јадранском мору постала у задњим стољећима средњег вијека већа него у Егејском мору, гдје су гусарили Талијани, Грци, а у 14. вијеку и Турци.

Тежње Душанове и Тврткове да дођу до неке поморске моћи нијесу успјеле ради копненог карактора њихових држава и ради суревњивости Мљечана, на које су се они за помоћ у том настојању обраћали. Једино је Дубровник успио, да у том правцу дође до већег значења. Други су приморски градови имали незнатнију ратну морнарицу.

Главна врста бродова бијаше галера, која је наоружана имала 300 људи посаде. Мање су лађе „lignum“ (српски дријево т. ј. дрво) и „brigantinus“ (са 70 људи), а најмање барка и гондола. Градилишта бродова бијаху у свим већим приморским мјестима и на отоцима.

У копненој војсци бијаху племићи на коњу, тешко наоружани: у оклопу, са шљемом, штитом, мачем, копљем и

буздованом. Сељаци и пастири били су пјешаци лако оружани с луковима, с којих су одапињали често отровне стријеле.

Ради господства над околном жупом и ради одбране градили су племићи утврђене градове на неприступним стијенама. Око цијелог града или само на странама, које нијесу биле природно заштићене, био је око градских зидова ископан јарак, преко којега је водио помични мост до тврде капије. У унутрашњости је било двориште, куле и станови за становање. Најљепши је примјер за то Медведград из средине 13. вијека. Неки од ових градова сезаху својом старошћу чак у илирско доба (Медун у Кучима), а неки у римско и византско.

Град су морали чувати грађани и околни жупљани дању и ноћу.

Од половине 14. вијека шири се из Приморја огњено оружје: пушке и топови. При опсадама употребљаване су т. зв. „праште“ за бацање великог камења.

ГЛАВА XIV.

Право.

Правне уредбе развиле су се на темељу старог обичајног права. У каснијем развитку правних назора и уредаба биле су све земље Срба, Хрвата и Словенаца много ближе Средњој Европи него бизантском царству, које је наслиједило старе римске традиције.

Право наших самосталних територија има сличности са правом Мађара, Чеха, Пољака и германских народа. У колико су пак поједине земље долазиле под туђинску власт, потпадале се и под утицај туђег права.

Социјално и политичко уређење развило се на феудалним основама као и у западној Европи са свима правним карактеристикама феудалног система. Племство и више свештенство били су привилегисани сталежи, па су законске одредбе и казне биле за њих друкчије него за прости народ. Шта више друкчије се кажњавају нижи племићи, а друкчије виши за исту ствар.

Правне основице потпуно се разликују од бизантских. Бизантска држава не познаје сабора, различитог поступања и кажњавања према сталежу, нити откуп злочина новчаном казном, ни т. зв. божји суд с вађењем усијаног жељеза за доказ невиности, ни јамце, који су се заклињали заједно са странком на суду а та је заклетва вриједила као најјачи доказ, ни пороту, нити бирање судаца из истога сталежа. Те феудалне правне установе сличне су западно-европским, германским особито лангобардским и норманским.

У Бизанту је вриједило римско право с једнакошћу пред законом.

Будући да су средњевјековне државе сталешке и право је основано на сталешкој неједнакости пред законом. Један исти злочин различито се кажњава према том, ко га је починио и према коме га је починио. Много је мања и часнија казна, ако оштети виши нижега него обратно. Та се

градација најбоље види из слиједећега примјера Душанова Законика: Ако велики властелин опсује и осрамоти малог властелина или сељака, плаћа казну од сто динара. Ако то учини мали властелин великом плати исту новчану казну и још се батина, а ако то исто учини сељак властелину, опали се ватром (по брадн, брковима, обрвама, коси) и плати казну од сто динара.

Право се у југославенским земљама оснивало на старим обичајима, „старој правди“ у Словенији, „antiqua consuetudo“ у Далмацији, одредбама владара, које су садржане у повељама, трговачким уговорима и законицима, што је све сабор потврђивао.

Има приличан број кодификација. Најзнатнија је: Законик Стефана Душана, проглашен на сабору у Скопљу 1349, а допуњен пет година касније. У њему превладава јавно и казнено право, полицајне и административне одредбе и установљење права владара и привилегованих сталежа

Посебна су права имали градови, особито приморски и саски трговн.

Важни су статути аутономних градова и општина као Дубровника (1272.), Котора из 14. вијека, Винодола у хрватском Приморју (1288.) као лијеп примјер народне кодификације обичајног права и Статут велике слободне општине Пољица код Сплита из 15. вијека, који је врло опсежан, писан ћирилицом и одликује се лијепим народним правничким изразима. Задар 1305., Сплит 1240., Трогир 1291., Крк 1388., Трсат, Кастав и др. добили су такође своје статуте.

С временом се осјећао и утицај бизантског права особито ради пријевода црквеног права с додацима и из грађанског права. Тако је преведен Номоканон (око 1220.), збирка настала од 6. до 9. вијека. Тај се пријевод раширио из Рашке преко Бугарске у Русију, гдје се још опажа у садржају Кормчаје.

Свјетско право садржи „закон побожног и христољубивог цара Јустинијана“.

Примјеса свјетског права садржи и алфабетски уређени приручник византског црквеног права Синтагма Матије Бластара (1335.), који је преведен на српски.

Врховни је судац владар, чијем су суђењу придржани тешки злочини као велика издаја, процеси о земљи и робовима, убиство и разбојништво. У Хрватској и Славонији то је херцег или бан, а замјеник бановац, у Славонији још и протонотар.

У жупама суде жупани и племићке судије. За мале преступке и полицајне ствари судили су својим људима племићи, поглавице манастира и пастирских села, бискупи и сл. У аутономним градовима суде суци, који се бирају на једну годину. У стварима црквеног права судиле су црквене поглавице. Извршиоци судских одлука звали су се пристави.

Најважнији доказ у парници била је заклетва т. зв. поротника обично 12 на броју или други који број по дуодецималном систему. У 14. вијеку уведена је у Србији порота. Састављала се од људи истога сталежа као и оптужени, а одлучивала је о кривњи или невиности оптуженога. Та установа подсјећа на енглеску, а била је раширена и у Италији као у подручју лангобардског права. Слична је лангобардским јужноталијанским узорима и поротничка форма „станка“, пограничног мјешовитог суда у јадранском приморју у споровима између приморских грађана и копнених становника.

Колоније странаца и приморских трговаца особито Дубровчана по унутрашњости имале су за унутрашње распре између својих чланова своје посебне судове.

За спорове држављана са странцима били су мјешовити судови у источним крајевима.

Од цивилних ствари много раде законици о миразу, који се зове грчком ријечи perchivium, прикија (прћија) и биће да то није стара домаћа институција. Исто тако унесено је много установа о слободи завјештавања свакако на потицај свештеника и цркве, којима је то ишло у прилог.

Дужник је предаван вјеровнику, да га држи у затвору код своје куће често у оковима.

Поријекло сумњивог посједа морало се доказати. То доказивање звало се свод, проказивач сок, а судбина награда за проказивање крадљивца.

Од ордалија употребљавало се за доказ туране руке у кључалу воду и ношење усијаног жељеза испред црквених врата на олтар. Разбојници и лопови, који су се морали с тим оправдати, имали су отврдле руке и често су издржали ту пробу без велике штете. Успомена на тај божји суд сачувана је до данас у изразу „вадити мазију“ и „метнути руку у ватру“.

Двобој као доказно средство није употребљаван као на западу и допуштан је само војницима.

Тортуру су као доказно средство употребљавали тек при крају средњег вијека неки приморски градови. Батинање је била честа и обична ствар као и у Византу. И мала је је властела могла бити кажњена батинама. Смртна је казна врло ријетка у источном подручју као и у Византу, а чешћа на западу. С почетка је Јужни Словени нијесу у опће ни имали. Под византским и саско-римским правним утицајем је уведено спаљивање за оцоубице и кривотворитеље новца. Вјешала су за убице свештеника. Разбојници с трговачких друмова вјешани су стрмоглав у Рашкој.

Мјесто смртне казне била су по византском узору сакаћења, одсијецање рука, ушију, језика, копање очију, паљење лица, брадо и косе, конфискација имања и изгон.

За недјела било је солидарног јамчења куће, села или господара. Крађу над трговцима морала су надокнадити насеља, на подручју којих се крађа догодила. Кажњаван је не само зликовац него и околина, која га је трпјела. Ако се у којем селу нађе крадљивац или разбојник, налагао је Душанов Законик, да се то село расели.

Раширена је била као и по другим земљама крвна освета за убиство или ране. Цијела родбина убијеног или

рањеног имала је дужност, да се освети и обратно да брани свога члана. Ради тога се развило и веома цијенило драговољно сродство као кумство, побратимство и посестримство.

Ово склапање сродства употребљавано је и за учвршћење помирења крвно завађених. У том би случају кривац платио и одштету — крвнину.

XV. ГЛАВА.

Трговина.

У другој половини средњега вијека особито од крсташких ратова даље престаје све више активна бизантска свјетска трговина. Трговачко подручје живахније свјетске трговине не ограничава се више на обале Средоземног мора, него се проширује и на сјевер у крајеве Ханзе и на запад у француско-фландријске покрајине. Од тада се развија и јача трговина по копну. Виши културни ступањ и повећане потребе народа као и већа јавна сигурност омогућиле су великн полет трговине.

Око Средоземног мора имају сада водство у трговини талијански трговачки градови особито Млеци и Ђенова. Балкански је полуоток спадао у мљетачку-трговинску сферу, али су се Мљечани на њему више држали обалне трговине, шта више и у западним нашим земљама, а у источне су извозили већином само оружје. По централним и источним земљама трговали су Далматинци особито Дубровчани. Обала су се дотицали Јакинци и Апулци, ријетко Ђеновљани. Жидови су изнимка осим на западу, премда их у околним земљама има. И домаћи су се бавили трговином продајући своје или туђе продукте.

Дубровачка је трговина обухватала Босну, јужну Угарску, Рашку до Мораве и Шаре планине. Македонија је спадала у интересну сферу Грка. Хрватска и Далмација трговале су с Италијом особито с Мљецима по мору, а с Босном и Србијом на копну, Славонија са Словенијом и Угарском, Словенија с Мљецима. У 14. вијеку били су у Мљецима посебни конаци за југословенске трговце (fonticum Sclavorum). Преко Словеније је ишао важан трговачки пут из Мљетака на Дунав.

Дубровачка је трговина особито цвала у 13., 14. и 15. вијеку. Већ у 12. вијеку осигуравају Дубровчани трговину уговорима с талијанским, истарским и далматинским градовима, с омиш-

ким гусарима Качићима, с Немањом (1186.), с Кулином баном (1189.). У главнијим стоним и рударским мјестима босанским и рашким имали су своје насеобине као у Крешеву, Фојници, Подвисоком, Сребреници, Олову, на Копаонику, Новом Брду, Приштини, Призрену и т. д. Ове су колоније имале своје властито судство у унутрашњим својим стварима. Поглавице тих колонија зваху се конзули, а тако се зваху и дипломатски заступници дубровачке републике на српском двору у 14. вијеку. Један је био главни конзул за сву Србију, који се бринуо о свој трговини, инспицирао колоније и судио.

Србија је осигуравала дубровачким трговцима накнаду штете, коју би на њезину територију претрпјели од разбојника. Ту је штету плаћало најближе село, а ако ово не, онда краљ.

У нашим земљама као и по осталој Европи вриједило је т. зв. обално право. При бродолому припадао је сав товар владару обале, гдје је био бродолом. Али су с временом знали Дубровчани и Мљечани добити привилегије, којима су осигуравали настрадале бродове.

Има и трговаца на велико и на мало (крамара). Бијаше и трговачких друштава. Посебни курири на коњима одржавали су везу колонија с морем.

Трговина је ишла на западу из Италије, из Мљетака преко Понтебе и Бељака за подунавске покрајине и јужну Њемачку. Мљетачка истарска пристаништа привлачила су трговину словеначких и хрватских крајева. Трст је ради тога још у 13. вијеку био незнатно мјестанце. Тек кад је дошао у државну везу са словенским залеђем (1382.), којему је и на земаљским саборима судјеловао, дигла му се трговина и нова веза источних алпских и подунавских земаља с морем успостављена је источније од прећашње т. ј. преко Љубљане у Трст.

Из Сења и из далматинских лука преко Книна водиле су цесте за Хрватску. Код Топускога су се састајале и одатле је ишла цеста на Загреб. Из Загреба је водила преко

Вараждина и Вировитице на Драву надовезујући ту на угарску цесту. Друга је ишла у посавске и подунавске крајеве.

Из Сплита су биле трговачке везе са западном Босном, са ушћа Неретве долином те ријеке трговали су приморски трговци с унутрашњом Босном особито с рударским мјестима. Од Дубровника је ишао брдским крајевима источне Херцеговине трговачки пут у важне економске особито рударске центре Србије. Исто тако градови око Скадарског језера одржавали су везе с Призреном и унутрашњом Србијом. Македонија је гравитирала Драчу, Валони и Солуну.

У унутрашњости се роба измјењивала на трговима под владарским градовима или у рударским мјестима а нарочито на сајмовима приликом манастирских и црквених слава.

Ишло се на сајмове у туђе земље, како свједочи и сада узречица у Словенаца: Живо је као на сајму у Синигаљи.

Новчарске прилике у средњем вијеку биле су врло несређене, јер је било раширено право ковања новца.

Од краја 13. вијека (1284.) кују се мљетачки златници, који се по задњој ријечи у натпису им називаше дукати или по ковници (zecca) цекини Још прије (1252.) су почели Фирентинци ковати златнике фирентине, флорине, форинте за $^1/_4$ мање од византских солида. Наскоро то чињаху и угарски краљеви. При концу средњега вијека почеше се ковати у Тиролу сребрене форинте у вриједности златних. У Србији је вриједила и даље перпера, али све више само као ознака за неку количину новца особито сребреног, који је могао да буде најразличнијег поријекла.

Током средњег вијека нестаје све више златног новца из промета. Обичај кварења новца узимао је маха по цијелој Европи. Стога су се и цијенили и тражили стари перпери (уперуруі). Највише је курзирао мљетачки и дубровачки динар или грош (од grossus — дебео, дебљи новац, који је од 13. вијека замијенио танки сребрни новац — брактеата — који је био кован само на једној страни).

У Хрватској су херцези или банови ковали своје сребрене новце од херцега Андрије (1197.—1204.) до краја 14. вијека. То су бановци или банице (denarii banales, moneta banalis). Ковница је била у Пакрацу па у Загребу. Новац је био са грбом куне и с натписом „moneta regis pro Sclavonia" т. ј. краљевски новац за Хрватску.

У 14. вијеку почеше се ковати „босански гроши". Многи су приморски градови особито Дубровник имали своје ковнице и свој новац. И самосталне југословенске државе ковале су од 14. вијека свој новац већином према страним, млетачким и византским узорима и помоћу млетачких и приморских мајстора. Први новац у Рашкој почиње под краљевима Драгутином (1276.—1316.) и Милутином (1282.—1321.) са сребреним „грошима из Брскова" на Тари, касније названим „крстата перпера". Ради тога што су ови гроши били лакши од млетачких, заподјела се дуготрајна распра с Мљечанима, која се тако прочула по Италији, да је и Данте († 1321.) спомиње у Божанској Комедији. На једној је страни била слика Христова, а на другој св. Стеван предаје српском краљу заставу са сликом крста. Касније је византски крст замијенио заставу или је сва слика замијењена сликом краља на пријестољу, касније цара на коњу или цара и царице. У Хрватској су биле двије окруњене главе на новцу. Мајстори су били странци. С тога су натписи на новцу латински, а тек касније српски с ћирилицом. Новац је био сребрени, а о златном нема ни спомена. Ковнице су биле у Брскову, Новом Брду, Призрену и др. По распаду српског царства олигарси су ковали своје новце.

У Словенији су разни господари имали право кована новца. Грофица Хема (975.), грофови Селишки за Бреже, Шпонхајми у Шт. Виду и Љубљани, аквилејски патријарси у Аквилеји, Чедаду и др. имали су то право. Јединица је била сребрени динар (од прилике дваеспарац), два динара су чинила грош, а двадесет динара лиру. По ковници у Friesachu у Корушкој звраху се фризатици. По њихову узору и

под истим именом коваху се касније и у Славонији (Хрватској). Употребљавала се и словенска лира (lira schiavonesca) у вриједности седам двадеспараца. Рачунска јединица за веће своте била је марка (30—40 круна). У 15. вијеку се раширио бечки денар. Јединица су му били фенизи (Wiener Pfenige одатле „винарји"). 30 фенига чинило је један солд, а 240 једну фунту.

Новац се кривотворио и кварио успркос свим законским казнама (по Душанову Законику спаљивање).

Мјенице су се касно почеле употребљавати и то најприје у Приморју под утицајем домовине им Италије.

Под утицајем Старог Завјета црква је забрањивала узимати камате на позајмљени новац. Али су тај закон и црквене поглавице и трговци знали обићи. И залагаоница је било, и ако су гдјегдје и оне забрањиване.

Промет се у Приморју обављао лађама, на копну већином коњима. „Стари вељи путови, царски путови или друмови" били су негдашње војничке цесте. У равнијим крајевима ишла су на њима кола. Али за вријеме кише тешко се ишло по дубоком блату и у градовима, а камо ли на овим цестама. Слабо су се цесте поправљале свуда у средњем вијеку. Према Приморју водили су само коњски путови. Роба се преносила у дугим поворкама коња. Те се поворке зваху латинском ријечи turma, а од 14. вијека перзијском ријечи караван, која је дошла из Леванте. Бројиле су кадгод до 300 коња.

До 40.000 товарних коња и мазги ишло је годишње из Словеније с домаћом робом у млетачке приморске градове и враћало се с вином, уљем и сољу.

Пастири из планинских племена давали су коње и били уједно гончини. Кириције су обично гониле на једној сталној етапи недалеко од свога краја, а у другој би опет товаре предузимале кириције другога краја. Вино, уље, мед и сир преносио се у мјешинама, остало у врећама, ситније ствари у бисагама. Паковало се и у сандуке.

Трговци, слуге и кириџије пратили су товаре наоружани за одбрану против разбојника. Често су племићи и разбојнички витезови нападали караване и пљачкали. У Душанову царству била је трговцима загарантована у случају разбојства или крађе одштета, коју је жупа плаћала, гдје би се та отимачина догодила.

У градовима је било коначишта већином у приватним кућама.

Највише се трговало у средњем вијеку на сајмовима, трговима или панађурима обично за вријеме великих празника и често око цркава и манастира.

Знатнији су панађури били у Скопљу, Призрену, Пећи, Прилепу, Сталаћу, Сребреници, Љубљани и др.

Из југословенских земаља извозиле су се сировине особито сточарске: стока, коњи, јањеће и воловске коже, лој и маст, сир, вуна, крзно, жито, восак и мед. Из приморја се извозила риба, а дрво за грађу ишло је из унутрашњости преко Сења, Ријеке, Бакра, доње Неретве, гдје је било мјесто Дријева (сада Габела), преко Рисна дрво са досадашње тромеђе, на ушће Бојане и арбанашких ријека. Из Пераста и Попова извозило се дрво за стрелице и за бачве. Из ових лука ишло је дрво за Италију, Грчку и у Малту. Смола, дрвени угљен, руј и шишарице, грађевно камење особито из Корчуле, вез, просто сукно, платно, дрвено носуђе и други једноставни продукти кућне индустрије били су доста знатни предмети трговине.

Рударски продукти особито сребро, бакар и олово извозили су се из Босне и Србије, жељезо из Србије и Словеније, жива из Идрије.

Извозили су се и робови највише из Босне. Продавао их је бан, племићи или властити родитељи. Тржишта су за робове била у Дубровнику, Котору и на ушћу Неретве, а већином су их водили дубровачки трговци чак у Млетке, Италију, Арагонију, сјеверну Африку и у крсташке државе. Цијена им је била 8 до 16 млетачких солди. Са словеначким п

хрватским робљем трговали су већ рано Мљечани и Грци у истарским пристаништима, против којих је већ Домагој (876.) ради тога ратово.

Увозили су се фабрикати особито текстилни од вуне, памука, свиле, баршуна и платна већином из Фиренце, Мљетака, Милана, Вероне; сукно из Фландрије, (Иперна, Турне-а), из Келна и Чешке копном преко Угарске и алпских земаља, памук из Палестине, Апулије и са средоземских отока, свила из Грчке, Италије, Драча и Валоне.

Врло је важан трговачки артикал била со. Добивала се на цијелом Приморју и увозила у унутрашњост. Трговина сољу била је важно врело прихода приморских градова нарочито Трста, Дубровника, Котора, Драча и Валоне. С њом се доста трговало и на ушћу Неретве, у Девину, Тржићу, истарским и далматинским градовима и Ријеци.

Приморски трговци доносили су је на исток до Косова поља. Одавле даље у сјеверним крајевима продавала се угарска со, а у југоисточним со са обала Егејског мора.

Приморско па и талијанско вино увозило се у унутрашње крајеве. Финија вина као малвазија долазила су из Мљетака. Приморски су трговци носили у унутрашњост уље, јужно воће: лимунове, наранче, смокве, шипке, бадеме, затим шуруп, шећер, слаткише у кутијама, морске рибе у буради, бибер и друге зачине, који су се тада много тражили и били врло скупи. Много су се продавале по Приморју опеке за кров особито из Дубровника. Сваковрсно оружје, ланци, трубе, поткове, мамузе, игле, ножеви, свијетњаци, коситрени тањири, мириси, накити, златна и сребрена роба, посуде, пуцета, прстење, бисер и драго камење, кораљи с афричке и далматинске обале сапуни, свијеће, талијански папир, стаклена роба, огледала и боце, кожна роба: ципеле, рукавице, појасеви и шли су из Приморја у унутрашњост, а потицали су дјеломице из Италије и са запада. На обали су се хватали соколови за лов. Дубровачки су их трговци продавали у унутрашње земље и у Италију, а одавле су их каталонски трговци продавали ош даље на запад.

XVI. ГЛАВА.

Умјетност.

У умјетности особито градитељској најбоље се истичу страни културни утицаји и њихово поријекло, и њезини су продукти највидљији споменици прошлости. Приморје, као најближе најважнијем културном жаришту Италији, заузима у градитељству прво мјесто. И његове грађевине и градитељи одлучни су за нашу средњевјековну архитектуру. Ова је најбоље заступљена већ према карактеру средњега вијека у црквеним грађевинама.

Прве хришћанске цркве грађене су по узору на римске четвероугласте зграде, у којима се на једном нешто уздигнутијем крају судило, а на другом трговало. То су базилике, које су се и у нашим приморским крајевима зидале као базилика у Поречу и црква св. Јуста у Трсту.

У раније су вријеме грађене у приморју цркве и по равенским и аквилејским (оглејским) узорима: малене округле зграде с кубетима и са геометријском орнаментиком, тако црква св. Доната у Задру, сада градски музеј, затим неке цркве код Нина, Сплита и др.

Из базилике се развио око г. 1000. романски слог, у којем су градили талијански и приморски градитељи и пренијели га и у унутрашњост. У унутрашњости су поред приморских радили и домаћи градитељи, а усто на истоку Византинци а на западу Њемци. Од домаћих градитеља опјевала је народна пјесма неимара Раду (Боровића), протомајстора из доба деспота Стевана.

Најзнатније цркве изграђене у ово доба јесу: бискупска црква у Крки (из почетка 13. вијека), доминиканска у Брежама, бенедиктинска у Шт. Павлу, августинска у Секови, оглејска и др.

Далматинске грађевине почињу са сплитским Домом, уређеним у рушевинама Диоклецијанове палаче, и с грађевинама по лангобардском узору. Дубровачке средњевјековне

грађевине надомјештене су послије великог потреса 1667. год. новима. Дивни су споменици већином романске цркве далматинских градова: Задра, Сплита, Трогира, Котора и Раба.

Мјешавине романских и бизантских утицаја јесу лијепе задужбине династије Немањића у Србији. Касније у најсјајније архитектонско доба у 14. вијеку види се на њима највише бизантски утицај особито ради јаких културних утицаја освојене Македоније.

У 14. и 15. вијеку завладао је готски слог на западу у Словенији и на сјеверу у Славонији, док се послије Немањића у Србији у другој половини 14. и у првој половини 15. вијека развио народни слог. У Далмацији се у 15 вијеку раширила рана реносанса (столна црква св. Јакова у Шибенику).

Готске су грађевине Госпа Света у Корушкој (око 1420.), жупна црква у Птују; самостанска у Плетерјама (око 1420.), жупне у Крању и Шкофјој Локи у Крањској, загребачка и топуска (из 13. вијека).

И с л и к а р с т в о се као и г. адительство развило из црквених потреба и под страним утицајима. И у њему се опажају у старије вријеме романски утицаји на цијелом нашем територију поред бизантских у Далмацији и на истоку. За Немањића је сликарство већ чисто бизантско. Али са раном ренесансом у 14. вијеку распростире се и романски утицај опет на цијело наше подручје.

Најзнатнији су сликарски споменици фреске по зидовима цркава и минијатуре по књигама. Фреске приказују призоре из живота Исусова или свеце особито заштитнике цркве или града, у којем је црква, или локално омиљене заштитнике од нагле смрти или болести. Поједине цркве особито на истоку имале су фреске владара, оснивача цркве, с његовом породицом. Тако нам је на три мјеста сачуван у слици сав родослов Немањића: сви владари Немањићи са својом породицом али без жена. Од њих је најбољи онај у манастиру Дечанима, који важи као оригинал.

Умјетни занати: израђивање златних и сребрених ствари и златни везови по тканинама за црквене потребе израђивали су се по приморским градовима и на владарским дворовима. Побожне принцезе бринуле су се за везене поклоне црквама.

Наша средњевјековна књижевност носи на себи црквено обиљежје и настала је из вјерских потреба и побуда народа, па је с тога већином црквенословенска код Хрвата и Срба, а код Словенаца на народном језеку под утицајем црквенословенског и са вјерским карактером.

Важност црквенословенског језика лежи у том, што је створио културну језичну везу међу Србима, Хрватима, можда и једним дијелом Словенаца, Бугарима, а од 10. вијека и Русима. Али он је постао и државним и службеним језиком код Словена источне цркве као што је био латински у средњем вијеку и код Словена и Несловена западне цркве. Шта више он је у књижевности владао код Срба и Бугара до краја 18. вијека, у Русији до Петра Великог. И у језику као и у цркви настала је подјела између Истока и Запада.

Док су у средњем вијеку Руси примали од Јужних Словена књижевне продукте, почели су последња три столећа Срби да од Руса примају књиге, с којима је уљегао у црквене књиге руско-словенски језик с елементима руским мјесто српско-словенског. Помијешавши га с народним говором српским створили су Срби славеносрпски језик за свјетовну народну књижевност до Вука.

Словенска је црква била у сјеверним крајевима под влашћу надбискупа солноградских, који су настојали сузбити утицај Методија и његових ученика. Они су слали свештенике латинског обреда к Словенима. Ови су се свештеници упознали с књигама Методијевим, па су за бољи успјех састављали пријеводе молитава и обредних образаца на словенском језику. Најзнатнији су у тој врсти Брижински споменици, који су нам сачувани у рукописним пријепи-

сима из 10.—11. вијека из баварског манастира у Фрајзингену (Freisingen), сада у дворској минхенској библиотеци. Првотно су били написани глаголицом.

Црква је била главни расадник писмености и просвјете, па су се књигом бавила понајвише свештена лица.

Преписивање и превођење црквених књига била је најранија литерарна дјелатност. Код православних су Срба то чинили по највише калуђери, код католичких Хрвата и свјетовни свештеници и свјетовњаци поред редовника. Бенедиктинци и Фрањевци су се у том особито истицали.

Од хрватских еванђеља је особито чувено т. зв. Reimsko evanđelje, поклоњено 1547. цркви у Reimsu, крунидбеном граду француских краљева. На њему су се — како каже традиција — заклињали француски краљеви. Један му је дио писан ћирилицом, други глаголицом. Најстарији је црквено-словенски споменик српске рецензије еванђеље писано ћирилицом за Немањина брата Мирослава Захумског (1171.—1197.).

Од веће су вриједности мисали (као Хрвоја, сплитског војводе између 1403.—1415., и мисал кнеза Новака од 1368.) и бревијари (часловци) са врло старим пријеводима из црквених отаца.

Апокрифна књижевност, ширећи се из Бугарске, одржавала је Јужне Словене и Русе у духовној вези и чинила са фантастичним описима неку средину између теологије и пјесништва. С њом се стерао културни византски утицај далеко преко политичког. Ту су црквено непризнате приче из Старог и Новог Завета, легенде, поуке и др. Има и читавих зборника тога богословског знања као фра Матије Задранина († 1525.), родом Босанца.

Рукописи су често украшени лијепим минијатурама, иницијалима и сликама.

Пишу се љетописи, рожданици, календари са пророчанствима (вјечити календари), сановници, громовници и звјездочатци за прорицање будућности.

Ради свог међашног положаја између Истока и Запада наш је народ добивао књижевне потицаје и с једне и с друге стране. И код Срба, Хрвата и Бугара раширили су се средњевјековни романи и приповијетке, које су заједничке многим европским народима. Из западно-романских је извора прича о тројанском рату, из грчко-источних роман о Барлааму и Јоасафу, прича о седам мудраца, а особито је раширена била прича о Александру Великом и у широким масама тако, да у Приморју сретамо у средњем вијеку и људе с именом Буцифал, како се звао коњ Александров.

И западне приче Артусова и Карлова круга рашириле су се из Приморја далеко у унутрашњост.

Та литература показује поред бизантских и западњачких такођер и источњачких индијских и арапских елемената.

Знатно је било превађање богословских књига. Почело се с тим у Бугарској за цара Симеона († 927.), а наставило у Србији. Особито се развила хагиографија, описивање живота туђих и домаћих светаца. Оригинални су радови житија српских светаца. Под утицајем бизантске просвјете особито са Атоса није се развило писање историје него више празни хвалоспјеви свецима и владарима. Биографи српски средњега вијека били су већином калуђери, путовали су много по Истоку и живјели бар неко вријеме на Св. Гори.

Ова литература почиње у 13. вијеку биографијама владалаца и архиепископа и траје до 17. вијека. Биографију Немањину — Живот св. Симеуна — написали су једну син му Стеван Првовјенчани (око 1215.), а другу син му св. Сава (1169.—1236.). Св. Сава је први и најзнаменитији српски писац. Биографија, коју је он написао, одликује се краткоћом и једноставношћу. Осим тога је писао типике, правила за живот калуђера, затим Службу св. Симеону и др. Житија Саве и Немање написао је китњастим језиком и врло разврућено хиландарски калуђер Доментијан (1254. и 1264).

Четврти је биограф калуђер хиландарски Теодосије, који је написао житије св. Саве (између 1322.—1336.).

Али су највеће старосрпско дјело ове врсте биографије краљева од Уроша до 1335., и архиепископа почевши од Арсенија и касније патријарха (до 1376.), које је започео архиепископ Данило II. († 1338.) и под чијим су именом и познате.

У XV. су вијеку два биографа, оба поријеклом из Бугарске: Григорије Цамблак, који је написао Живот Стевана Дечанског, и Константин, названи филозоф, који је живио на двору Стевана Лазаревића и написао Животопис тога Мецене.

И једна жена овога времена бави се литерарним радом. То је племенита калуђерица Јефимија, удовица деспота Угљеше. Написала је једну малу похвалу Лазару, у којој се моли овом мученику и Богу за свој несрећни народ.

Осим биографија пишу се и родослови или генеалогије Немањића, које садрже и историју њихову. Преваћају се грчке к р о н и к е као од Ђорђа Хамартоја из 9. вијека, Извод из историје од Јована Зонаре и историјски преглед од Константина Манасе. Из тога су се развиле словенске компилације, кронографи. Као и кронике почињу и наши кронографи по византском узору од створења свијета и пишу као главну ствар свјетску историју али уплећу и словенску повијест у византску. Посебни дио обично обрађује српску повијест од Немање до времена пишчева.

Латински је т. зв. Љетопис попа Дукљанина из друге половине 12. вијека настао у Бару. Састоји се од три дијела. Први је дио сачуван само у хрватском пријеводу 14. вијека и тиче се више Хрватске. Други је дио на латинском језику легенда о св. Владимиру Дукљанском. Трећи је дио по причама састављена историја дукљанских владара 10.—12. вијека. Садржина је кронике у главном генеалогија написана сиромашним латинским језиком.

У Словенији се истиче латински писана кроника опата Ивана из Ветриња, по свој прилици родом Словенца, из почетка 14. вијека (о периоду 1217.—1339.) с описом намјештања корушких војвода на госпосветском пољу, а у Далмацији

„Historia Salonitana“ Томе, архиђакона сплитске цркве († 1268). који је у њој описао историју своје цркве.

За културну су историју важни **правни споменици**: законици, статути и исправе, писани на народном а не на старословенском језику. Исправе особито Разводи (разграничавања) истарски и глаголске нотарске књиге важне су за упознавање приватноправног живота народа. Досада је познато преко 400 глаголских исправа из 140 разних мјеста. Глаголски рукописи настали су у сјеверној Далмацији, хрватском приморју с Ликом и Крбавом до Купе, Истри и по отоцима Крку, Цресу, Лошињу и Рабу. Марљивост хрватских глагољаша особито 14. и 15. вијека дала је лијеп принос нашој средњевјековној култури.

Глаголске књиге 14. и 15. вијека садржају духовне пјесме у народном језику. На истоку су особита врста црквенобиографске литературе службе Србима свецима, које се налазе и скупљене у особитим зборницима тако у Србљаку граматика Владислава из 15. вијека.

У 15. вијеку узима **црквена поезија** и драматски облик у приказањима, драмама о животу, а особито о мукама и смрти Исусовој. Опјевају се у драмском облику и животи светаца тако „Живот Катарине, сложен у верши, који верше исписавши српски, исправивши многе ствари. богословац Матij Деиковић (Дивковић) из Јелашак из провинције Босне Ринтине (Argentinae).“

Ова су приказивања изводили или читали свештеници.

Глаголских је црквених књига било и у Босни, Србији и Бугарској. Оне често носе на истоку ћирилске биљешке и обратно ћирилске књиге глаголске напомене на ивици. У Србији се знало за глаголицу до 14. вијека. У Приморској Хрватској одржале су се глаголске књиге латинског обреда до данашњег дана. На истоку је глаголицу потисла рано једноставнија ћирилица. Црквено-словенски језик промијенио је свој гласовни систем под утицајем домаћег

говора и настале су рецензије: хрватско-глаголска, српска, бугарска и руска.

Глагољаши и глаголска књига допрли су и у Славонију и у Словенију, гдје се и у неким школама учила глаголица.

Примож Трубар (1508.—1586.) забацио је „кровашко беседо“ и „кровашке пухштабе“ и почео да пише долењско нарјечје најприје њемачким, а затим латинским писмом. С тим је прекинута књижевна заједница Словенаца с Хрватима.

Од брижинских споменика до 15. вијека једина појава словеначког језика јесу лична и географска имена, која су забиљежена у разним листовима. У 15. вијеку опет се појављују пријеводи молитава тако Љубљански рукопис с језиком сличним долењском нарјечју и целовачки с правописом њемачким и с корушко-крањским прелазним нарјечјем. Правног је значења Чедадски рукопис, у мљетачко-словенском нарјечју преведени записник Маријине братовштине у Чрњеву. Већину рукописа написао је чакавски Хрват. Правопис је талијанско-фурлански.

Стишки рукопис био је приручна књига чешког цистерцијана у Стични, словенском црквеном средишту прије установљења љубљанске бискупије. Рукопис има молитава и прибиљежака на словеначком језику.

Поред народног језика рано је завладао опћи књижевни језик Запада латински особито у повељама владара. С њим се у западним крајевима раширило и латинско писмо поред глаголице.

Латиницом су се писали само латински и талијански текстови. Оно што се писало на народном језику и код српског и хрватског племена у средњем вијеку, писало се словенским писмом: глаголицом или ћирилицом. Повеље писане народним језиком, а латинским писмом појављују се и у Приморју и у Хрватској тек у новом вијеку. Само неке вјерске поучне ствари као Шибенска молитва појављују се латиницом под крај средњега вијека. С тешком се муком с почетка употребљавала латиница за народни језик, јер нема знакова

за сва слова, него се употребљују разне талијанске правописне комбинације. Ћирилицом су се служили и Хрвати и с једну и другу страну Велебита и Босанци и Србијанци. Курзивна ћирилица писала се у Србији, Бугарској и Влашкој окомито, а у Босни косо са некпм локалним особинама, ради чега су неки хтјели да је схваћају као посебно писмо „босанчицу".

Тек у новом вијеку с политичком подјелом нашег територија у хабзбуршко-мљетачки и турски дио потискује у првом дијелу са западном црквом латиница и ћирилицу и глаголицу. Под страним поличким утицајима израђивала се народна подјела и у погледу цркве и писма на источни и западни дио.

Већ се показује дух новога вијека у оснивању прве наше штампарије у Ободу у Црној Гори, гдје је штампана 1493. прва ћирилска књига уопће, као и у дубровачком књижевном покрету, који је настао у вези с европским хуманистичким покретом. Будући да хуманизам карактерише у духовном погледу почетак новог вијека, то остављама књижевност тог покрета раздобљу новог вијека. Књижевне појаве карактера средњевјековнога приказали смо гори у склопу наше средњевјековне културне историје.

XVII. ГЛАВА.

Народни епос.

Здравице при гозбама и коло о светковинама били су обични и у средњем вијеку код нашег народа као и сада. У Приморју се успркос свих концилских забрана играло и у црквама уочи светковина.

И онда се пило, коцкало и тукло по крчмама. Држале су их често жене, па и народна пјесма спомиње крчмарице.

Гусле су зачињавале гозбу већ за првих Немањића, а српски се гуслари спомињу и на пољском двору 15. вијека с меланхоличним пјевањем епских пјесама. Свирало се и на свиралу, мијех и рог. Владари су имали своје дворске свираче и дворске шаљивџије. Поред домаћих свирача допирали су њемачки и до Приморја и на Исток, а исто тако грчки, арбанашки и талијански свирачи.

И народ је сам радо и много пјевао и при раду и гозби, на дому и на путу. Особито су се ноћу на путовању пјевале епске пјесме.

Немамо прибиљежену ниједну епску пјесму у средњем вијеку, али се спомињу већ у дванаестом стољећу. Пјесма о св. Сави има коријен већ у доба његова бијега на Св. Гору (око 1192.), кад се спомиње, да је састављена и пјевана. И у многим средњевјековним историјама (попа Дукљанина из 12. вијека, Михаила Константиновића из 15. вијека) види се, да су црпле грађу из народних пјесама. Тек од 16. вијека имамо написаних народних пјесама.

Пјесме су с временом мијењале свој облик особито језик. Ни данас ниједан пјевач не ће сваки пут исту пјесму потпуно једнако испјевати.

Стих је у старијим пјесмама, које су у усменом предању изумрле, петнаестерац или шеснаестерац. Звали су га стихом „по српском начину“ или бугаршћицом ради тужног начина пјевања (бугарити). Млађи је још живи десетерац, у којем су испјеване оне многобројне пјесме Вукове збирке.

Оне су пуне историјских елемената почевши од Немање па до садашњих времена и у њима се особито лијепо огледа средњевјековна Србија. У колико је настанак и раширење најљепших народних пјесама у вези са старим територијем рашкога типа и с његовим каснијим раширењем, била би интересантна ствар за проучавање. Карактеристично је да и народна поезија као и традиција и средњевјековна историографија и генеалогија све почињу с Немањом, као да прије њега није ништа било. Први репрезентант израђеног рашког типа баца сву прошлост у засјенак, јаки тип наривава народном памћењу свој рад као једини историјски рад.

Као најзнаменитије дјело овога типа: косовска битка опјевана је најљепше и најшире у косовском циклусу народних пјесама. Двије главне тенденције рада овог типа репрезентирају два главна јунака тога циклуса. У „цару" Лазару оличене су културне тежње народне. У његовој је идеологији изражено народно увјерење да су једино духовне тековине непролазне. Пјевајући о Косову у касније доба ропства увјеравао се народ о том налазећи утјехе само у вјери и у јединим културним жариштима: манастирима. Кнез Лазар репрезентира културни рад с националним обиљежјем и у служби домовине. Милош Обилић, мали племић, војник, јест персонификација патриотских војничких врлина рашкога типа. Калуђер и хајдук настављају према промијењеним приликама у турско доба традиције тих двају народних типова.

Њихов женски пандан јесу мајка Југовића и Косовка дјевојка, прва оличење највеће човјечанске жртве за част и за Отаџбину, прототип мајке југословенских јунака, мајке рашког типа, жене, која је омогућила Косово, друга представник женског дијела рашког типа послије Косова, жена, за коју су јунаци у смрт полазили, срећни у свијести, да ће им и у љутим ранама златни кондир из њезине вјерне руке ублажити последње часове.

Ни племићки тип није остао без својих заступника у народном епосу. У косовском циклусу то је Вук Бранковић

са свима злим особинама тога типа као контраст идеално приказаном рашком типу, олигарх, на којег је народ натоваварио све гријехе високе властеле измисливши му пздају на Косову.

Али најбоље је приказан тај тип у циклусу о Марку Краљевићу. Из тежње за владањем и господством он служи и Турцама, али се с њима стално коље. Кавгација је, пијаница и силеџија с великом личном храброшћу и индивидуалним моралом. За инат би се Марко и потурчио. Као и идеални европски витез — луталица и он штити слабе и нејаке и заступа правду „ни по бабу ни по стричевима". С осјећајима је на страни народа, али опет закашњава у бој на Косово. Хришћанима жели побједу макар и сам пао у боју, у којем судјелује на страни Турака, и збиља у том боју и пада тај представник виолентног аристократског типа, још баш на вријеме, док су још могли великаши служити Турцима и остајати у својој вјери и тако одржавати идеалну везу са својим народом. Пјесма му зато каже: И ако си турска удворица, опет си ти српска перјаница.

Неко проклетство лежи на цијелој породици, јер се својим властохлепљем огријешила о законити ред у држави. Зато Мрњавчевићима не да вила да сагради Скадар на Бојани него им руши темеље, док не би узидана љуба једнога од тројице их браће. Ради тог злог удеса куне отац Марка, пошто је пресудио Марко „ни по бабу ни по стричевима" и казао, да је на Урошу царство. Тешком га клетвом проклиње краљ Вукашин: „Ти немао гроба ни порода! И да би ти душа не испала, док турскога цара не дворио!" Краљ га куне, цар га благосиља: „Нада те се не нашло јунака! Име ти се свуда спомињало, док је сунца и док је мјесеца!"

Тако и репрезентант племићког виолентног типа Марко Краљевић излази ради врло истакнутих витешких, поетичких особина и јаке воље симпатичан, док му антисоцијалне тенденције остају прећутане, ненаглашене или уљепшане.

Кроз све провејава дух епског фатума, судбине, историјске нужде, којој се нико не може отети и она велика вјера рашког типа у народну снагу и будућност, која га вјера није оставила ни у најтежим моментима, вјера народне пјесме у посестриму вилу, која у критичним моментима, у неравној борби крунише и награђује јуначки напор и издржљивост својом помоћи и побједом,

444365

ИСПРАВЦИ:

Стр.	V.	редак	6. озго	мјесто	*нашег* треба *југословенског*
»	12.	»	9. оздо	»	*долини* треба *долина*
»	18.	»	17. озго	»	*виолетност* треба *виолентност*
»	36.	»	15. оздо	»	*830,* треба *930.*
»	44.	»	13. оздо	»	*1094.* треба *1093.*
»	57.	»	6. озго	»	*патрикуларизмом* треба *партикуларизмом*
»	58.	»	15. оздо	»	*1536.* треба *1236.*
»	73.	»	14. озго	»	*1344.* треба *1334.*
»	102.	»	9. оздо	»	*0* треба *10*
»	104.	»	16. озго	»	*оставими* треба *оставили*
»	106.	»	11. оздо	»	*старих* треба *страних*
»	111.	»	2. оздо	»	*осамљтном* треба *осамљеном*
»	115.	»	13. оздо	»	*посподарево* треба *господареве*

DR 1245 .P6 1920 v.1 IMS
Popovic, Vasilj,
Istorija Jugoslovena : I.
sveska. Sintetichan pregled
47094542

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO 5, CANADA

Stefanowski, Polizei u. Disziplin.
Steinmetz, Der praktische Holzberechner.
Steinmetz, Albanisches Notwörterbuch.
Studnička, Krčmar, Mala zbirka aritmetičkih i algebarskih formula.
Studnička, Alphabete.
Studnička, Pregledna karta Bosne i Hercegovine.
Studnička, Grundlagen der schönen Form.
Studnička, Rostlina v ornamente pravidelném.
Studnička, Najnoviji plan grada Sarajeva.
Studnička, Schattenlehre für Schule u. Haus.
Studnička, Divy prirody.
Studnička, Geometrija za šegrtske škole.
Studnička, Krasa, stud i láska v pohlavním vyberu. lidském.
Studnička, Osnovi lijepog oblika (razpačano).
Studničková. Češki najnužniji razgovori.
Suzin, Hatikua, cijonska himna za klavir.
Suzin, Čika Pera jaši konja, za klavir četveroručno.
Suzin, Haremski ples za klavir.
Suzin, Srbijanka, kolo za klavir.
Suzin, Šegrtsko kolo za klavir.
Suzin, Oj daj da umrem, za klavir i pjevanje.
Truhelka, Geschichtliche Grundlage der bosnischen Agrarfrage.
Truhelka, Kraljevski grad Jajce, povjest i znamenitosti.
Truhelka, Die Königsburg Jajce.
Truhelka, Naši gradovi, opis najlepših sredovječnih gradova u Bosni i Hercegovini.
Truhelka, Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba.
Truhelka, Arnautske priče I./II.
Успомене генерала Стратимировића.